DELİLİK GEMİSİ

Ali Akay

AYRINTI

FELSEFE

Bir vaka analizcisi Michel Foucault'nun 1961 yılında yayımlanan *Deliliğin Tarihi* eserinin ilk bölümünün yorumlanmasına odaklanan Ali Akay ve öğrencileri eserin neredeyse klasikleşmiş denilebilecek (anti-psikiyatrik çıkış olarak değerlendirilen) okumasının çizdiği sınırların bilhassa dışına taşarak eserdeki sanatsal bakışın içindeki verilerin nasıl kullanılabileceği tartışması üzerine yoğunlaşıyor. Foucault'nun diğer eserlerindeki arkeolojik ve soybilimsel araştırmalarının sonuçlarının da gözetildiği bu soruşturma düşünürün her vakaya göre başka türlü eyleyen, dikişlenemeyen bir tutumunun olduğunu gösteren bir bakış açısından hareket ediyor. Alternatif bir okumaya da imkân veren bu hareket *Deliliğin Tarihi*'ne edebiyat ve plastik sanat metinleri ilişkisi üzerinden yaklaşarak Türkçe literatürde bu tarz bir yönelimin ilk temsilciliğini üstlenme gibi önemli bir ayrıcalığın ortaya çıkmasını sağlıyor. Akay ve öğrencilerinin "konuşma olanağı" bulduklarında nasıl etkileyici *söz deneycileri* olduklarını gösteren bu çalışma *Stultifera Navis* ile sözün yaratıcılığının sularında yol alıyor, elbette tarihin farklı uğraklarına yaptıkları anlık sıçramalarla.

[Kurtul Gülenç]

Michel Foucault'nun *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* kitabına damgasını vurmuş olan *Stultifera Navis* anlatısından yola çıkıyor *Delilik Gemisi*. Kitap, başlığındaki "delilik" ve "gemi" kavramlarıyla bir yandan bir öznel deneyime, bir yandan da bu deneyimin kurulması, dönüştürülmesi ve geliştirilmesi için gereken mekânsallaştırmaya gönderme yaparak Batı'ya özgü iktidar ilişkilerinin soybilimini takip ediyor. Mutlak olmayan, tıpkı Deliler Gemisinin üzerinde durduğu Avrupa nehirleri gibi akışkan olan sınırları çizme, sınırlarda durma, sınırın dışına çıkarma ya da içine alma pratiklerinde cisim bulan bu iktidar pratiklerinin analiziyle Ali Akay, Foucault'nun yaklaşık altmış yıl önce yayımlanmış ilk önemli eserinin eleştirel çizgisini günümüze taşıyor.

[Ferda Keskin]

Foucault, kuralları her seferinde yeniden yazılacak bir "seksek" oyununun mucidi gibidir; kuralları kemikleşmiş oyunlara alışkın olanlar onda bocalar. Ali Akay, düşünürün bu dinamizmini yalnızca tanımıyor, ona içtenlikle eşlik ederek *Deliliğin Tarihi*'nin ilk bölümünü sanatsal bir yeniden yaratımla *düşünüyor-düşündürüyor*. *Delilik Gemisi*, Foucault yazınına bu yakadan yapılmış ustaca bir katkıdan ibaret değil, aynı zamanda "yeninin diriltilmesi" de.

[Çetin Balanuye]

AYRINTI • FELSEFE
ISBN: 978-605-314-499-1
9 786053 144991

KDV'den muaftır. 22 ₺

ALİ AKAY

1976-1990 yılları arasında Paris VIII Üniversitesi'nde Sosyoloji, Felsefe ve Siyaset Bilimi okuyan Ali Akay, 1990 yılından beri İstanbul'da, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Öğretim Üyesidir. Aynı Üniversitenin Resim Bölümü'nde 1992 yılından beri doktora dersi vermeyi sürdürmektedir. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başlarında Deleuze ve Guattari'den çeviriler yapmıştır. Felsefe ve sosyoloji çalışmalarının yanı sıra, çağdaş sanat ortamında 1990'lı yılların başından beri sergiler yapmakta, yazılar yazmakta ve kitaplar yayımlamaktadır.

Ali Akay, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi dışında, Berlin'de Humboldt Üniversitesi'nde, Fransa'da INHA (Sanat Tarihi Milli Enstitüsü), Paris VIII Üniversitesi, Sorbonne Üniversitesi ve Amerika'da Columbia Üniversitesi'nde çalışmıştır. Paris'te Jeu de Paume Müzesi'nde *Exilocrates* adı altında tüm seneyi kapsayan seminerler dizisi yapmıştır.

Son yayımlanmış kitapları arasında; *Postmodernizmin ABC'si*, (Say Yay.). *Birleşmeyen Sentez*, (Yapı Kredi Yay.). *Sanat Tarihi: Sıradışı bir Disiplin*, (Yapı Kredi Yay.). *Sanatın Gramları*, (Bağlam Yay.). *Siyaset Bir Düşünce Alanıdır*, (Dedalus Yay.). *Armağan, Tekil Düşünce ve M. Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları, Seza Paker, Reflksif Akışkanlıklar, Sanat Bizi Seviyor, Felsefe Yazıları*, (Doğu Batı Yay.). *Félix Guattari, Öznellik Alanları, Minör Politika*, (Otonom Yay.), *Kulakdavulunun Eğrisi, Konu-m-lar*, (Belge Yay.) kitaplarının yazarı ve *İstanbul*, (Autrement Pres), *Placing Turkey on the Map of Europe*, (Boğaziçi University Press), *Postmodernisme et apres?*, (Editions Kimé), *Model Turkei*, (Wallstein Verlag), *Unleashed*, (Time and Hudson) adlı kolektif kitapların yazarlarındandır.

1992 yılında *Toplumbilim* dergisini kurmuş ve 2011 yılına kadar bu dergiyi yayımlamayı sürdürmüştür. 2011 yılında, şu anda devam etmekte olan *Teorik Bakış* dergisini kurmuştur. 2003-2005 yılları arasında da *Plato* adlı çağdaş sanat dergisinin ortak kuruculuğunu yapmıştır.

Türkiye'de ve yurt dışında pek çok serginin küratörlüğünü yapmıştır.

Ayrıntı: *1483*
Felsefe Dizisi: 42

Delilik Gemisi
(2017 Dersleri)
(Minör Politika III)
Ali Akay

Dizi Editörü
Güçlü Ateşoğlu

Son Okuma
Selin Aktuyun

© Ali Akay, 2020

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z
Merkez Köyü / Merkez Bucağı / Beylikdüzü / İstanbul
Tel.: (0212) 875 48 86-87
Fax: (0212) 875 48 88
Sertifika No.: 47881

Birinci Basım: *2021*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-499-1
Sertifika No. 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Delilik Gemisi

(2017 Dersleri)

(Minör Politika III)

Ali Akay

FELSEFE DİZİSİ

Özgürlük Üzerine Bir Deneme
Herbert Marcuse

Frankfurt Okulu
Eleştiri, Toplum ve Bilim
Kurtul Gülenç

Spinoza ile Karşılaşmalar
Der.: Güçlü Ateşoğlu & Eylem Canaslan

Hâlâ Hayalleri Olanlar İçin Felsefe
Wolfram Eilenberger

Akıllı Kişiler İçin Felsefe Rehberi
Roger Scruton

Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor?
Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif
Çetin Balanuye

İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine
F.W.J. von Schelling

Almanya'da Din ve Felsefenin
Tarihi Üzerine
Heinrich Heine

Kuşkuculuk
Phyrrhonculuğun Ana Hatları-Mantıkçılara
Karşı-Fizikçilere Karşı
Sextus Empiricus

Kant Felsefesinin Politik Evreni
Derleme, Çeviri ve Giriş
Hakan Çörekçioğlu

Aşkın Metafiziği
Arthur Schopenhauer

Aydınlanma, Devrim ve Romantizm
Modern Alman Politik Düşüncesinin Doğuşu
1790-1800
Frederick C. Beiser

Eleştirel Fragmanlar
Felsefi Aforizmalar
Friedrich Schlegel

Felsefi Masallar
Martin Cohen

Küçük İnsanlar, Büyük Sorular
Yarının ve Bugünün Büyükleri İçin
20 Felsefi Hikâye
Wolfram Eilenberger

Gölge Felsefe
Platon'un Mağarası ve Sinema
Nathan Andersen

Heidegger'in Nietzsche'si
Der.: Sadık Erol Er & Volkan Ay

İktidarın Gözü
Michel Foucault

Özne ve İktidar
Michel Foucault

Güneş Ülkesi
Tommaso Campanella

Clara
Doğanın Tin Dünyasıyla Bağlantısı Üzerine Felsefi
Bir Novella
F.W.J. von Schelling

Hegel'in Felsefesine Eleştirel Bir Giriş
Ivan Soll

Doğa Tasarımı
R.G. Collingwood

Varoluşçuluk, Fenomenoloji, Ontoloji
Der. Güçlü Ateşoğlu

Fenomenoloji: İlk Temeller
Dan Zahavi

Büyük Kapatılma
Michel Foucault

Felsefe Sahnesi
Michel Foucault

Mektuplardaki Felsefe
Arendt - Jaspers - Heidegger
Yusuf Örnek

Eleştiri Nedir?
Kendilik Kültürü
Michel Foucault

Naturans I: Yeni Bir Ontolojiye Doğru
Çetin Balanuye

Dissensus
Politika ve Estetik Üzerine
Jacques Rancière

Olumsuzlamalar
Eleştirel Teori Denemeleri
Herbert Marcuse

Hegel'in Diyalektiği
Hans-Georg Gadamer

Delilik Gemisi

(2017 Dersleri)

(Minör Politika III)

Ali Akay

İçindekiler

Önsöz 9
23 Şubat 2017
Deliliğin Tarihine Giriş 15
2 Mart 2017
Aziz Antonius'un Günahı 29
9 Mart 2017
Deliler Gemisi ve Brant 41
16 Mart 2017
Kozmik Delilik ve Çocuk Haçlı Seferleri 53
23 Mart 2017
Binyılcı Hareketler 66
30 Mart 2017
Aziz Francesco ve Tövbekârlık 78
13 Nisan 2017
Lawrence ve Kıyamet 89
27 Nisan 2017
Travma ve Varoluş: Deliler Festivali 105
4 Mayıs 2017
Deliler Dansı ve Maskeleri 120
11 Mayıs 2017
Vaka Analizleri ve Foucault 132
15 Haziran 2017
Caniler ve Normalleşme 144

Önsöz

Bu kitap Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde 2017 ikinci sömestr yaptığım derslerden ortaya çıkmıştır. İlk sömestri New York'da Columbia Üniversitesi'nde, "Deleuze ve edebiyat" konusuyla geçirdikten sonra İstanbul'a döndüğümde, ele almış olduğum bu konu üzerine odaklanmaktadır. Foucault üzerine 1980'li yılların sonunda yazmış olduğum "İktidar ve Direnme Odakları" kitabının ilk baskısının 1995 yılında yayımlandığından beri zaman zaman dönerek okuduğum ve verdiğim Foucault üzerine dersler, tarihi olarak filozofun üç ekseni üzerine olan çalışmalarını içermekteydi: Bilgi, İktidar ve Cinsellik (veya buna öznellik de diyebiliriz).

Bugüne kadar Deleuze'ün Plastik Sanatlar üzerine etkisi üzerinde durduğum gibi, Lyotard'ın "Postmodern Durum" üzerine olan ve çok tartışılan kitabının üzerinde durmuştum. Foucault'nun ilk önemli eseri olarak kabul edilen *Deliliğin Tarihi* (bu kitabın yazıldığı yılları Michel Foucault 1950'lerin sonu olarak belirtmekteydi) üzerinde de sıklıkla odaklanmıştım; fakat ilk defa, sanırım, bu kitabın sadece ilk bölümü üzerine çalışmak daha önce, bildiğim kadarıyla kimsenin çalışma alanı olmamıştı. Bütün sömestri bu konu üzerine geçirmekse aynı zamanda rizikolu bir girişimdi. Bu rizikoyu göze alarak başladığım dersi sonuna kadar bu şekilde götürebilmek bana heyecan vermekteydi. Bir zamanlar Sarkis ile sergisi Akbank Sanat'da çalıştığım sırada (2005) Fransa'dan konuşmacılar çağırmıştık. Bu sırada bir konuşma da bana aitti. Konuşmama "bir sergi yapmak" olarak

geçici bir başlık vermiştim. Ve zamanı geldiğinde sırf bu başlığı verdim diye aynı başlığa sadık kalarak iki saatlik konuşmamı söz konusu konu üzerine gerçekleştirdiğimde, Sarkis'in konuşmadan sonra bana söylediği lafı unutmuyorum: "Gördüm ki risk almayı seviyorsun" demişti, gülerek. Ve ara sıra bu rizikoyu almak benim hoşlandığım bir vaziyet diye de düşünmüyor değilim. Bu önerme benim de, o sırada iltifat olarak kabul ettiğim bir cümle oldu.

Daha sonraları İbn Rüşd üzerine yaptığım derslerde de Aristoteles felsefesinden yola çıkan bilgi ve iman arasındaki tartışmayı felsefe ile ilahiyat arasındaki gerilim üzerinden yola çıkarak "entelekt" kavramı üzerinde iki sömestrlik bir ders yapmıştım. Bu açıdan bakarsak bir şekilde felsefenin ortaçağ ve Rönesans dönemlerindeki düşünce bizi ilahiyatın siyasileşmesine doğru götürmekte değil mi? Bugünse içinden çıktığımız Aydınlanma düşüncesine nasıl dönüş mümkündür sorusunu sormaya devam etmekteyim. Bu konuyu da bir ders konusu yapmıştım. Bu dersler de bir gün yayımlanacak. Ama bilgi ile iman arasındaki gerilimde, günümüzde imanın ağır bastığını görmek bilimsel açıdan bakıldığında endişe verici diye düşünüyorum. İmanın kendisi için değil ilahiyat açısından da değil, ama bilgisiz bir imanın rizikolarını izlemekteyiz diye endişe duyulmakta diye düşünüyorum. Karanlık düşüncelerin içinde gelişen bu ortam en çok ortak yaşama ve gündelik pratiklere olduğu kadar kadın-erkek ilişkilerine de zarar vermekte. Kadına karşı onca şiddetin gereği neden bu kadar siyasi olarak gelişmekte? Neden gündelik hayata erkeklerin kadınlara karşı küçümseyici bakışı yaşanmakta? Neden kadın hakları erkekler tarafından düşünülmemekte veya daha çok azınlık grupları sadece bu konuya parmak basmakta? Entelekt ve bilgi burada düşüncenin açılmasına yarayan araçlar olarak geride kaldığında imanın kara bakışı kaplamakta toplumlarımızı. Bu sadece ülkemizde değil, Aydınlamayı yaşamış ve hatta tarihi olarak kurmuş olan Batılı ülkelede de bu şekilde yaşanmaya başladı. 1970'lerin özgürlükler çağından karanlık bakışa doğru giden güncel bakış Foucault'nun yıllar evvel ileri sürmüş olduğu bir noktayı aktüel kılmakta sanki: "Karanlık olanda gerçeği bulmak mümkündür" diye yazmıştı.

Karanlık olansa kendi aydınlığını içinde taşımakta ama ortaya koymamakta hâlâ!

Derslerden oluşan "Stultifera Navis" adlı ilk bölüme ait olan bu çalışmam içinde bazı teolojik konular son yedi-sekiz sene zarfında ele aldığım bazı konularla çakışmaktaydı.[1] *Binyılcılı* hareketler dinî isyanlara ait olarak gerçekleşmişlerdi. Hıristiyan teolojisi zaten 1970'lerin sonunda Latin Amerika'da "özgürlük teolojyenleri/Hıristiyan ilahiyatçıları" olarak adlandırılmaktaydı. Hıristiyan ilahiyat düşüncesi ve pratikleri, aynı zamanda Foucault'nun son dönem çalışmalarına da sirayet etmişti. "Cinselliğin Tarihi" çalışmaları sırasında bu konular Foucault'nun çalışma alanında, *Corpus*'una aldığı temalardı. Hıristiyan dünyasında Katoliklerin "günah çıkarma" pratikleri İsa'nın "insanlığın günahı"nı yüklenmesinden beri değildi, ama daha sonra Kilise tarafından bu pratiğin hatırlanması için önerilmişti. Ve sıklıkla pratik olarak günahlardan arınma olarak yaşanmaktadır hâlâ. En büyük suçları işleyenler bile ruhlarını arındırmak üzere günah çıkarma pratiğine başvurmaktaydılar. Amerikan sinemasında, Mafya filmlerinde rastladığımız sahneler bunlar. Foucault, bu dönem eserlerinde, papazların dünyasını sadece modern psikanalizle yakınlaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda iki pratik arasında geçişler görüyordu. Ve de ayrıca, Paris'te Milli Kütüphane'de çalışmak da onu yormaya başladığından dolayı Rue de la Glaciere'deki librarie du Saulchoir Peres (bugünkü

1. Daha önce bir üçleme olarak ele aldığım dersler 1990'ların sonlarında kitaplaşmıştı. Sırasıyla; *Armağan, Minör Politika* ve *Kapitalizm ve Pop Kültür* birbirlerini bir şekilde takip etmekteydi. Daha sonra, 2013-2014 yıllarında da Gezi Hareketi sonrası *Félix Guattari, Öznellik Alanları* üzerine yaptığım ve Otonom Yayınları tarafından yayımlanan kitap da bir ders kitabıydı. Dersleri çözdüklerinde bunların olduğu gibi yayımlanması hem dersin içeriğini vermekteydi hem de dersin nasıl işlendiğine doğru bir şekilde göstermekteydi. İkinci bir çalışma ders notlarının okunup düzeltilmesiydi. İlk benim yaptığım daha sonra da editörlerin üzerinden geçtiği bir çalışma biçimiydi. Bu son senelerde daha çok kullanılan bir pratik olarak yaygınlaşmaya başladı mesela Fransa'da. Hem de konuşma dili ile yazma dili arasındaki farkı da yok eden bu çalışma biçimi sesin de yazılı bir şekilde verilmesine fayda sağlamaktaydı. Konuşan yazarın sesi cümlelere yansımaya başlıyordu böylece. Yazı dilinin, her ülkede ve her zaman bir "kurgu dili" olduğunu düşündüğümüzde bu pratik kurgunun yalnızca anlatıda kalmasını sağlamakta.

Michel Foucault Merkezi Cemiyeti) papazlara ait bir manastırın kütüphanesinde çalışmaktaydı hayatının son senelerinde. Ve zaten Hıristiyanlık dünyasını incelemekteydi.

Foucault, *Deliliğin Tarihi* kitabının ikinci baskısına (Gallimard Tel) kısa bir önsöz yazmıştı: Önsöz yazmak istemediğini yazdığı Önsöz'ünde kendisiyle diyaloğa girerek şöyle söylüyordu: "–Ama bir önsöz yazdınız bile. –Hiç değilse kısa oldu."[2] Başlarken de "kitabın yaşlandığı"nı ifade etmekteydi. Bugün, bu kadar zaman sonra bile hâlâ canlılığını ve gençliğini korumakta olduğunu düşündüğüm kitap üzerine eğilmek sanıyorum bize hâlâ güncel bazı sorunları düşünmekte yol göstermeye devam etmekte. Her zaman "aktüel" kalanla uğraşmış olan Foucault için bu kitapta önerdiğim şey, onun her zaman bir şimdiki zamanda işleyen yazar ve düşünür olduğudur. Bu anlamda "vakalar" üzerinden yola çıkan bir düşünürdür. "Vaka Analizcisi" olduğunu söyleyebileceğimizi düşünmekteyim. Bu kitabın sonuna doğru bu bakışı görecek okuyucu.

Kitap ilk bölümden yola çıkarak Foucault'nun kullandığı literatüre ve resimlere ait olarak düşünülen bir sömestrlik bir dersi yansıtmaktadır. "Stultifera Navis" üzerine olan bu dersi takip ederek, birçok derste de yaptığı gibi Özgecan Büyüker dersi kaydedip çözümünü yapmasaydı, bu ders de daha evvelkilerde olduğu gibi kitap haline gelemezdi. Kendisine bu bakımdan müteşekkirim. Ayrıca Eylül Alnıaçık ve Emre Genç de üçüncü ve dördüncü okumaları yaptılar. İkisine de teşekkür borçluyum. En son teşekkürlerimi Selin Aktuyun'a yollayacağım. Sondan bir evvelki okumayı o yaptı. Ve son okuma ve son retuşlar için de Seza Paker'e müteşekkirim.

Neticede, benim çalışarak geliştirdiğim dersler bu çözümler ve okumalar olmasaydı, kitap haline gelemezdi. Umarım bu konular okuyucunun da ilgisini çekecektir (teoloji-politik üzerinden dünyaya bakışın geri geldiği bir çağda, Aydınlanma'nın uzaklarında tekrar bir Aydınlanmayı düşünürken –tarih boyunca

2. M. Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 1. Cilt, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., İstanbul, 2017, s. 13.

çeşitli dönemlerde gitti ve geri geldi– her şeyin ve umudun yitirilmeye başlandığı karanlık bir dönemde yaşamaktayız. Ama "dünyaya olan inancımız"ı tekrar bulmak eskiyi hatırlamaktan da geçebilecektir, belki de).

10 Mart 2020 / İstanbul

23 Şubat 2017

Deliliğin Tarihine Giriş

Ortaçağdan klasik çağa dönüyoruz. Michel Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nin ilk bölümü üzerinde duracağız; çünkü bazı detaylar bugün ilginç bir hal almaya başladı. Kitabın yayımlandığı 1961 yılında yaratmış olduğu etkiler dışında bugüne dair detaylar da gündeme gelmeye başladı.

"Dışarısının Düşüncesi" metni üzerine bir ders yapmıştık.[1] Dışarısı, öznenin içinde olmayan ama ona dışarıdan gelen bir düşünceye ait olarak kabul görmekteydi ve metin Foucault'nun Blanchot üzerine olan bakışını içermekteydi. O derste de bazı *Binyılcı* akımlar üzerinde durmuştuk. Özellikle ortaçağ düşüncesi ve hareketleriyle klasik çağın deliliğe bakışı arasındaki fark, Foucault'nun *epistemik* bakışına ait olarak durmaktaydı. Belki oraya doğru bir dönüş olarak bakabiliriz bu dersin başlangıcına.

"Stultifera Navis", "Deliler Gemisi." Aslında Foucault, 1961 yılında çıkan *Deliliğin Tarihi* adlı kitabının ilk başlığını, kitabın edebiyat metni ağırlıklı olan bölümlerinden biri olarak vermişti.[2] Bu kitap için, psikiyatri kısmı ve deliliğin dönüşümü üzerinde çok duruldu diye düşünüyorum, ama edebiyat ve plastik sanat metinleri olarak bakıldığına pek rastlamadım. *Deliliğin Tarihi*, psikiyatri alanında ve bilhassa anti-psikiyatrik bir çıkış olarak yorumlandı hep. Sanatsal bakışsa ikinci planda kalmaktaydı.

1. Bu ders birkaç sene evvel yapılan bir dersti ve daha yayımlanmadı.
2. Michel Foucault, *L'Histoire de la Folie*, Plon Yay, 1961; Burada kullanılan baskı: Gallimard/Tel, 1971.

Bizim bu sene ele alacağımız kısım bu sanatsal bakışın içindeki verileri nasıl kullanabileceğimiz üzerine odaklanacak. Benim görmüş olduğum kadarıyla, Foucault'nun kitaplarında plastik ile edebî sanatlar arasındaki ilişki, belki de ilk defa burada vurgulanıyor olacak (Edebiyata bakıldı, fakat görsel hâlâ eksik bırakılmış görünüyor). Ve bilhassa Türkiye'de sanırım ilk girişim olarak düşünülebilir. Türkiye'de az sayıda Foucault kitabı yazıldı. İlk yazanlardan biri olarak 1980'li yılların sonunda yazmış olduğum ve ancak 1995'te yayımlanabilen kitap, Foucault'nun üç eksenini ele almaktaydı.[3] Burada Foucault'dan yola çıkarak ve onun etrafında dönerek, ilk bölümü de terk etmeden bir sorunsala dair düşüneceğiz.

Deleuze'ün, *Foucault* kitabında bu ikili ayrım söz konusuydu. Benim de ondan etkilenerek yazdığım *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*'nda görsel olanla söylemsel olan arasındaki heterojenlik vurgulanmaktaydı; ama bilhassa bu bakış *Kelimeler ve Şeyler* kitabında yer verilen *Las Meninas* üzerine odaklanmaktaydı. Bu kitapta, Foucault'nun yazmış olduğu şöyle bir cümle var: "Gördüğümüz şeyler asla söylediğimiz şeylerin içinde saklı değildir." Görülen ile söylenen arasındaki heterojenlik vurgusu "kelimelerin şeyler olmadığı" düşüncesini öne çıkarmaktaydı. En güzel örneklerinden biri de belki Foucault'nun Magritte üzerine yazdığı küçük kitaptır.[4]

Deliliğin Tarihi'nin başında Foucault'nun örnek olarak yer verdiği "Deliler Gemisi" (*Das Narrenschiff*) hem plastik hem edebî anlamda ele alınmaktadır. Brant'ın "Deliler Gemisi" ortaçağ metinlerinden biri olarak, delilerin nehirlere bırakıldığının anlatıldığı Foucault'nun kitabının 27. sayfasında karşımıza çıkmaktadır. Foucault, burada bu metni "hem plastik sanatlar açısından hem de edebî" olarak ele alndığını yazmaktadır. Bu ikisinin arasındaki heterojenlik Foucault için bir rüyada birleşmektedir. Foucault buna "uç uyum" der; yani sonsuza kadar

3. Ali Akay, *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları* (ilk baskısı: 1995; son baskısı: Doğu-Batı Yay., 2016).
4. Michel Foucault, *Bu Bir Pipo Değildir*, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 17. Baskı, 2019.

giden bir uyumdan söz eder: *Das Narrenschiff* meselesi. Bu geminin özelliği "deliler gemisi" olmasıdır; çünkü bir yanda Brueghel[5] ve Bosch'un yapmış olduğu resimler, öte yandaysa Brant'ın metni. Brant gibi yavaş yavaş varacağımız yer burası; ama üzerinden hızlı bir şekilde geçtiğimiz metinlerdir bunlar genelde.

Yazı, resim ve illüstrasyon birbirlerine bugün oldukça uzak olsalar bile, 14. yüzyıl sonu ortaçağında birbirleriyle mümkün olduğu kadar yakın ilişki içindeydiler. Foucault bu yakınlığın, klasik çağ öncesinde rüya boyutunda bile olsa işlediğini vurgulamak istemektedir. Başka bir deyişle, resmin ve yazının, dolayısıyla edebiyatın değindiği konuları Bruegel, 16. yüzyıl başında, tam olarak 1501-1560 yılları arasında yapmış olduğu resimlerinde ele almaktadır. Tüm ikilik, bu anlamda, delilikle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir ve belki de böylece Foucault'nun ironik bakışında yatan *humour* ve delilikle yazı ile resim arasındaki bağ ele alınmaktadır.

"Deliler gemisi," neredeyse bu çağın en önemli konusu gibi görünüyor. Bu konu edebiyat ve plastik sanatlardaki ele alınış biçimiyle popüler bir konudur. Bunun yanında tüm temsiliyetlerin, yani deliler gemisinin temsiliyetinin bir şekilde hem gravürlerde -kitapların içine alınmış gravürlerde- hem de tiyatro piyeslerinde aynı şekilde yer aldığını gösteriyor bize, Foucault. Diğer bir ifadeyle, Erasmus'un *Deliliğe Övgü* metnine gelene kadar, ortaçağ, delilerin gemilere konması meselesine çeşitli eserlerde, (edebiyat, plastik sanatlar, tiyatro alanlarında, yani genel olarak sanatlarda) yer vermektedir. Bu anlamda, Foucault delilik üzerine olan bu uzun dönem çalışmalarının bir tür dönüşüm hazırlayacağından söz eder.

Yine bu çılgınlık ve akıl yitimi üzerine gelişen ve edebiyat tarihini oldukça etkilemiş meşhur metinlerden biri de, daha sonra Gustave Flaubert tarafından yeniden ele alınacak olan *La Tentation de Saint Antoine* metnidir. Başka bir deyişle, Tanrı'nın

5. Orijinal adı Brueghel iken resimlerini "h" harfini çıkarıp Bruegel olarak imzalarmış. O yüzden Brueghel yerine Bruegel olarak devam ediyoruz.

emirlerine rağmen, ona karşı gelip, dayanılmaz derecede çekici gelen erotizme doğru meyleden bir baştan çıkarılma hikâyesidir. Şeytanın adını anmaksızın onun emirlerine itaat olarak düşünülen budur. Aziz Antonius'un görmüş olduğu cinsel rüyalar kendisini "dinden-imandan" çıkarmaktadır. Cinsellik burada imanla tezat bir ilişki içinde ele alınmaktadır. Olduğu gibi bir rüya dünyasının cinsellikle alakası ortaya serilmektedir. Delilik ve Foucault'nun üçüncü, yani son eksenini oluşturacak olan cinsellik yan yana durmaktadır.

Hıristiyan günah meselesinin bir şekilde katlandığı ve "Lizbon Günahı" diye adlandırılan metinle bizi birleştirecek olan da budur. Bu metinler, aynı zamanda, "kıyamet günü metinleri" olarak da düşünülebilir. Bunlar, deliliğin ölüme yaklaştığında ortaya çıkan metinlerdir; yani "delilikle ölüm arasındaki ilişki tersyüz edildiği zaman" diye yazmaktadır Foucault. "Deli," önce Brant'ın metninde olduğu gibi "fenalığın, kötülüğün getirmiş olduğu kıyametvari ve karanlık dünyanın, felaketlerin dünyası"nın içinde ortaya çıkmaktadır. Hemen 16. yüzyıl başında "deliler yüzünden kıyametvari hale geldiğimiz" öne sürülmektedir. Foucault'ya göre *deli* ve *kıyamet* ikilisi vardır. Ölüm teması, kıyametten deliye doğru gitmekteyken deliden kıyamete geçmeye başlamaktadır. Dünyanın fenalığının günahın cezalandırılması olarak düşünüldüğü, gemiye konan deli figürünün yıldızlara bakarak, yıldız falları üzerine düşünerek aklını yitirdiğini ve yitirdiği aklının da karanlık dünyada yavaş yavaş kaybolduğunu anlatan metinlerdir bunlar.

Deli yahut "akli dengesi yerinde olmayan" kimseler, bilhassa Almanya-Fransa sınırında bulunan Strasbourg şehrinin merkezine yerleşmekte ve buradan itibaren Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bulunmaktalar. İlahiyatçıların "kimden fenalık ve kötülük gelmektedir?" konusu üzerine tartıştıkları bir şehir olarak görüyoruz burayı. Bir yandan deliler idareciler tarafından gemilere konularak Ren Nehri bölgesinde kuzeye doğru taşınırken, diğer yandan Fransa'nın güneyindeki Nice şehrine doğru yollanıyorlar.

"Ortaçağın sonunda cüzzam Batı dünyasında yok olmaya başlıyor." Ancak Batı dünyasının şehirlerindeki topluluklardan ziyade, yani şehirlerde oturanlar değil de şehirlerin kapılarındakiler cüzzamdan korkulmaya başlanıyor. Foucault'nun büyük metaforlarından biri çıkıyor karşımıza, *Kelimeler ve Şeyler*'in sonunda da aynı şeyi göreceğiz. "Bütün korku, şehir kapılarının önüne veya büyük plajlara" açılmaya başlıyor. Plaj kavramı çıkıyor karşımıza. 1966 yılında yayımlanan *Kelimeler ve Şeyler*'in sonunda, aynı şekilde insana dair izlerin, insan figürünün denizlerden gelen dalgalarla silineceğini yazıyordu Foucault. Nietzsche gibi "insanın sonu" hakkında, yeni bir epistemeye doğru yol alan beşerî bilimlerden bahsediyordu. Hümanizma anlamında, "insanın sonu" ilan edilmekteydi; yani insanın bileşkelerinin değişmesi ele alınmaktaydı. "İnsan-Tanrı merkezli dünya bileşkesinden antropolojik olarak insanla insanın bileşkesine geçtikten sonra, insan figürü plajlardan siliniyor"[6] diye yazdığı zaman Foucault, yeni teknolojiyle birlikte bugünkü bileşkeyi bize göstermeye çalışmaktaydı. Karbondan silikona geçişi izlemekteydi. Bu, insanın izlerinin silindiği büyük plajlar; deniz kenarları, nehir kenarları ve suyun geldiği, taştığı yerlerdi.

"14. yüzyıldan 17. yüzyıla geldiğimizde" diye yazıyor Foucault "deliler cüzzamın yerini doldurmaya başlayacaklar." Cüzzamlıların yerine deliler gelecek. Ne demek bu? Episteme ve söylemin gücü bedensel hastalıklardan akıl hastalıklarına, manevi hastalıklara, ruh hastalıklarına doğru gidecek. Bedenin korkusu ruhun korkusuna bulaşmaya başlayacak. Ve ruhun korkusu, bütün ruh bilimiyle uğraşanları bu konu etrafında düşünmek için toplayacak. O zamanın ilahiyatçıları bunlar, bugünse psikiyatrlar uğraşıyor bu konularla. O zamanlar delilik konusu

6. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., İstanbul, 6. Baskı, 2017, s. 460, "*Kelimeler ve Şeyler*'in 450. sayfasında insan, şu her zaman açık, asla bir kerede ebediyen sınırlanamaz ama sonsuza kadar katedilen, bir yandan onda bir *cogito* içinde yansıtmadığı şeyden, onu tekrar kavradığı düşünme eylemine ve bunun tersine, bu saf kavrayıştan empirik karışıklığa, içeriklerin düzensiz yükselişine, kendilerinden kaçan deneylerin çıkıntısına, kendini düşünce-olmayan'ın kumsallarında sunan tüm sessiz ufka doğru giden şu boyutun onda temellendiği haliyle, bir varoluş tarzıdır."

teoloji dünyası içinde yer alıyordu. Bütün cüzzam hastalarının bedensel sakatlıkları zamanından, delilik zamanına geçen Batı Avrupa şehirlerinin suyla teması ortaya konuluyor. Başka bir deyişle, gemiler ve gemilere konulan, şehirlerde yaşayan akli dengesi yerinde olmayan insanlar çoğalacak. Haçlı Seferleri sırasında Doğu'ya doğru giden gemilere deliler konulacak, kimi zaman gemiciler tarafından yoldaki şehirlere bırakılacak, kimi zaman da boğulup öldürülecekler. Foucault gemilerle kaçan insanlardan değil, bugün olduğu gibi zorla gemilere tıkılan insanlardan söz etmektedir. Deliler, neredeyse bugünkü mülteciler gibi, bir şehirden başka şehre taşınmakta ve gittikleri şehirlerde kabul edilmemekte veya edilmemekteler. Yabancılar, ulaştıkları şehirlerde yaşayanlar için, bugünkü gibi korku kaynağı olmaktaydı. Gemiciler de bakamadıkları için bu yabancıları öldürmekteydiler, bugün bazen mültecileri bırakıp da kaçan insan tacirleri gibi. Fransa'dan Almanya'ya, Almanya'dan Hollanda'ya ve Belçika'ya doğru giden bir hat üzerindeki nehirler gemilerle delileri taşımaktalardı.

Foucault bu bölümde kaç hastane, kaç cüzzamevi olduğunu detaylı bir şekilde vermekte. Tarihî bir arşiv araştırması yapıyor Foucault; yani Fransa'nın güneyinde, güneybatısında nasıl cüzzamevleri kuruldu, kaç cüzzam hasatası vardı? Ama bilhassa askerî ve sivil hastanelerin birçoğu cüzzam meselesiyle, cüzzamlıların iyileştirilmesi çabasıyla ortaçağdan geçen bir çizgiyle çabalıyordu. Ne zaman ki, cüzzamın yerini zührevi hastalıklar almaya başlayacak, o zaman cinsellik temasının içine girmeye başlıyoruz demektir. "Her ne kadar cüzzam Batı plajlarında izini silip yok etse bile onun yapısı kaldı" diye yazıyor Foucault; yani dışlanmış cüzzamlıların yerini kısa bir süreliğine ilk olarak zührevi hastalıklara yakalanan insanların, arkasından ruh hastaları bu yeri alıyorlardı.

Cüzzam veyahut cinsellik üzerine, beden üzerine kurulu, beden merkezli bir dışlama mekanizmasından ruh merkezli bir dışlama mekanizmasına geçilecek ve yapısı itibariyle toplumsal alan, dışlananı başka bir dışlananla ikame edecekti. En başından beri cinsellikle akıl hastalığı arasındaki ilişkinin Foucault'nun

eseri içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Aziz Antonius'un günahında olduğu gibi, papazların görmüş olduğu rüyalar, "karanlık bulutların içinde kıyametin getireceği korku," delilikle birleşmeye başlıyor: Akıl hastalığı. Kilisenin öğretisi içinde, iyi ve kötü mücadelesinde, kötü deliliğin içinde şeytanla buluşuyor. Ve şeytanla; elbette daha sonra, engizisyon dünyasına girildiğinde, deliler ve kadınlar arasında kurulan benzerlik ilişkisi güçlenmeye başlayacak. Ruhunu şeytana kaptıran delilerden, ruhunu şeytana kaptıran kadınlara doğru giden bir tarih çıkacak karşımız: Ortaçağ ve klasik çağa giden bir tarih. Ve tabii Kilise'nin içindeki tüm Heretik tarikatlar. Bilhassa Katharlar çok önemli bir tarikat olarak anılacak bu konu üzerinde düşünmeye başladığımızda; çünkü Katharlar neredeyse bugüne benzer pratiklere yaklaşmaktalar. Katharlar'ın öğretileri içinde "et yememek" var mesela. Vejetaryen bir Hıristiyan sekti. Hayvanların katledilmesine karşılar. Bütün bir iyileştirme mekanizması, yani bitkilerle tedavi ve büyüyle cadılık arasındaki ilişkide şifalı ilaçların yapıldığı bitkilerin bilgisi, -Kilise tarafından şeytanın bilgisi olarak ortaya konulmaya başladığında cadı yakma, kadın yakma törenleri de bir tür şeytanın çocuğunu doğuracak olan doğurgan kadın temasına doğru taşıyacak bizi: Güncel bir *Rosmary's Baby.*[7]

Edebiyat ve plastik sanat beraberliği içinde, özellikle yukarıda söylemiş olduğum Brant'ın metni gelmekte önümüze. "Deliler Gemisi" bu metinde ele alındığı şekliyle yola çıkmakta, ama onun yanında birkaç metin daha var. Bu metinler, tiyatro metinlerinden bir tanesi, mesela Louise Labé. Bugün hâlâ bazı piyesleri oynanan, 1500'lü yıllarda yaşamış bir kadın yazar. Onun piyeslerinde tema, yine iyilik ile kötülük arasındaki ilişki olmasına rağmen büyük bir ironi de var. İroni teması yavaş yavaş görünmeye başlıyor. Yahut Corroz'un aşkla delilik arasında kurmuş olduğu ilişki, *Contre Fol Amour* adında bir metin vardır. Tüm aşk ve ölüm temaları mevcuttur bu metinlerde. Ölesiye aşk.

Komedi olarak yazılmış metinler bunlar. Jüpiter; Roma İmparatorluğu'nda Zeus'un karşılığı. En büyük Tanrı Jüpiter'in

7. Polanski'nin filminin adı.

törenlerinde, mesela aşk, ölüm ve kıskançlık temaları birer kişi olarak davetliler. Aşkı temsil eden bir kişi ve kıskançlığı temsil eden bir kişi. Hangisi Jüpiter'in sofrasına daha önce oturacak? Veya oturacak mı? Bahsetmiş olduğum Louise Labé'nin metninde aşkla delilik arasındaki meşhur rekabet vardır. Yukarıda söylemiş olduğum gibi, Jüpiter'in sofrasına deli mi oturacak yoksa âşık mı? Önce aşk mı gelecek yemek yemeye yoksa delilik mi? Bütün bir delilik ve ona yol açan öğeler, delilik temasıyla yan yana gitmekte. İyilik ve kötülüğün, Şeytan'ın Tanrı'nın tezatı olması gibi, delilik ve aşk da diyalektik bir ilişki içinde ele alınmaktalar. Biri diğerini içeriyor, ama bunlar birbirlerinin zıddı olarak ele alınmaktalar bu metinlerde. Foucault'nun bu metinlerinde akıl ve akıldışıyla ikili karşıtlıklar şeklinde giden anlatısı çıkmakta karşımıza: Akıl ve akıldışı. Aynı zamanda buradaki aşk ve delilik, iyi ve kötü, Tanrı ve Şeytan gibi birbirinin içine geçen, ama aynı zamanda birinin diğerini yadsıdığı, reddettiği bir *diyalektik* teması var ki, 1961'de çıkan bu kitapta biraz da Foucault'nun hocası olan, tezini beraber yazdığı Jean Hyppolite'in etkisi olduğu söylenebilir. Hyppolite, Alexandre Kojève'den sonra Fransa'daki en önemli Hegel çevirmeni ve yorumlayıcısıydı. Foucault üzerinde Hyppolite'in etkisini göz önünde bulundurmak gerekir.

Tabii bununla bitmiyor delilik teması. Söyleme Wimpfeling adlı bir Stasbourglu ilahiyatçı da dahil. Thomas Murner'in karşısına çıktığını görmekteyiz. İkisinin arasında büyük bir teoloji tartışması var. Aynı zamanda Erasmus'a ve Flaeyder'e gelene kadar olan bütün bu iyi-kötü arasındaki ilahiyat tartışmaları deliliğin içinden geçmekte. Başka bir figür, Ophelia. Ophelia, 17. yüzyılda bilhassa *Hamlet*'in önemli figürlerinden biri. Ama Ophelia çizgisini biz 20. yüzyıla, Virginia Woolf'a kadar götürebiliriz. Su, delilik ve boğulma temaları. Ophelia deliriyor ve suda boğuluyor. Ophelia teması, Shakespeare'den 19. yüzyıl edebiyatına kadar giden bir çizgide sürmektedir: Şair Rimbaud'nun Ophelia üzerine bir şiiri var, Nerval'in yine Ophelia üzerine metni var. Tüm bir delilik teması, delirmiş olan şairleri bağlıyor (Gerad de Nerval de Paris'te Chatelet'deki Greve Meydanı'nda asılı olarak

bulunuyor). Shakespeare'de gördüğümüz gibi cadılar, kötülükler, aile içi kraliyet ve taht savaşları ve bütün bir çılgınlık teması ve hainlik teması tabii. Satmak, iktidarı satmak. Tüm bunlar çok güncel konular aslında. Ortaçağ metinlerini dünyanın çeşitli yerlerinde bulmak mümkün.

Bu döneme ait Bosch'un ve Bruegel'in resimlerinde bunu görüyoruz. Bruegel'in bir tablosu var: *Dulle Griet*; aslında Deli Margot'nun (*Margot la folle*) hikâyesi. Protestanların kraliçesi olan Margot değil. Margot, Bruegel'in tablosunda cehennemin kapısından kaçan suçlulara karşı savaşan bir kadın olarak tasvir ediliyor. Bir dünya ve dünyanın ağzının içinden, alevlerin ardından suç işlemiş ve günahlarından temizlenmiş olanlar çıkıyor. O sırada Margot da bir elinde kalkan ve kafasına kaskını geçirmiş, asker kıyafetiyle, diğer elinde kılıç, ve bıçakla cehennemin kapısından içeri doğru, fethetmek üzere saldırmış vaziyette.

Bütün bunlar Foucault'nun bir yandan komik diğer yandan tarihî bir şekilde anlatmış olduğu ayrıntılar; çünkü delilik kimi zaman çok komik, kimi zamansa trajik hikâyelere dönüşüyor. Trajikomik bir yapı söz konusu. Ama bütün hikâye hakikatle alakalı. Yazdığı, söylediği yahut da figür haline koyduğu, elin çizdiği, aklın düşündüğü veya düşünemediği bir tema olarak delilik, hakikati nasıl bulacak?

Burada, Foucault çok ilginç bir şey söylemekte; bütün bir Platon dünyasını tersyüz eden hakikat temasını ortaya çıkarmakta. Platon'da, mağaradakiler gölgelerin dışında ışığa baktıkları zaman asıl gerçeği göreceklerdi. Foucault içinse, ışığın aydınlatmadığı karanlıkta saklı asıl hakikat. Hakikat, ışığın gösterdiği yerde değil, karanlığın olduğu yerde. Korkutucu bir tanım. Karanlıklar, başka dünya. Şeytani bir dünya; aydınlık olmayan, ışık olmayan, nur olmayan bir dünya. Hakikatin karanlıkta bulunması oldukça dehşetengiz bir figür vermekte bize; çünkü görünende değil karanlıkta ve körlükte görebiliyoruz gerçeği!.. Burada mistik bir şey var tabii. Büyük bir Hıristiyan mistik dünyasına ait bir ortaçağ fikrinden bahsediyoruz çünkü. Foucault burada bütün insanlık tarihinin hakikatinden ziyade,

ortaçağın içindeki bir hakikat fikrinden bahsetmekte ve mistik hakikat fikri içinde, bize verilen olduğu gibi korkudur. Hakikat, korkuda yatıyor. Korkudan geçen bir hakikat var. Hakikatin ulaşıldığı yer, cehennemin arkasında. Yahut da bize sadece tek yüzü görünen gökyüzündeki yıldızların saklı yüzlerinde. Avrupa'nın ortaçağda hakikate bakış, o anlamda bu diyalektiğin içinde, yani aydınlık ve karanlık diyalektiğinin içinde bize görünür gelmeye başlayacak.

Bu tema elbette başka bir temaya daha ihtiyaç duyacak. Foucault, 1950'li yıllarda Binswanger'i görmeye gittiği zaman deliler bayramına tanıklık ediyor. Onun kitabını çeviriyor. Psikiyatr Ludwig Binswanger... Ünlü Heideggerci, *Dasein* üzerine psikiyatri geliştiren bir psikiyatr. Aynı zamanda deli sanat tarihçisi olan Aby Warburg'un doktoru, Warburg tımarhaneden çıkan önemli bir sanat tarihçisi. Bugünün sanat tarihinin en önemli figürlerinden biri olarak görülen Aby Warburg, doktorun karşısında tezini savunarak tımarhaneden çıkmayı başarıyor. Doktorunun, ancak akıllı bir insanın bu kadar rasyonel şekilde tezini savunabilmesinin mümkün olduğuna kanaat getirmesiyle gerçekleşen bir salıverilme hikâyesi.

Warburg, Meksika'da 20. yüzyılın başındaki Pueblo yerlilerin yılan ritüeliyle 16. yüzyıl Floransa İtalya'sının yılan ritüellerinin birbirlerine olan benzerliğinden "kalıntı" (*survivance*, artakalan) kavramını bularak *akıllı* insan oluyor.[8] Bulmuş olduğu şey, başka coğrafyalarda ve başka zamanlardaki ritüel ve törenlerin birbiriyle olan *çok uzak yakınlığı*. Kaliforniya'nın güneyindeki Dakota yerlileriyle Avrupa'nın Floransa şehirlerinin zamanlar arası yolculuğu. Bunun için de meşhur bir kavramı var; *mnémosyne atlas. Atlas, coğrafya atlası. Mnémosyne ise bellek atlası. O bellek, insanlık tarihinde zamanlar ve mekânlar arasında nasıl saklandığı... Diğer bir ifadeyle, ortaçağda olsaydı Binswanger herhalde Aby Warburg'u gemiye koyup yollayacaktı. Halbuki bizim için Warburg, birçok sanatçının kullandığı yöntemi ortaya çıkaran bir sanat tarihçisi.*

8. Aby Warburg, *Le ritüel du serpent*, Editions Macula, 2011.

Deli figürü, yukarıda yazmış olduğum gibi, "karanlık dünyanın içinde insan ancak delirebilir" söyleminden, "deliler var olduğu için karanlık dünya var" söylemine geldiği zaman, artık iki ayrı bakışı sunuyor. Biri; deliler yüzünden dünyanın sonu gelecek, öbürü; dünyanın sonu geldiği için delirecek insanlar. İki ayrı birbirinden farklı bakış. Foucault'nun baktığı ortaçağ dünyasında önce Satürn dünyası, yani karanlık bir dünya, kötülük dünyası var. O yüzden insanlar kafalarını, akıllarını yitirmekteler. Ama zamanla tarihsel olaylar büyük felaketleri gösterdiği için insanlar delirmeye başlıyor. O bakımdan, akıl ile hakikat arasındaki ilişki, olmazsa olmaz bir şekilde deli figüründen geçmektedir. Bunun için 16. ve 17. yüzyıla giden bir çizgide, Deliliğe Övgü ile aklın delilikle ilişkisinde bir bilge rolü ortaya çıkıyor. Başka bir deyişle, Erasmus'un Deliliğe Övgü'sü şunu diyor: "Deli o kadar bilge ki, o kadar aydınlığa çıkarıyor ki bizi, o kadar çok gerçeği söylüyor ki, ona ancak methiye düzeriz." Bu delilik ile methiye ilişkisi aslında Rönesans'a doğru giden bir Aydınlanma çizgisini göstermekte, Hümanizmayı. Ortaçağ karanlığı diye bir şey varsa, bu teolojiden geçen bir karanlık değil anlatıldığı kadarıyla. "İnsan daha rasyonel olduğu için Rönesans'la aydınlandı, ortaçağ karanlık" değildi. Karanlık, ortaçağın edebiyatında olan bir şeydi.

Bahsettiğimiz resim figürleri, edebiyat metinleri, bilhassa Brant'ın "Deliler Gemisi" gerçekliği söz konusu; çünkü gerçekten Ren Nehri üzerinde gidip gelen "Deliler Gemisi" hikâyesi var ki, "Brant bize gerçeği anlatıyor" diye yazıyor Foucault. O gerçeklikse en özgür alanlara konulmuş olan hapishaneler de öyle... Başka bir deyişle, Foucault'nun biyopolitika kavramını neredeyse bu kitabın birinci bölümünde görmekteyiz. En özgür alanlar, hapishaneyi ortaya çıkaran alanlar; yani gemilerin içinde delilerin kapatıldığı yerler. En özgür alanlardaki insanlar gözden ırak olacak. Biyopolitika ne diyordu? Sadece suçlular ve potansiyel suçlular değil, herkes kontrol altına girecek. En özgür yerler kontrol altında tutulacak; yani bugünkü kamera sistemleri, nüfus kontrolleri ve saire. Burada da en özgür deniz ve su dünyası. Uçsuz bucaksız suların içinde kapatılmış, kapatıldıkları için de bir şehirden bir şehre taşınmakta olan deliler ve onlarla aşağı yukarı benzer ha-

yatlar yaşayan denizciler... Bu gemiciler yeni bir şehir bulana dek uzun süreler boyunca gökyüzündeki yıldızlar aracılığıyla yön tayin etmeye çalışmakta, karanlık bir yere bakarak yaşamaktalar. Deli figürüyle denizci figürünün bir başka ortak noktası da yalnızlıkları. Bütün gün güneşin altında ve bütün gece karanlığın içinde bir dünya. Ve burada diyor ki Foucault, "su ve gemi taşımacılığı arasındaki ilişki, deliyle su arasındaki ilişkiye benzer". Türkçedeki "su akar, deli bakar" ifadesinde olduğu gibi, suya bakan deliler. Ophelia, Macbeth'te delirdiği için suya düşecek. Aynı Narcissus'un kendi imajına bakıp kendi kendini sevip beğenmesi ve suya düşüp boğulması gibi.

Burada, en özgür kesişme noktalarında deli mahkûmdur. Her şeyiyle geçen-yolcudur. Bir yerden bir yere giden passenger. Geçişlerin mahkûmudur. Akıl ve akıldışının kesişiminden, bir şehirden bir şehre gemiler içinde giden delinin mahkûm olması gibi. Ve ait olduğu yer su, suyun içindeki malzeme, tahta, ahşabın içindeki deli, hepsi beraberce Avrupa insanının rüyasına bağlanmış vaziyettedir. Ve o anlamda da bir şekilde, tıpkı bir ortaçağ kahramanı olan Tristan ve İsolde gibi, aşk ve ölüm hikâyesi söz konusudur. Leyla ile Mecnun'un hikâyesi gibi bir hikâye diyelim. Bu şekilde "delilik, denizin çocuğudur" diye yazıyor Foucault; çünkü gemicilerle beraber gemilerin içinde kalmış olan deliler, zavallılığın ve mahvolmuşluğun işaretini taşımaktadır. Bütün zavallılık konusu, dışlanmışlık konusu söz konusudur. Foucault, meşhur Tristan ve İsolde'un metninden alıntı yapıyor: "Delileri götüren gemicilerin Allah belasını versin. Niçin onların hepsini suya atmadılar?" Bütün bir mistik tema ortaya çıkacak deli ve su hikâyesinden. Ve sonsuza açılan iştahın ve arzuların kısırlığı, diyor Foucault, bu bilginin yansımasında ortaya çıkacak. Başka bir deyişle, delilerin gemiler içindeki hayatının ölüme yaklaşması.

16. yüzyılda Lancre adlı bir yazar ve onun meşhur kitabı De L'inconstance des Mauvais Anges. Diyor ki; bütün halkın içinde şeytanla olan alaka sudan, denizlerden ve nehirlerden geçmektedir. Denizin kendisi, şeytani olan fikirlerin oluştuğu yerdir; çünkü yukarıda yazmış olduğum gibi, delilerin belirsiz yönleri, kadınlardan uzaklaşmış halleri ve Tanrı imanını, Tanrı'nın imanı

karşısında insanın kaybetmiş olduğu ve aklını yitirmiş olduğu her türlü imaj, suyu "kötülüğün anası" haline getiriyor. Su, insan vücudunun bir parçası olmaktan çok, vücudunun parçasının içindeki şeytani gücü oluşturuyor. Dolayısıyla da bütün okyanuslar, sular ve kurnazlıklar dünyası Tanrı'dan uzaklaşıp Şeytan'la anlaşacak. Bu, kötü meleklerin dünyasının gemicilerin kafasındaki tercümesi.

Aynı zamanda su, Ophelia'nın hikâyesinde Shakespeare'in ele alacağı gibi melankoli temasını oluşturmaktadır: İngiliz melankolisi. Kuzeye çıktıkça hava soğuyacak. Sular buz gibi olacak ve nem artacak. Zamanın belirsizliği çoğalacak. Değişkenliği... Yağmurdan güneşe, güneşten yağmura... "Güneyde güneşin etkisi oturunca oturur, yağmur yağınca yağar, kar yağınca yağar". Kuzey ülkeleri için zaman, hava durumu ve saire belirsizdir, stabil değildir. Bu melankolik bir duygudur. Melankoli ve hüzün yaratan bir iklim. Böylece bütün bu soğuk, nem, zamanın belirsizliği, bütün bunlar, kanallara akan suların yağmurla beraber suyun yükselmesi ve kanallara akan suların çoğalması, kanallardan akar gibi insanın vücudundaki suların damarların içinde kana ve suya karışmış vaziyette olması, melankoli hastalığının nedenlerinden biri olarak görünmektedir: Michael Ondaatje'nin *İngiliz Hasta* kitabından alıyor.

Tabii bunlara daha sonra tekrar döneceğim; çünkü teker teker baktığımızda büyük bir edebiyat çıkacak karşımıza. Ophelia ve Laurelei hikâyesi. İki kadın figürü; yani Foucault'nun Heinroth adlı yazarın yarı kozmolojik yarı insani figürler diye bakmış olduğu, yarı tanrısal yarı insani bir delilik teması. Bütün bunlar, ölüm ile delilik arasındaki ilişkiyi çoğaltacak olan öğeleri verecek bize; çünkü delirmeye başlayan insan ölüme yaklaşmaktadır. Bu tema çıkmaya başlıyor. Batı hayalgücünde delilerin gemilerle yapmış olduğu yolculuklar 15. yüzyılda hem edebiyatta hem de ikonografide yavaş yavaş yeni bir yer edinmeye başlayacak. Deliler gemisi ve onun içindeki aklı olmayan bir sürü insan birlikte, bir şekilde Batı edebiyatına yakınlaşan bir deli siluetini bize verecek, diyor Foucault. O bakımdan da eski bir ittifak yeniden gün ışığına çıktı. *Bir kayıkta suyun ve deliliğin evliliği.*

Soru: Buraya kadar okuduğumuz Foucault'da, hem suyun tehlikeli yanı hem deliliğin ve karanlığın birleşiminde, 16. yüzyılda yeni başlamakta olan kolonyal karanlık eksik değil mi?

Ali Akay: Doğru. Ama şu farklı ki, Foucault'nun bize bahsettiği gemilerdeki gemiciler ticaret yapan gemiciler. Ama bunlar nehirlerin ticaretini yapan gemiciler. Brugge, Strasbourg, Paris kentleri... Avrupa dünyasının içindeki bir Batı, delilik ve su tarihi. Ama haklısınız; çünkü sonuçta 1492 yılından sonra yeni bir gemi seferi başlayacak, deli ve köle ilişkisi... Başka bir deyişle, Shakespeare'in *Caliban* hikâyesini bize vermeye başlayacak. Foucault'nun ele almış olduğu dönemde sömürge edebiyatı söz konusu değil. Ama Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nin 1961 yılında çıkan ilk baskısının "Önsöz"üne yazdığı bir şey var. Edward Said'in cümlesini olduğu gibi alıp Doğu-Batı üzerine vurguladığı bir metin: Batı, Doğu'yu tıpkı aklın deliliği ele geçirdiği gibi ele geçirmiş diye bir cümlesi var. Said, oryantalizmini bunun üzerinden geliştirecek. Ama hemen şunu söyleyeyim ki hem Foucault'da hem Said'de büyük bir yanlış anlaşılma var. O tuzağa düşmemek lazım. Oryantalizm, belirli bir dönemdeki edebiyatın ismi, Avrupa edebiyatının. Batı'nın Doğu'yu sömürmesinin ortak tarihi; yani Batı karşısında Doğu, Doğu karşısında Batı değil, bunların beraberce sömürü dünyasına katılmalarının tarihi. Oryantalizm, Batı'nın içinde olan bir şey, dışında değil.

2 Mart 2017

Aziz Antonius'un Günahı

Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* kitabının ilk bölümü bugün bize hâlâ ilginç gelmektedir. Kitabın içinde bilhassa Bruegel ve Bosch'un tabloları, Aziz Antonius; delilik, akıl ve akıldışı arasındaki ilişkiyle birlikte ele alındı. Aynı zamanda Brant'ın "Deliler Gemisi" metnini, *Das Narrenschiff*'i ve bu süre zarfında delilik kavramının karanlık bir ortaçağın kıyametvari korkusundan aydınlığa doğru geçişini işledik. Erasmus'la birlikte delilik, bir şekilde, aklın yerini tutmaya başlıyor: Bilge figürü oluşuyor. Onun için de,"Aziz Antonius'un Günaha Çağrı"[1] adlı metnin Bosch ve Bruegel tarafından resmedilişi ve tüm Kuzey Avrupa dünyasının deliler gemisi hakkında yapmış olduğu tablolardan yola çıkıyor Foucault en başında. Bilhassa "Lizbon Günaha Çağrı" tablosu, Aziz Antonius meselesiyle birlikte ele alınıyor.

15. yüzyıl içinde akıldışılığın ve akıldışılığa sahip olan insanların gemilere konulup, en özgür mekânlarda hapsedilmesi söz konusuydu. Foucault daha kitabın başında "en özgür yerler" olarak denizler ve nehirlerdeki gemileri gösteriyordu. Aziz Antonius sonuçta bir münzevi. Mağaraya kapanmış, tek başına, kendi kendine Tanrı'yla baş başa kalan bir kişilik olarak Aziz Antonius'un özellikle şeytanla karşılaşması, gördüğü hayaller ve fantasmalar dünyası sadece edebiyatın değil, plastik sanatların da meselesi. Ortaçağdaki bir mesele; çünkü Bosch'un ve Bruegel'in

1. Türkçede bazı kaynaklarda "Baştan Çıkarılışı" diye geçmekte.

tablolarında da aynı şey var: İnsanlar ve hayvanlar aynı dünyanın içinde. Bosch'un "Lizbon Günaha Çağrısı" olarak geçen resmi bulabilirsiniz. Hayvan ve insan figürlerinin birbirine girmiş olduğu tablolar ve bir tür cehennemvari imge çıkıyor karşımıza, Foucault'nun bize delilikle karanlığı ve karanlıktaki gerçekliği anlatmaya çalıştığı sırada. Hakikat, ışığın aydınlatmış olduğu yerde değil, karanlığın olduğu yerdedir, diyordu Foucault; yani görünmeyen yüzünde hakikat yatıyor. Foucault hem bu metninde, *Deliliğin Tarihi*'nin birinci kısmı olan "Deliler Gemisi"nde, hem de daha sonra 1967'de yazmış olduğu *Fantastik Kütüphane* adlı metinde, bir kere daha Aziz Antonius'un "Günaha Çağrı" metniyle Flaubert'i bağlamakta. *Deliliğin Tarihi*'nin 1961'de çıkan birinci cildinde Bosch ve Bruegel'in tablolarından yola çıkarak ele almış olduğu "Lizbon Günahı" yahut "Günaha Çağrısı," –*temptation* tam çevirisi olmayan zor bir kelime– Şeytan ve fantasmalar tarafından çağrılıyor, onu o günaha doğru çeken bir şey var. Bilmediği bir yere doğru.

Soru: Erotik bir şey mi?

Ali Akay: Sadece erotik değil ama erotizm de var tabii içinde.

Aynı kişi: Çekicilik, çekme anlamı da var...

Ali Akay: Var tabii. Ama *seduction* değil yani. Eğilim gösteriyor, günaha eğilim. Çağrı gibi. *The Last Temptation of Christ*, Martin Scorsese'nin filmi Türkçeye *Günaha Son Çağrı* diye çevrilmişti. *Deliliğin Tarihi*'nin birinci cildinin Türkçesinde kelime "günah eğilimi" diye çevrilmişti; ama eğilim de değil tam anlamıyla.

Başka biri: Baştan çıkarma ifadesini kullanıyorlar bazı çevirilerde hocam...

Ali Akay: Baştan çıkarma da değil ama *temptation*. Tempte etmek; "hani bunu deneyeyim bakayım ne olacak" demek. Sonucunu bilmediğin bir şeye doğru yönelmek. Ama Aziz yönelmeye başladığı zaman günaha girmeye başlayacak; çünkü bir din adamından bahsediyoruz. Dindar birinin Tanrı'ya doğru uzanırken bilmediği bilgiye doğru çağrılması. Foucault burada söylüyor, erotik bir şey olmaktan öte, münzevi keşiş arzu nesnelerine değil de esrara yönelmekte; yani bir esrar var, gizli bir şey var, kutsal

kitabın söylediği, anlattığı erdemler var ve erdemlerin dışında da yedi günah var, değil mi? Gurur, iştah vb... Yedi günahın dışında üç tane de erdem var. Erdemli olarak yaşamaya çalışan azizin, gizli olan başka bir bilgiye ulaşmaya çalışması. Foucault'yu burada aslında ilgilendiren şey bilgi; çünkü Foucault'da üç eksen var: Bilgi, iktidar, öznellik. *İktidar ve Direnme Odakları*'nın başındaki bu üç eksenin birincisindeyiz, bilgideyiz. O bakımdan *temptation* bilgiyle alakalı. Gerçek, karanlık yüzde yatıyor ve karanlığa bakanlar kimler? *Deliliğin Tarihi*'nin başında anlatılan deliler ve denizciler. Bu ikisi karanlık gökyüzündeki yıldızlara bakıyor. Gökyüzündeki yıldızlar. Foucault'nun hatırlattığı bir şey var; yıldızlara bakarak, kendilerini başka gezegenlerin hayaline kaptıran gemicilerin kapanması, uzaklaşması, münzevileşmesi ve kadınsızlaşması. Erotik olan bir şey varsa, gemicilerin kadınsızlığı, limana ulaşmadan evvelki heyecanları. Aziz Antonius söz konusu olduğunda, *temptation* olarak söyleyelim. Flaubert'in hayatı boyunca, otuz yıl boyunca uğraştığı bir metin. Üç defa; şiir olarak, metin olarak, tiyatro piyesi olarak ele almış olduğu bir metin. Foucault'nun *Fantastik Kütüphane*'de bahsettiği üzere, Flaubert'in Bruegel'in tablosunu ilk görüşünde etkilenmiş olduğu bir konu. Foucault diyor ki, 1849 yılında *La Tentation de saint Antoine* Flaubert tarafından yazıldığı sırada (meşhur kitabı *Madame Bovary*'den önce) ve sonrasındaki otuz sene boyunca da bu metin, diğer metinlerine de yansıyor aslında.

Aziz Antonius, dağın tepesinde bir mağaraya çıkmış bir münzevi. Bir yandan çölü, çölden sonra denizi bırakıyor. 1950'li ve 1960'lı yılların trenlerdeki ucuz gar kitaplarında "Aziz Antonius'un Hikâyeleri" diye bir şey vardı, o aslında buradaki Antonius. Bütün bu hikâye içinde, rüyalar içine giren Antonius'a gelmiş olan yeni bir bilgi. Ve çırağının, kutsal kitaptaki anlatıların rüyasında başka türlü anlatıldığını görmesi. Okuduklarını değil, bilmediklerini çırağı ona anlatıyor. Çırağın anlattığı, kutsal kitabın verileri, rüya içinde Aziz Antonius'un ezilip büzülüp bir hücre haline gelmesi, hücre halinden kendi doğum ânına kadar gidip tekrar geri gelmesiyle alakalı. *Temptation* bu. Yapmış olduğu hayalî seyahat. 1849-1850'li yıllar diye dü-

şündüğümüz zaman, aslında karşımıza Hegel sonrası bir metin çıkıyor. Hegel'in 1803-1805 yıllarında Jena'da vermiş olduğu dersler ve *Mantık Bilimi* kitabıyla *Tinin Fenomenolojisi* kitabı, aslında Aziz Antonuis'un hikâyesiyle benzerlik gösteriyor. Tinin en başa dönüp oradan mutlak bilgiye ulaşması. Ulyssesçi bir hikâye. Hegel'in zaman fikrinin dönüşümlerle, geri dönmelerle birlikte ilerlemesi, meşhur *Aufhebung*, geçmişte olanı kaldırıp taşıyıp aşmak. Aşarak giden bir zaman fikri dönüşlerle işliyor. Tinin felsefe tarihinin başına geri dönüp Ulyssesçi yolculuğunu tamamlaması gibi birşey bu... Doğu'dan başlayıp Batı'ya doğru gidiyor ve Batı'da mutlak bilgiye ulaşacak. Bu yolculuk Ulysses'in Truva savaşından sonra Anadolu'dan çıkıp, Ege ve Akdeniz'e ulaşıp, İthaka'ya değişmiş biri olarak tekrar dönmesi. Karısı bile tanımıyor döndüğü zaman.

Onun eve dönüş yolculuğu gibi, Aziz Antonius rüyasında büzülüp kendinden bir hücre yaratıp, kendi hücresine doğru yolculuk yapıyor ve oradan da geri geliyor. Bir tür "kozmik dizi"ye ait, diye yazıyor Foucault; yani münzevinin kalbinde geceleyin gelen bir çağrı var. Çağrılıyor. Bütün bir çağrılma, kalbiyle aklı arasındaki diyalektik ilişkiyle alakalı. Gece çağrıldığı yer; duyguları, kalbi, hissiyatı etkiliyor; manevi bir şekilde çağrılıyor. Aklıysa bilgiyi istiyor. Eskiden, münzevi değilken insanların içinde yaşamaktaydı. Eskiden onunla birlikte olan insanlar ona hayalinde eşlik ediyorlar; bir bakıma Dante'nin Vergilius'la olan yolcuğu gibi. Cennet-Cehennem-Araf'ta geçen hikâye. Böylece Antonius eski dostlarına rastladığı bir yolculuğa çıkıyor. Çöllerdeki kervanlara rastlıyor. Daha geniş bölgelere doğru uzanıyor. Oradan İskenderiye'ye gidiyor. Mısır'a; İskenderiye çok kalabalık bir şehir. Hıristiyan teolojisinin ilk savaşlarının çıktığı şehir. Savaşlar, Mısır'daki Doğu Hıristiyan bölgesindeki savaşlar. İskenderiye'den açıldığı yer, Ulysses gibi Akdeniz yolculuğu! Yoldan gelirken, tabii ki Anadolu'dan geçecek. İsis tanrıçası, yani Kibele'ye rastlayacak. Günaha çağrısı onu Hıristiyanlık öncesi bir diyara doğru taşıyor. İsis yahut Kibele, çok memeli bir figür. Besleme-beslenme-doğurganlık üzerine kurulu bir figür. Apollon, İsis'in üzerini örterek bilginin saklamayla alakalı

bilginin gizli ve bulunması gereken bir veri olduğunu gösteriyor. Herakleitos'un meşhur metni. Onu, diyalektiği Hegel'e hediye edenlerden biri olarak düşünebiliriz... Bilgi, örtünün arkasında saklanmayı seven bir şey. Bir sürü gravür var. Apollon örtüyü örtüp İsis'i saklıyor, kaldırdığı zaman bilgi ortaya çıkıyor. İsis gerçek, hakikat. Doğada gizli olan hakikati taşıyor. Sınırı olmayan bir evren gibi, Aziz Antonius'un rüyası da bu evrene ulaşmak, çünkü evrenin içinde bilgi var. Herakleitos'un bilgiye sahip olan cüceleri. Elfler, Yüzüklerin Efendisi, sürreal varlıklar, bilginin sahibi. Yedi Cüceler'den bir tanesi Bilgin'di. Ormanlarda yaşayan deliler ve cüceler diyarının saklı olduğu yeri aramakta Aziz Antonius. Gecenin karanlığındaki yıldızlardan bilgiyi almak istemekte. Kutsal kitabın ona göstermediklerini arayarak günaha giriyor. Günahın içinde bu fantasmaları yaşamakta. Ve o kadar uzaklara kadar gitmekte ki; kendi hücresine doğru gidiyor... Küçülüp dertop oluyor. İçine kapanıyor, küçülüyor. Bilginin, cüce bilgisi olarak bir hücrede saklanması.

Hücre metaforuyla mağara metaforu arasındaki ilişki zannediyorum burada açık. Münzevinin, bilginin ışıltısını yakalamak üzere maddeyle ilk karşılaşması; yani bütün bir manevi sevginin maddi bir şekilde arzuya çevrilmesi. Orada erotizm başlıyor. Dünyanın ucuna doğru gitmesi. Ve biraz önce ileri sürdüğümüz gibi, dünyanın başlangıcına gitmesi. Hegel'in, felsefe tarihinin başlangıcına gitmesi gibi. Burada, Aziz Antonius şeytanla karşılaşıyor. Şeytan ona şöyle söylüyor: "Günahların kalbindedir, üzüntünse kafanda." Başka bir deyişle, hissiyatı onu günaha çağırıyor, ama günaha girmekten dolayı üzüntüsü var. Alıntı Flaubert'ten.

Böylelikle Aziz Antonius hayatla alakalı olan –doğmak, üremek, çoğalmak, cinsellik– arzularının ilk defa kendi organizmasında büyüdüğünü hissediyor. Fantasmalar içinde ve gözünün önüne maddi hayatı çıkıyor. Arzusunun çekiciliğine yavaşça kendini bırakıyor. Méliès'in filmi bunun üzeride durmakta. Aziz Antonius, doğumdan önceki kendi hücre haline geri dönüyor. Halbuki Hegel en başa dönüyor; biz de sinema tarihinin başına gidelim. Méliès biliyorsunuz sinema için ilk filmi yapan kişi. Yeni

bir film de yakınlarda vizyona çıkmıştı. Bu eski filmin ismi *The Temptation of St. Anthony*. Dikkat edilirse, pelikülde yan tarafta "ilk dinî film" yazmakta.

Foucault, *Fantastik Kütüphane* metninde yukarıda izlediğimiz gibi, bize önce kozmolojik bir hikâye anlattıyordu. Arkasından tarihî, sonra peygambervari bir hikâye olarak anlatacak. Ve sonunda teolojik bir şekilde ele alacak *temptation*ı. Kozmik olarak düşündüğümüz zaman yukarıda bahsetmiş olduğumuz bütün bu yolculuk çıktı karşımıza. İkinci tarihî anlatıda hikâye baştan ele alınıyor... Münzevi yaşlı biri, oturup hatıralarını anıyor. İleri sürmüş olduğum gibi; uzaktan çöle, nehre, denize bakıyor ve gençliğindeki çeşme başlarındaki kızları hatırlıyor. Henüz münzevi olmadan önceki arkadaşları ve geçmişini hayal ediyor. Bu, sessiz bir film. Aziz Antonius kitabı eline almış, çeşmede karşısına çıkan kadın gelmiş sanki. İsa'nın önüne gelmiş gibi... Aziz Antonius heyecanlanmaya başlıyor. Burada erotizm vurgusu birincil durmakta. Bu tarihî olanı okumada biraz önce, ileri sürdüğüm gibi geçmişe doğru giden anılar çıkıyor ve anılarda kızları görmeye başlıyor. Sonra onun en yakın çırağı Hilarion, ona gizli bilgileri açıklayacak. Bunların içinde Flaubert'in kurmuş olduğu bir yapı var, Foucault kitapta o yapıyı ele alıyor. Hegel'de görebileceğimiz gibi çevrimsel bir zaman felsefesi içindeyiz. Bu çevrimsellik burada kitabı okuyanlar, kitabın içinde olanlar ve görmüş olduğu vizyonlarla kendi içinde gerçekleşecek dönüşümden kaynaklanmaktadır. Bunların içinde İskenderiye'den sonra Konstantinopolis'e gelecek. Sonra karşısına Saba Melikesi çıkacak. Hilarion'un çırağı ona bunları gösterecek. Ve halüsinasyon görmüş olan gözleri, bütün bu bilmediği hikâyeleri ona gösterecek; ama bunun için Flaubert'in kurmuş olduğu bir yapı var. İlki, bakanlar; yani Flaubert'i okuyanlar. Okuyucular. Okuyucular metne bakıyor. Metnin içinde bütün bu hikâyeyi seyredenler var; yani okuyucular değil, izleyiciler. İzleyiciler Aziz Antonius'un rüyalarını, fantasmalarını izlemekteler. Ve tıpkı sinemalarda olduğu gibi okuyucu, metni önünde duran izleyicinin omzunun arkasından olanları görebiliyor. Sinemada önünüzde oturan kişinin arkasından sizin izlemeniz

gibi. İzleyici Aziz Antonius'u görüyor. Onun fantasmalarla dolu hayallerini izliyor. Antonius'un görmüş olduğuysa Hilarion'un ona göstermiş olduğu hikâyeler. Hilarion, ona bilmediği bir bilgiyi sunmakta. O bilgi, Antonius'un *İncil*'den öğrenmiş olduğu bilgi değil. Gizli bilgiler bunlar.

Asıl fantasmaları gören kişi çırağı Hilarion. O ilk gören kişi. Aziz Antonius'a rüyasında o gösterecek bütün bu hayali. İlk hayal dünyası çırağından gelmekte. Çırak, Antonius'a hayali gösteriyor. Hayali gören Antonius ve izleyenleri gören izleyiciler. Okuyucular da onu metinde okumaktalar. Gördükleriyse yavaş yavaş, biraz önce anlatmakta olduğumuz vizyonlar. Bu görüntüler içinde, dilin dile getirdiği fantasmalar. Şimdi, Foucault'nun edebiyattaki saplantısı gibi bu. *Kelimeler ve Şeyler*'in sonunda "dil vardır" diyordu. Bir müellif, bir yazar değil, "dil var." Dil anlatıyor. Dolayısıyla okuyucunun izleyiciden, izleyicinin Antonius'tan, Antonius'unsa Hilarion'dan vizyonları ve hayalleri aldığı, görüntülerin yazılı oluğu bir metin var ve metin dile (dil valığı) ait. Saba Melikesi, İskenderiye, Kostantinopolis veyahut çeşmedeki kızların yazılı metni var. Metin konuşuyor. Metin, kendi kendine konuşuyor. Hayali bize gösteren bir kişiden çok dilin kendisi. Dil anlatıyor, Hilarion o dili kullanıyor, izleyici o dili duyuyor, okuyucu o dili okuyor.

Enteresan bir şekilde dil, sadece Foucault'da, 1960'lı yıllarda Blanchot, Foucault ve Deleuze gibi edebiyat ve düşünce alanındaki insanlarda bu şekilde ele alınan bir şey değil sadece. Sosyolojinin ana metinlerinden birinde (*Sosyolojik Yöntemin Kuralları*) Durkheim tarafından ele alınmakta. Bu nokta sosyolojinin dikkat etmediği bir noktadır diye düşünüyorum. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* kitabının ilk sayfaları, dil meselesi üzerinde durmakta, hatta neredeyse Deleuze ve Guattari konuşuyor Durkheim'ın metninde. Durkheim daha en başında "sosyal olgu nedir?" diye soruyor. Sosyal olgu üzerine düşünüldüğü zaman dilin es geçildiğini düşünüyor. Sosyal olgunun ne olduğunu anlatmak için kendinden örnek veriyor. Doğmuş olduğu ortamda kardeşleri var. Kardeşi var, evlendiğim için koca olmakta. "Fransız olduğum için vatandaş olarak yaşıyorum," diye yazıyor. Ve bir

dili, "Fransızca konuşuyorum" diye örnek veriyor. Ve diyor ki, "sosyal olgunun varlığı, bu olduğum şeylerin, benim dışımda olduğundan dolayı beni var etmektedir." Ben kardeş, koca ve vatandaşsam öyle istediğim için değil, benim dışımda bunlar olduğu için böyleyim. Bir anlamda yapısalcı bir bakışı var.

Dil, bana ait değil. Benim dışımda olduğu için dili kullanabiliyorum. Bu demektir ki, Durkheim yazarken ve konuşurken dili kullanıyor. Özne olarak Durkheim yok. Althusser'in dikkat çekmiş olduğu gibi, ona Durkheim dendiği için Durkheim var. Bu ismle çağrılıyor. İsmi, yaşamış olduğu vatandaşlık, kardeşlik, kocalık gibi öğelerin hepsi onun dışında olan şeyler. Şöyle söylüyor, tüm bunlar ona *impératif* (emir kipiyle) ve *coercitif* (baskıyla) verilmiştir. Durkheim sosyolojinin ne olduğunu anlatırken kullandığı dilin, aidiyetinin kendisine baskıyla verildiğini ifade etmek istiyor. Biliyor musunuz bilmiyorum, ama adının söylenişini *Durkhaym* olarak değil, *Dürkhem* olarak duymak istiyor; yani Strasbourglu bir ailenin Almanca olan soyadının Fransızca telaffuzunu kullanmayı tercih ediyor. Ve haham olan babasının mesleği yerine, yani din adamlığı yapmak yerine bilim adamlığı yapmayı tercih etmiş bir kişi olarak, *Dürkhem* olarak telaffuz edilen bir ismi taşıyor.

Foucault dilin kendi bağımsızlığını düşündüğü zaman bize "dilin kalınlığı"ndan bahsediyordu. Bilhassa 1960'lı yıllardaki, dilin sonsuzluğu üzerine olan küçük makalesi dilin kalınlığı, yani özneden bağımsızlaşmış olan dilin kendi içindeki tarihî katmanlardan oluşmuş olmasını bize hatırlatıyor. Kalınlık diye adlandırdığı şey; dilin tarih. Tıpkı Aziz Antonius'un fantasmalarının her biri bir katmana ait olması gibi. Hatırladığı, çeşme başındaki kızlar, çocukluk ve gençlik yılları, beraber çalıştığı, konuştuğu, yemek yediği arkadaşları... Aziz olmadan evvel tabii. Bu başka bir katman, din bilgisini öğrenmiş olduğu katmansa bir diğer katman. Ve en başına dönüp hücreye dönüştüğü, ilk katmana kadar giden bir seyahat, Antonius'un katmanları. Bu bakımdan bu münzevinin *temptation*ı, çırağının ona göstermiş olduğu hayallerden sonra çoğalmaya başlayan etrafındaki insan sayısından bıkkınlığının eğilimini yaşamakta aynı za-

manda; çünkü münzevi olarak çekilmiş olduğu mağaranın kapısına zamanla müritler gelip onu dinlemeye başladıkları zaman, kalabalık olmaya başlayacaklar ve münzevi hayatı sona erecek. Hilarion en yakınındaki çırağı. Bir tür en yakın mürit. Bu katmanlar tabii hayatının katmanları. Zaman katmanları ve her bir katman değişik... Foucault'nun yazdığı kadarıyla zaman içinde geriye giden bu dönüş, her bir merhalede yeni bir figürle kendini gösteriyor; yani İskenderiye'ye gitmiş olduğu etapla Konstantinopolis'e gitmiş olduğu etap, aynı zamanlar değil.

Zamanlar değiştiği için geriye doğru giderken geçirmiş olduğu evreler. Bu etapların her biri Bergsoncu anlamda birer "süre". Belli bir başlangıcı ve sonu var. Ama o süre aynı zamanda evrenin kuruluş ânındaki hücrelere kadar gittiği zaman bir ebedilik ve ezelilik taşıyor. Bu, ilginç bir şekilde Baudelaire'in Flaubert'le aşağı yukarı aynı zamanda yaptığı sanat tarifi. Modern sanat nedir? "Modern sanat, hem ebedi olan ve hiç değişmeyen bir şey hem de moda". İkisinin karışımından oluşmakta. Sanat en başından beri neyse o, ama her dönemde aynı şeyi yapmak mümkün değil. Her dönemin bir biçimi var muhakkak. Hem ezeli-ebedi hem de süresi var. Sanat bu ikisinin birleşmesinden oluşan bir şey. Aziz Antonius'un katmanları da zaman içinde geriye doğru giderken her bir süre hem ebedi hem de sürece ait olarak işlemektedir. Hilarion, Antonius'un hayallerinde, bilmediği bilgiye doğru giden zaman içinde heretik bilgileri ona veriyor; yani Hıristiyan teolojisinin sapkınlık bilgilerini. Onun için Şeytan'a rastlıyor. Onun çocukluğundan yaşlı bir adam olmasına kadar geçen bir zaman içinde Antonius çocuk gibi bir bilgiye sahip olacak. Başka türlü söylersek, tıpkı gençliğindeki gibi bir bilgi olacak; çünkü süreç içinde yeni rastlamış ve yeni öğrenmiş olduğu bir bilgi aslında gençliğindeki bilgi. Aynı zamanda da düşündüğü zaman bir yaşlının bilgisi gibi; yani uyanan bir gencin yeni bilgisiyle yaşlı bir adamın düşünüp geriye doğru baktığı zamanki bilgi, bütün bir fantasma bilgisi. Onun için fantastik bir kütüphaneden bahsetmekte bize Michel Foucault.

Öte yandan Flaubert'in edebiyatı bir bilgi edebiyatı. Kitabi bir bilgi edebiyatı. Diğer bir ifadeyle, bir romancının oturup Balzac

gibi hayal edip kurduğu bir edebiyat değil, kütüphaneye girip okuyarak edindiği bilgiden geçen bir edebiyat. Yaşar Kemal'in edebiyatıyla Orhan Pamuk'un edebiyatı aynı edebiyat türü değil. Kitapla hayalin ayrı yöntemleri. Ve Flaubert *temptation* metnini yazmaya kalktığı zaman Foucault diyor ki, "vizyon, yani fenomenler, hayaller, fantasmalar ve vizyon zenginliğini Coppée adlı yazar tanıtmıştır." Karanlıktaki gölgeleri ve o gölgelerin aydınlık sayesinde ortaya çıktığı halüsinasyon gölgeleri Victor Hugo'dan, fantasmaları ve hayalleri Taine'in edebiyatından almıştır. Bütün deliliği ve fantasması bu kitaplara dair bilgisinden esinlenen Flaubert şöyle yazıyor: "Bütün öğleden sonralarımı camların panjurları kapalı bir şekilde, üzerimde hiçbir şey olmadan, gömlek bile giymeden sadece bir oduncu elbisesiyle bağıra çağıra heyecanla, terleyerek yazmaya başladım; muhteşemdi."

Foucault *Deliliğin Tarihi*'nin sonlarına doğru bahsettiği "monomanyak bir delirium"u ele aldığı yerlerde, yaratının nasıl sapkınlıktan geçtiğini anlatıyor. Artaud'nun, Nerval'in, Van Gogh'un çalışma tarzlarındaki halüsinasyonlar çılgınlık, delilik nöbetleri içinde sapkın bir şekilde, hezeyanlar içinde eseri yaparken çekmiş olduğu heyecan ve acı, eser ortaya çıktığında bir dinginliğe bırakıyor yerini. Eserin üretim esnasındaki heyecan; yani terler içinde "Muhteşem!" dediği zaman. Ara sıra da Flaubert nasıl çalıştığını hatırlayarak, tamamen bir delirium, diyor, hezeyan ve heyecan. Aziz Antonius'u bitirdiği zaman, deli gibi, sinir içinde, muhteşem bir *jouissance*, haz duyuyor. Lacan'ın kullandığı anlamdaki *jouissance* cinsel bir haz. Aziz Antonius'u bitirdiği zamanda duyduğu hazzın korkutucu olduğunu yazıyor. Ve bunun için de Foucault, dört edebiyatçıdan bahsediyor. *Fantastik Kütüphane*'de Antonius'un din bilgisi ve fantasmalar üzerine dayandığı kitapları vermekte: Tillemont'un *Mémoires Ecclésiastiques* (*Ecclesia Hatıraları*), Hıristiyanlığa ait hatıralar. Matter'in dört ciltlik *Histoire du gnosticisme* (*Gnostisizm Tarihi*). Beausobre'un *Histoire de Manichée* (*Maniheizm Tarihi*), yani iyilik ve kötülük üzerine olan kitabı. Reuss'un *Théologie chrétienne* (*Hıristiyan Teolojisi*) kitabı. Tabii ki Aziz Augustinus. Aynı zamanda gidip aradığı Burnouf, Anquetil-Duperron, Her-

belot, Hottinger veyahut *Univers Pittoresque*'in (*Muhteşemler Evreni*) yazarı olan İngiliz Layard'ın ve saire.

Foucault, Flaubert'in bunları okuduktan sonra Aziz Antonius'un baştan çıkarılışını *temptation*'ını (*La tentation de saint Antoine*) yazmaya kalktığını anlattığı zaman, Flaubert'in okuyarak, üniversitede tez yazar gibi bu eseri ortaya koyduğunu söylemekte. Tüm bu heretik bilgi, Antonius'un bilmediği bilgiye, karanlıkların bilgisine sahip sapkın müridi Hilarion tarafından verilmiş bilgide saklı. Bilinmeyende saklı (Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nde yazdığı gibi, hakikat sadece karanlıkta bulunabilir). Flaubert ilk defa Bruegel'in tablosuna baktığında, *The Temptation of Saint Anthony*'yi gördüğü zaman bu metni yazmaya kalkmış. Bu günaha çağrı, bütün bu ebedi ve süreye ait zaman içinde bütün kozmos, insanlık tarihi, evrenin tarihi, ortaya çıkma (*genesis*) ve sona gidip geri gelme. Bütün olmuş ve olacak her şeyin hayali içinde kendisiyle özdeş olan bir yeniliği ortaya çıkardı.

Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nin "Önsöz"ünde yazdığı gibi, kendisiyle özdeş bir yenilik. *Deliliğin Tarihi*'nin ikinci baskısının "Önsöz"ünde ikinci paragraf *temptation* kelimesiyle başlıyor. İlk baskıda yazmış olduğu önsözü kaldırıyor ve 1972'deki ikinci baskısının ikinci paragrafı *temptation*. Baştan çıkarma diyelim. Eğilim, kitabı yazan kişide onlarca simülakrın kelebeğimsi bir şekilde uçuşmasıyla birlikte kurmuş olduğu kanunun eğilimidir. Yazar, yazdığının kanununu yazıyor. "Ben, bunun müellifiyim, yazarıyım. Profilime bakın (...) Benim adım altında dolaşıma girecek olan bütün çoğalmış figürlerin hepsinin benzediği ve benzeyeceği şey benim suratımda bulunmakta." Foucault 1960'lı yıllarda dil kalınlığı, 1966'daki dil varlığıyla ilgili olarak düşüncelerini (bir Foucault araştırmacısının iddiası böyle) 1970'li yıllarda bırakıyor. Belki de "Önsöz"ü onun için değiştirmiş vaziyette; çünkü burada Foucault bu "Önsöz"ün yazarı. Türkçeye çevrilmiş haliyle, Antonius'un *temptation*ıyla Foucault'nun *temptation*ı arasındaki bağı kurmak pek mümkün olmuyor. Anlatmış olduğum başlangıçla metni okuduğunuz sıradaki başlangıç aynı düşünceyi vermeyecek diye düşünüyorum. Kitap

yazarı için bütün bu hayaletlerin kıpırdaşmalarına yasa getirmek, onlara bir biçim atfetmek, onları bir kimlikle doldurmak, onlara hepsine birden belli bir sabit değer verecek olan bir damga vurmak büyük bir cazibe oluşturmakta, diyor kitap. Ama cazibe *temptation* değil. Cazibe kelimesini duyduğunuzda sanmıyorum ki aklınıza Flaubert'in, Bruegel'in, Bosch'un, Aziz Antonius'un günaha çağrısı gelsin. Burada günaha çağırmıyor. Daha doğrusu Fransızcadaki metinde hemen arkasından gelecek olan Aziz Antonius'un günahını Foucault burada kendi dili içinde kullanmakta. *Deliliğin Tarihi*'nin ilk bölümündeki dinî ve sanatsal (piktüral) bakışa yöneleceğiz; çünkü ikisi bu kitapta ilk defa olarak yan yana duruyor, *Kelimeler ve Şeyler*'den çok daha önce.

9 Mart 2017

Deliler Gemisi ve Brant

Michel Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* kitabının ilk bölümü olan "Stultifera Navis"e ("Deliler Gemisi") devam ediyoruz. Brant'ın 15. yüzyılda Strasbourg dilinde yazdığı *Das Narrenschiff adlı kitap. Bu Rönesans dönemi hümanistlerinin çok iyi bildiği kitaplardan bir tanesi. Ama Sebastian Brant'ın kitabı bir best-seller oluyor. Bu kadar baskı yapıp bunca dile çevrilmesi, kitabın olağanüstü etkisini göstermekte. Almanca, Fransızca, İngilizce, Latince ve İtalyanca çevirileriyle yüzyıl içinde bir çeviri furyası oluyor. Aynı zamanda edebiyat tarihinin iyi bildiği başka kitaplara yönelme de var.*

Das Narrenschiff bir tür ön kitap gibi duruyor; çünkü arkasından Erasmus'un hümanist bir şekilde ele aldığı deli kavramının daha çok bilgelikle özdeşleşmeye başlayacağı bir dönem geliyor. Bilhassa Rabelais'nin Pantagruel kitabının yolculuğu gemide geçiyor. Geçen hafta görmüş olduğumuz gibi Aziz Antonius'un günaha çağrısında olduğu gibi bir Ulysses hikâyesi var. Aziz Antonius'un ilk hücre haline dönüp fantasmalarında İsa'ya tapınırken görmesini, Melies'in filmindeki gibi, her bir taşın altından başka bir kadın figürünün çıkmasını, tüm erotizmi; dönemin erotizmini delilikle alakalı olarak ele aldığı zaman, Kilise de kozmik bir delilik fikriyle çözülmeye başlıyor. 15. Yüzyıl, yani Rönesans'ı hazırlayan yüzyıl, Foucault'nun kozmik bir delilik diye adlandırdığı dönem... Erasmus'a gelince eleştirel bir delilik olacak. Kozmik delilik bir kıyamet dünyası. Kilise'ye karşı bütün

günahlar ve erdemler dünyasının sıralanması. Brant'ın kitabı, Foucault'nun ziyaret ettiği "Basel Deliler Karnavalı" sırsındaki deliler karnavalına ait bir bakışla yazılmaya başlanıyor. Ahlakçı ve alaycı bir üslûbu var. Brant, 112 delinin gemilere binip yaptığı yolculuğu anlatıyor. Burada bir yandan büyük bir ironi, diğer yandan büyük bir eleştiri var. Foucault'nun kozmik olarak adlandırdığı kitap aslında Erasmus'un kitabına daha yakın gibi görünüyor. Foucault'nun "Stultifera Navis"te bize anlattığı Brant'la, bizim baktığımız Deliler Gemisi'ni yazan Brant'ın yaklaşımı aslında çok da örtüşmüyor; çünkü 1494 yılında çıkan bu kitap, yukarıda ileri sürmüş olduğum gibi, ilk defa Basel'de yayımlanıyor, bir genç ressam da kitabı resimliyor; Albrecht Dürer'den söz etmekteyim. Onun gravürleriyle kitap yayımlanıyor. Avrupa'nın en çok satan kitabı çıkıyor karşımıza. Şimdi bu iki kitap arasında Foucault gidip geliyor. Bir tanesi Brant'ın kitabı, diğeri Jaques/Jacob Locher'nin kitabı. 1497'de *Stultifera Navis* kitabı bitiyor, yani *Das Narrenschiff ile Stultifera Navis aynı kitap değiller. Foucault, birinden birine atlayarak ilerlemekte. Jonas Kurscheidt diye bir yazar bu diğeri. Edebiyat profesörü sanıyorum, Foucault'nun bu iki kitabı arasındaki alıntıların nasıl düzensiz bir şekilde alınmış olduğunu anlatan bir makalesi var elimizde. Foucault'nun, iki kitaba çok fazla dikkat etmediği, kendi yazı üslûbuyla da ikisinden de almış olduğu alıntılarla metni ilerlemektedir. Bu akademik hikâyelerin, alıntılamadan aldığı anlatıların kendi yazı üslûbuyla yorumlandığını söylüyor bir araştırmacı.*

Bu aklıma şunu getiriyor. Roland Barthes'ın göstergebilim/semiyoloji üzerine ilk kitaplarından biri, 17. yüzyıl Fransız edebiyatçısı Jean-Baptiste *Racine üzerinedir. Dönem, yapısalcılık dönemi. İnanılmaz bir kavram geçiyor Roland Barthes'ın metninde: Racine halkı (Racine people).*[1] *Çok garip, çünkü Racine okuyucularından bir halk ortaya çıkarmış. NSK* (Neue Slowenische Kunst, Yeni Slovakya Sanatı) Pera'daki "Balkanlardan Gelen Soğuk Hava" sergisinde performans gerçekleştirdi. Böyle hayali (ütopyacı) bir ülke kurup bu hayali ülkenin pasaportunu yaptılar ve kontrat-

1. R. Barthes, *Sur Racine*, Ed. Du Seuil, 1960.

larla insanlara bu pasaportlardan verdiler. Bosna-Hersek savaşı sırasında, 1990'ların başında bu pasaportlar savaştan kaçan bazı sanatçıların başka ülkelere girmesine imkân sağladı. Bu bir "olmayan-ülke", bir ütopya. Racine halkı da öyle bir şey, bir ütopya. Racine okuyanların devleti olacak mesela; onun da halkı olacak. Bundan çok bağımsız bir şekilde, seneler önce bir lisans son sınıf dersinde duvarda Lale Müldür'ün fotoğrafı vardı. O zaman sosyoloji anlatırken "Lale Müldür halkı" diye bir örnek vermiştim. Türk, Fransız ya da Alman halkı değil, "Lale Müldür halkı". Bu da, biraz öyle bir şey, Racine halkı. Nambikwara, Claude Lévi-Strauss'un *Hüzünlü Dönenceler*'de anlatmış olduğu Amazonlu yerli kabilesi. Racine kabilesi. Postmodernizmle çok alakalı bir şekilde 1990'ların başında bir Fransız sosyolog, Michel Maffesoli, *Le Temps des Tribus* (*Kabileler Zamanı*) diye bir kitap yazmıştı.[2] Bunlar arka arkaya giden şeyler aslında. Tabii Maffesoli'nin yazdığı bu kitap, Foucault ve Roland Barthes'ın sözde "halkları"ndan epey sonra yazıldı. Ama ilginç olan şey, toplum diye adlandırılan kültürel ve milli birliğin artık imkânsız olduğu. Bunu iddia ediyor Maffesoli. Bunun için de toplum yok, kabileler var. Türkiye'de maganda gibi gruplar var değil mi, o zamanlar da bir de zonta diyorduk. Bunlar ayrı ayrı kabileler. Başka kıyafetleri var, başka düşünme biçimleri var.

Brant, 1495'te yazmış olduğu *Das Narrenschiff*'te 112 delinin aynı gemide seyahatini anlatıyor. Hem Rabelais'yi, hem Erasmus'u, hem Victor Hugo'yu, hem Musset'yi hem de Edgar Allan Poe'yu etkileyen bir metinden bahsediyoruz edebiyat tarihi içinde. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu kitap 112 delinin aynı gemide yapmış olduğu yolculuğu anlatmakta. Homeros'un Ulysses'i kadar önemli. Joyce'a kadar gidebiliriz. Bu metin aynı Homeros'unki gibi şiir halinde yazılmış. Bir şarkı, *chant*. *Chanson*'dan geliyor. Edebî bir şiir gibi kaleme alınmış. Ve her delinin özelliği var. Erasmus'un yazmış olduğu gravürlerdeki tasvirler, resmedilmiş vaziyette. Bir sandalın içinde, kafasında kapüşonu, kulakları eşekkulağı, kafasında saksı, arkasında dü-

2. M. Maffesoli, *Le temps des tribus*, Livre de Poche, 1991.

men; gemiyi yönlendiren bir deli. Başka bir deli sarhoşluktan yatmış, kendine gelmeye çalışıyor. Bir başka deli, içtiği şarapları denize doğru kusmaya çalışıyor. Başka bir deli de o sırada saz ya da lir çalıyor.

Bunlar Foucault'nun kozmik delilik diye adlandırdığı günahlar. *Ecclesia*'nın günah olarak adlandırdığı, her birinin başka bir günah oluşturduğu bir kitap var karşımızda. Ve en ilginç duran şey de delilerden birinin bulunduğu yerde inanılmaz sayıda kitabın olması. Hiçbirini okumuyor. O an "Hepsi bende var..." Büyük kütüphaneler ve hepsi onda olacak, ihtiyacı olursa bakacak. Bu bana İbn-i Rüşd'ü düşündürdü. Akıl –ancak ihtiyaç olursa– herkese müşterek olacak bir şekilde yukarıda havada asılı olarak duruyor, oradan isteyenler bilgiyi edinebilir. İnsanın kendine ait aklı yok sanki, çünkü sadece duyguları var. Burada da delinin kitapları var; ama okumaya ihtiyaç duymamış. Ama günün birinde ihtiyacı olursa hepsi onda var. Dünyanın bütün kitapları ve aynı zamanda dünyanın düzeni.

Düzenin bozulmuş olduğu sırada, Brant'ın yazdığı ve alay ettiği bir dönem var. O bakımdan da birinci deli karakterinin başlığı, "İşe Yaramaz Kitaplar". Kutsal kitapların içinde günah olarak adlandırılabilecek örneklerin her biri, bir delinin karakteri. Mesela yirmi sekizinci delinin ismi, "Tanrı'ya Karşı Mırıldanan". Yirmi yedinci delinin karakteri, "İşe Yaramaz Araştırmalar". Ne kadar işe yaramaz araştırma varsa, o delinin yaptığı bir şey. Yahut da hazine arayanlar, gevezeler, kutsal kitaplara saygı duymayan ölçüsüzler, iyi niyetli olanlar, anarşist olan, başkaldıran deliler, kadersizliklerin zanaatkârları var. Delilerin iktidarı diye bir şey var. Şehvet ve çıkar, kıskançlık ve nefret var. Şarlatanlık konseyleri verenler, imparatorlukların sonunu ilan edenler var. Dans edenler, kötü kadınlar, dilenciler. Yeni ülkeler keşfetmek isteyenler var; deliler denizlere açıldığında yeni yerlere gitmek isteyecekler. Tanrı'yla ilgili çok şey var. Ona saygı duymayanlar, ona küfredenler, ona ceza vermeye kalkanlar ve saire. O bakımdan da kitap yüz on ikinci deliyle bitecek. Bir şairin yükselişiyle. Brant herhalde kendisini düşünüyor burada. Ama Foucault'nun yazdığı bir şey var: "Bütün 112 delinin karakterine baktığımızda

kozmik olan bir Hıristiyan dünyasına karşı çıkan deli karakterlerinden Erasmus'un delilik ve bilgeliği birleştirdiğini söylediği eleştirel bir delilik kavramına geleceğiz; çünkü yüz on üçüncü bölüm bilgelik üzerine." Deliler sonunda, tüm bu 112 tane ayrı karakteri oluşturduktan sonra sonunda bir bilgeliğe kavuşuyor.

Das Narrenschiff, Brant'ın metnine dayanıyor, ama Foucault başlarda şunu yazıyor: Gerçekten oldu mu? Çünkü başvurduğu kitaplar Rönesans'ın edebiyat kitapları. Ama bilhassa gerçek mi olduğu konusu, en azından Brant'ın yazdığı bu büyük masalsı edebiyatta delilerin kaç tanesinin hangi şehirden gemilere konduğunu ve hangi şehirlere doğru gittiğini yazdığı zaman, anlattıklarının gerçek bir olaya dayandığını vurguluyor. Tarihî arşivle hayalî edebiyat birbirinin içine girmektedir. Brant'ın gemisinin kullanımını eleştiren *Jonas Kurscheidt* bir bilgelik taslıyor. Rönesans uzmanı olarak Foucault'nun yaptığı küçük hataları göstermeye çalışıyor. Roland Barthes örneğini tamamlamadık. Sorbonnelu bir edebiyat profesörü, Roland Barthes *Racine* kitabını yazdıktan sonra bir eleştiri yazıyor, Roland Barthes'ın ne kadar Racine bilmediği üzerine. Akademik uzmanlıkla Roland Barthes veya Michel Foucault gibi yazarların arasındaki en büyük fark, birinin adının bile hatırlanmaması, öbürlerininse felsefe dünyasını öldüklerinden sonra bile etkileyen eserler bırakmış olmaları. Başka bir deyişle, burada arşivle hayalgücü arşivi, yani edebiyat metni arasındaki ilişkinin Foucault tarafından *Deliliğin Tarihi*'nde ele alınmasıdır. 1961 yılında tartışılıyor ilkin. İlk ismiyle *Deliliğin Tarihi* değil ama *Delilik ve Akıldışılık* olarak. Daha küçük bir kitap o, ondaki bilimsel yaklaşım daha sonra postmodernizm diye gelecek olan yaklaşımdan aslında çok da uzak değil gibi geliyor.

Bilim sadece olmuş olayların, gerçekten olan olayların arşivleri üzerinde kurulu değil, aynı zamanda edebiyat ve sanat eserlerinin de onlar kadar payı var. Sonuçta iki türlü eserde de bir anlatı var. İster bilimsel ister edebiyatla alakalı bir anlatıdan yola çıksın. Aklıma Jean-François Lyotard'ın söylediği bir şey geliyor.[3] *Postmodern Durum* ya da *The Postmodern Explained*

3. J-F. Lyotard, *La condition postmoderne*, Minuit, 1979.

to Children (*Çocuklara İzah Edilen Postmodern*) kitabında, "Bir bilimci" diyor Lyotard, "fizikçi, matematikçi, pozitif bilim, yani bulduklarını anlatmak zorunda." Anlatmak için herkesin anladığı bir dilden yazmak zorunda. Formül görseniz anlamayacaksınız. Matematik uzmanı olmayanlar formülün ne olduğunu anlayamaz. Herkesin anladığı dili kullanınca anlaşılırlık ortaya çıkacak.

Simülakr ve edebiyat dünyası, olgu dünyasıyla iyice karışmaya başladıktan sonra bugünkü hale geldik. 2014 yılından beri söz konusu edilen *post-truth*. Hakikat-sonrası. Hakikat-sonrası, aslında 2014 yılında Amerikan dünyasının üzerine eğildiği bir şey. Komplolar ve söylentiler üzerine kurulu olan bir anlatının icadı. Başka bir şekilde de buna *post-aktüel* (olgu-sonrası) diyorlar. Bilhassa 2001 sonrasında olmuş olan olaylarla kesinlikten yoksun olanlar arasındaki kriterlerin birbirine karışmaya başlaması. Olgudan sonra onun olup olmadığı sorusunu soran bir kavram. Diğer yandan 1970'lerde Amerika-Vietnam Savaşı sırasında hükümetin anlatısı üzerine kurulu olan savaş yorumları. Hannah Arendt'in *De la Vérité au Mensonge* metni. Oradaki ilk makale, politika ve yalan üzerine. Yalan ile politika nasıl yan yana geliyorlar? Orada Arendt'in olgu gerçeği ve akıl gerçeği diye ayırdığı bir şey var. İşler iyice karışmaya başlayacak. Akıl gerçeği olgu gerçeği değil, ama akıl gerçeği gerçek olan değil. Açıyorum: Olgu, de facto, yani fiilen oluyor. Akıl, olgunun söyleme biçimi. Akıl zaten ne ki? Silojizm. Aristoteles'ten beri kıyaslama gerçeği. Bu böyleyse böyledir, o öyleyse öyledir. Mantık. İnsan hayvansa, düşünen insan hayvandan kendini ayırıyorsa, Sokrates de insandır gibi bir mantık yürütme. Dolayısıyla olgunun ne olduğu sorusu, olgu gerçekliği, akıl gerçekliğinden farklı bir şeydir.

Tabii ikinci yazar da Jean Baudrillard. 1970'lerin sonundan beri bahsetmiş olduğu "simülakr" kavramı. *Simülakrlar ve Simülasyon* kitabı Türkçeye çevrildi.[4] Baudrillard, sanatçıların çok

4. J. Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, DoğuBatı Yay., 2003.

beslendiği bir sosyolog. Fakat Deleuze ve Foucault gibi sağlam bir dili çok az kullandı. Bunun için biraz kenarda kalan bir sosyolog oldu. Fakat Baudrillard, bugünkü bu hakikat-sonrası dünya içine giren söylemin içinde çağının ilerisinde durmaktadır. Baudrillard'ın öngördüğü dünya, ancak üzerine geldiğimiz bir dünya. Foucault *Deliliğin Tarihi*'ni bize anlatırken geçmişten bahsetti. Deleuze, felsefe ve sinema tarihinin önemli analizlerini yaptı. Baudrillard, virtüel dünyayı öne koydu ve o dünya şu an önümüzde durmakta.

2004 yılındaki son kitaplarından biri dikkat çekiyor. Gerçek üzerine. "Hakikatin bittiği yerde hakikat entegral hale gelmiştir" diyordu. Her şey hakikat olmaya başlıyor. Entegralde hem cebir var hem de kelimenin içeriğinin anlattığı gibi "tüm". Tüm-ekran, Total-ekran. İlginç bir şekilde Baudrillard'ın bu yaklaşımı, gerçeğin entegral olmaya başlaması. Her şeyi içine almış olması. Sanatlara bakarsak, plastik sanatlar, edebiyat... Sanki Baudrillard'ın söylediği gibi edebiyat da entegral olmuş vaziyette, sanat da. Her şey sanat. Hangisi iyi bir şey yapıyor? Kimin ne yaptığı belli değil. Entegral olarak tümünü kapsamış vaziyette. Sanatçılar aktivist oldukları zaman sanatı performatif ve iletişimsel bir şekilde yapmaktalar.

Volkan: Pierre Boulez'in seriyalizmi. Majör seriyal eğilimlerle hesaplaşmak için kullandığı iki terim var. Total seriyalizm ve entegral seriyalizm. Entegral seriyalizm, 1900'lerin hemen başında 12 tonculukla başlayan seriyalizm geleneğinin tamamının Boulez tarafından tekrar ele alınması ve kendine göre bir varyasyonunu yaratması. Seriyalizm olmayan bir seriyalizm ortaya çıkarması Boulez'in entegral seriyalizm dediği. Amerikalı müzikteki avangardlar bu çeşit kavramlara önem vermeyip uzak duruyorlar. Boulez reaktif bir şekilde bunu böyle tanımlıyor ve entegral seriyalizmi üretip literatüre kazandırıyor.

Ali Akay: Evet. Gerçek veya politika veya sanat, tüm bunlar entegral hale gelmeye başladığı zaman nereye ne yapacağımızı şaşırmış vaziyette oluyoruz. Entegral olmasına rağmen çok şizofrenik bu. Bütün, bütün olduğu halde bölünmüş ve yarılmış vaziyette.

Yorum: Fredric Jameson'ın *cognitive mapping* (bilişsel haritalama) kavramı buna benzer bir şey üzerinden gidiyordu.

Ali Akay: Aslında Guy Debord'un kavramı, çok önceleri.

Aynı kişi: Bu totalite asla temsil edilemez. Bunu temsil edecek tek bir şeyden bahsediyor, o da yalan aslında. Komplo teorileri.

Ali Akay: Zihinsel bir harita çıkardığın zaman akıl ilkesinde kalıyorsun. Olgu ilkesini bir kenara bırakmaya başlıyorsun. Hannah Arendt'in söylediği şey o çünkü. Ama senin dediğin de buraya getirilebilir. Sonuçta Racine halkı gibi bir şeyden bahsediyoruz zihinsel haritalamada. Tabii politika da aynı şeyi yapıyor, sanat da. Hakikat-sonrası yahut olgu-sonrası söylemi, düşünürsek belki de bizi Durkheim'a da götürüyor, ne dersiniz? Sosyal olgu. Sosyal olgu diye adlandırdıklarıyla olgu-sonrası kavramları birbirlerine dokunmaya başlayabiliyorlar.

Das Narrenschiff metnine dönüyoruz. Foucault'nun arşiv gerçeğiyle hayalî gerçeğini, yani edebiyat gerçeğini yan yana getirmiş olması, bir yerde "gerçekten deliler gemilere kondu mu?" diye yazması arasında bir *corpus* farkı var. *Corpus* nedir? Bir yazarın araştırmasında ele aldığı eserlerin tümü. Mesela Fernand Braudel *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm*'i yazdığı sırada sadece arşiv metinlerine dayanmıyor, sadece eski coğrafya ve tarih kitaplarına dayanmıyor, aynı zamanda ressamların tablolarına da bakıyor. *Corpus*'unda görsel de var. Foucault'nun bu kitapta edebî ve plastik diye adlandırdığı iki ayrı dil, bununla alakalı. Sadece arşiv değil, aynı zamanda plastik ve edebî, iki ayrı heterojen ögeyi ele alıyor. Bu Foucault'nun bahsettiği iki ayrı öğe... Brant'ın metninde gördüğümüz 112 delinin yapmış olduğu her hareket Albrecht Dürer tarafından çiziliyor. Foucault'nun o kadar saplantılı bir şekilde ele aldığı bir şey ki edebiyat ve plastik meselesi. Harf ve figür. Ta Magritte'in *Bu Bir Pipo Değildir*'ine kadar gidebilecek bu. Arada 1966'daki *Kelimeler ve Şeyler*'de de aynı şey var. Ne diyordu: "Gördüğümüz şeyler, söylediğimiz şeylerde saklı değildir." Heterojendir bunlar. Görünenlerle söylenenler aynı şey değiller. Ama Magritte ne diyordu, "bu ikisi hayalgücünde birleşebilirler." Diğer bir ifadeyle, "Bu bir pipo değildir" yazısı pipo figürüyle yazıda

hayal dünyasında birleşebilir. Birleştiği örnek Apollinaire'in *kaligramı*ydı. Kaligrafiden türemiş bir kelime. Yazıyla resmin iç içe geçtiği bir harf üslûbu. Alevilerdeki figürler gibi. Ali yazısıyla Ali figürünün aynı yüzey üzerinde ele alınması. Apollinaire'de fıskiye fışkırdığı zaman kelimeler sular gibi görsel bir şekilde, şiirsel olarak yazılıyorlar. Foucault'nun bütün saplantısı.

Bu bahsetmiş olduğum *Alman yazar Jonas Kurscheidt, Foucault'nun Brant'ın eserine yeteri kadar dikkat etmediğini ileri sürdüğü zaman, Foucault'nun ne yaptığını pek anlamış görünmüyor. Foucault, hangi arşivin daha doğru, hangi akademik alıntının daha düzgün yapıldığı üzerine bir metin yazmıyor. Foucault'nun kendi ruh dünyası ve araştırmacı ruh dünyasıyla çok alakalı bir metin var karşımızda. Bana eskimiş gibi gelmiyor. 50 küsur senelik bir klasikten bahsediyoruz. Ve bu Jonas Kurscheidt'ın metnine bakarsak Stultifera Navis ile Das Narrenschiff metni aynı metin değil.*

Foucault burada sadece iki metine değil, aynı zamanda üç ressama da değinmekte. Bir tanesi Bruegel, bir diğeri Bosch. Albrecth Dürer'in gravürlerinin bir tanesinde istiridyenin içinde deliler var. Mesela bu delileri Bosch'un üçlü tablosunda detaylı olarak görüyoruz. Bosch'a baktığımızda, mesela, istiridye gibi bir kabuğun içinden çıkan alevleri takip eden bir delinin cehenneme doğru baktığını görebiliriz. Bu eserde, gökyüzündeki ejderhalar, tuhaf bitkiler, kanatlı varlıklar, Albrecht Dürer'in eşekkulaklı ve şapkasından ziller sarkan deli figürünün etrafındaki kuşlarla alakasız olmadığını ileri sürebiliriz. Aziz Francesco hayvanlarla konuşan bir Fransisken papazıydı. Bosch'un veya Bruegel'in tabloları da aynı zamanda bu corpusun içinde. Deliliğin Tarihi içinde Rönesans'a giden kozmik anlayışta, yani kozmik delilikte Das Narrenschiff bize bunları hatırlatıyor.

Aynı zamanda Foucault'nun bahsetmediği başka bir şey daha var, o da ilginç. Yahudilerin kutsal kitabı ve Hıristiyanların kutsal kitabındaki iki ayrı deli figürü olduğu. Foucault'nun bahsetmiş olduğu karanlık dünyaların delisinden bilge deliye doğru giden başka bir akış sunuyor. Erasmus'un Deliliğe Övgü'sündeki deli figürü, aslında, Rönesans ve Reform dönemine doğru götürecek

bizi. Eğer Kilise'nin idaresi, siyasi idaresi karanlık dünyaların içindeki bir çılgınlıkla deliliği ona karşı çıkan bir figür olarak ortaya koyuyorsa o zaman bakış daha ilginçleşmektedir. Figürler çoğalmaktadır. Birinci deli figürü, kalbi kırık, Tanrı'nın hoşlanmadığı bir figür. Tanrı, Yahudilerin Tanrı'sı delilerden hoşlanmıyor. Ama İncil'e geldiğimizde İsa'nın peşinden giden Mesiyanik bir anlayış var. Bu anlayış, Protestan reformunu ortaya çıkaracak. Aradaki Kilise kurumunu kaldıracak. İmanlı kişinin Tanrı'yla baş başa kalacağı direkt bir ilişki söz konusu olacak. Bütün bir hümanizma ortaya çıkacak. Rabelais'nin Pantagruel'i de öyledir. Buradaysa, Brant'ın *Deliler Gemisi*'ndeki figürü de Foucault'nun kozmik delilik diye adlandırdığı deli figüründen bilgeye doğru giden bir figür ortaya koymaktadır. Brant'ın metninde, önündeki kitapları okuma ihtiyacı duymayan deli figürü vardır.

En sonuncusuysa bilge figürüdür. Bilgiden bilgeye giden yol, okunmayan kitaplardan geçiyor. Okumadığım kitapları nasıl anlatırım diye bir laf vardı. Burada da işe yaramaz kitaplardan bilge figürü olarak deliye giden yüz on üçüncü deli figürü ortaya çıkmakta. Bilgenin kendisi bu on üçüncüsü. Bu deli, sonuçta, Hümanizmanın bize getirdiği, Foucault'nun "eleştirel deli"si olarak durmaktadır. Dolayısıyla; deli, bize Foucault'nun deyişiyle aklı, yani hakikati verecek. Ama hakikat, karanlık olan kozmik bir dünyada duruyordu. Aydınlık yüzünü göremediğimiz karanlık, hakikatin olduğu yerdi. Heidegger'in meşhur benzetmesi de buna benzemektedir: Hakikati ortaya çıkarmak için perdeyi açıyordu. Bir perde ve bir perde daha açıyor, arkasında hep perde çıkıyor, hakikat bir türlü kendini göstermiyordu.

Baudrillard da diyordu ki, perdelerin kalmadığı yerde, "hakikat entegral olduğunda; yani her şey hakikat olduğunda ulaşacağımız bir hakikat kalmamıştır." Bütün hakikat, post-hakikat haline gelmeye başlamıştır. Olmayan olaylarla olmayan yorumlar, dünya siyasetinin içinde. Yine Baudrillard'ın *La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu* (*Körfez Savaşı Olmadı*) kitabında verdiği bir örnek, hakikat-sonrası kavramı daha ortaya çıkmadan evvel, 1989 yılında Romanya'daki devrim sonrasında Çavuşesku ve karısının idamının Shakespeare piyesi gibi tüm dünya tarafın-

dan seyredildiğini bize anlattığı zaman başlayan bir süreç bu. Sovyetler Birliği'ni devirmek için post-aktüel bir politikanın başlangıcı. Berlin Duvarı ve Yugoslavya'nın parçalanması, bir simülakr kavramı üzerinden oluşturulmuştur. Bütün gördüğümüz dava süreci ve idamı, sorgulanması ve öldürülmesi tiyatro eseri. Bu bize gerçek olarak naklen verildi. Dünyanın her yerinde bu izlendi, tıpkı 11 Eylül sonrası, 2003'te Saddam Hüseyin'e olduğu gibi. Post-aktüel, olmayan silahlar, akıl gerçeğiyle sunuluyordu. Yine Baudrillard başka bir metninde televizyonda ABD Milli Savuma Bakanı'nın bir şişeyi açıp içinden Saddam Hüseyin'in nükleer silahlarının olduğu belgeyi çıkarıp nasıl yaktığından bahseder. Şişeden cin çıkmış âdeta. Irak'tan Amerika'ya getirilen "nükleer silahlar vardır belgesi." Hiçbir zaman ortaya çıkmadığı gibi bugün eleştirel Amerikan basınının yalan olduğunu açıkladığı bir olgu.

Yorum: Bin Ladin'in öldürüldüğünü izleyen Beyaz Saray fotoğrafı da buna benzer.

Ali Akay: Evet, onu bilmiyoruz ama belki onlar da çıkacak... Mesele post-aktüel ve hakikat-sonrası olmaya başlayınca hangisinin gerçek olduğunu anlamak da çok zor. İnsanlar kendi muhakeme güçlerine göre kendilerine uyanları kabul ediyor diğerini yalanlıyorsa, içinden çıkılmaz bir durum. O fotoğraf bienallerde kullanılan bir fotoğraf. Obama ve etrafındakiler bunu seyrediyorlar, o sırada naklen yayında Bin Ladin'in öldürülmesi gösteriliyor. Görmüyoruz ama biz. Biz onların izlediğini görüyoruz. Sonra da başka bir haber sitesinde çıkan haberde Bahamalar'da Bin Ladin'in saç ve sakalı kesilmiş bir halde, paraları almış, deniz kenarında eğlenmekte olduğu fotoğrafını görüyoruz. Hangisine inanmak mümkün?

Corpus belki de burada enteresan bir kavram. *Corpus*'un içine arşiv metni ve fotoğrafıyla edebiyat metinlerini alıyorsan, zaten gerçeği delilikle özdeşleştiriyorsan, enteresan bir perspektif açıyorsun; çünkü delilikle anlatıyorsun gerçeği. Hakikat delilikte yatar. Akıl, delinin aklıdır. Aksi bir şekilde, 2014'ten itibaren bir kavram, enformasyon patlaması içinde neyin, nerede, nasıl olduğunu anlayamaz biçimde haberleri dinlerken ilginç bir

kavram çıkardılar: *Enfobezite*. Obezleşmiş ve şişmiş bir enformasyon. Enfobezite, o kadar çok enformasyon var ki, hangisine inanacağız. Körfez Savaşı oldu mu? Baudrillard'ın sorusu bu.

Halbuki *Deliliğin Tarihi*'ne baktığımız zaman çok basit bir anlatı var karşımızda. Bir dindarlık krallığı içinden kozmik bir şekilde deli tarihi sunulmasından delinin aklı gösteren kişi olmaya doğru dönüştürüldüğü bir hümanizma çağına geçiş. Son delinin bilge olması gibi. Bosch'un, Bruegel'in Brant'tan yola çıkarak yaptığı delilik şiddeti, tıpkı Aziz Antonius'un seyahatinde olduğu gibi, hücresine gidip gelmesinde olduğu gibi, bir şekilde karanlıktan aydınlığa giden bir barok dönemine kadar aydınlık üzerine odaklanacak. Gerçek, kozmik delilikte adlandırmış olduğu görünmeyen kısımda değil, Rönesans'ta, ışığın vurduğu yerde gördüğümüz olmaya başlayacak. Hakikat, gördüğümüz şey. Arkada yorum için bırakmış olduğumuz bir şey değil. Bir tutku, bir fantasma, Aziz Antonius'un fantasmaları değil, karşısında maddi olarak duran İsa'nın çarmıha gerilmiş halinin tahtadaki temsilidir.

16 Mart 2017

Kozmik Delilik ve Çocuk Haçlı Seferleri

"Stultifera Navis" bölümündeyiz. Foucault kozmik delilikten bahsediyordu. Ortaçağı karanlık yapan meseleler, yani isyan hareketleri bunlardı aslında. Hem ortaçağı hem Rönesans'ı kuvvetli bir şekilde etkileyecek hareketler. Foucault kozmik delilikten dinî anlamda kıyametvari bir deliliğe doğru gidişten bahsetmiş, delilikten bilgelik çıkartacak bir sürece gidildiğini söylemişti. Aynı süreci Brant'ın metninde gördük. Burada tüm bu kıyamet meselesi için meşhur bir delilik tehlikesi ve güvenlik arasında kurulan bir ilişki içinde kozmik bir güvenlik arayışı vardı. Bu da *Deliliğin Tarihi*'nin bir kısmıyla ilişkili gibi durmaktadır. Tehlikelerden arınmış yeni bir düzen söz konusudur. Bu, elbette ki, sadece "akıl tutulması"nı değil, ama beraberinde getireceği isyanların şiddeti ve akıldışılığı ve tuhaflığı barındırmaktadır. Delilikle ilişkili bir kelime olan "tuhaf" kullanılmaktadır. "'Tuhaf davranıyor." Kelime, bir anormalliğe işaret ediyor. Tarihte daha sonra Engels'in *Köylüler Savaşı* kitabında da ele alacağı belki de Hıristiyanlığın içindeki ilk komünist hareket. Ve bu hareketlerin içindeki şiddeti ifade etmektedir.

Bu, özellikle *İşaya*'nın (*İşaya/Isaiah/Yeşaya*) kitabında çok kuvvetli bir şekilde vurgulanan bir şeydi. İşaya, İÖ 7. yüzyılda yaşamış bir Yahudi teoloğu.[1] İşaya ortaçağın içinden gelecek olan, düşünce hareketleriyle başlayıp isyanlarla devam eden Binyılcı Hareketler diye adlandırılan öğretinin kurucusudur.

1. Bazı kaynaklarda "peygamber" diye geçmektedir.

Walter Benjamin'in bahsettiği Mesiyanizm'in, (yani günün birinde İsa'nın geri dönmesi olarak Hıristiyanların kabul ettiği durum) Yahudilik dinindeki hali üzerine kurulu bir inanç sisteminin getirmiş olduğu sosyal hareketlerin başlangıcına ait olarak anlatılmaktadır. Bu sosyal hareketler sadece fakirliği ve ezilmişlerin ayağa kalkmasını değil, aynı zamanda kadın meselesini de beraberinde getirecektir. Engizisyonun cadı diye adlandırdığı kadınların bu hareketler içinde yeri olacaktır: Yakılacaklardır. Özellikle Reform sırasında.

İşaya'nın bu kitabı, kaybolmuş Kudüs'ün tekrar ele geçirilmesi ve orada ebedî huzur ve barışın beklenmesi üzerine kurulu olarak ifade etmek istemekteydi. İçinde yaşamış olduğu (İÖ 7. yüzyıldan bahsediyoruz) korkunçluklar ve şiddet hiçbir zaman eksik olmuyordu, bu tarih içinde. Kudüs'ün kurtuluşu meselesi etrafında dönecek olan büyük "kurtuluş" ümidini, barış ümidini beraberinde getirecekti. Güvenlik ve barış. Haçlı Seferleri daha sonra bunun üzerine oluşacaktır. İÖ 7. yüzyıldan bahsederken dünyanın Doğu-Batı diye adlandırılan tarihinin hikâyesinden, neredyse bugünden bahsediyoruz. Yapısal diyebileceğimiz bir sorun var karşınızda. İşaya'nın kitabında söylenen şey şu ki, Mesih geri geldiğinde ve herkes Kudüs etrafında toplandığı zaman, bütün şiddet yok olacak. Orada herkes içinde uyum olacak. Herkes birbiriyle dost ve eşit olacak. Bu uyum içinde, kurt kuzuyla aynı yerde barınabilecek. Ormanın şiddeti içinde yaşayan ve birbirini avlayan hayvanlar birbirini sevecek. İnekle ayı dövüşmeyecekler; aslan da et yemekten vazgeçecek. Vejetaryen bir aslan hayali! Aynı zamanda doğan çocuklar daha doğdukları zaman rahatça oynayıp ellerini yılanların bulunduğu kuyulara sokabilecekler. Mesiyanik hayalgücü. Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nde bahsettiği, şehirden şehre sürüklenen delilerin yaşadığı dönemdeki fısıltıları konuşuyoruz. Bir kısmı zaten, hacca gitmeye kalkanları nehirlerden güneye doğru taşımaya başlayacak. İnanç şu ki, Kudüs'e gitmek için kuzeyden, soğuk ülkelerden sıcağa gitmek lazım, sıcaktan da denize bakmak lazım; Musa'da da olduğu gibi deniz açılıp kara olacak ve oradan yürüyerek Kudüs'e kadar gidecekler.

Mesela Haçlı Seferleri bizim için prenslerin, kralların, papaların yaptığı bir şeydi. Ama bu şekilde koşut giden başka bir Haçlı Seferi daha vardı: Binyılcıların Haçlı Seferi. Onların içindekilerin çoğu, bugünkü tımarhanedeki insanlar. İçlerinde çok fakir var, on iki yaşını aşmamış çocuklar var. Mesela "çocukların Haçlı Seferi" var. Nicholas ve Stephan adlı iki çocuk. Biri Köln'den, diğeri Cloyes'dan yola çıkıyorlar ve peşlerine çocukları takarak beraberce Cenova'ya kadar gidiyorlar. Bin yıllık fantezi. İşaya'nın ileri sürmüş olduğu tüm mutluluk vaadi aslında adalet sağlanmamış olan topraklarda, yani Kuzeybatı Avrupa'da, Almanya ve Fransa'da, aynı zamanda krallara ve Kilise'ye karşı isyan hareketlerini başlatacak. Burada büyük bir umut var fakirler için. Yemek yiyemeyenlerin yemek yiyebildiği, evi barkı olmayanların bir barınağın altına girip soğuktan, yağmur ve çamurdan korunacakları barınakları olacağı vaadi; yani kralların ve kiliselerin yapamadıklarının gerçekleşeceği bir dönem beklenmekte (ne hayal!).

İşaya'nın kitaplarıyla, yavaş yavaş Hıristiyan âleminde bazı düşünürlerin yorum-çevirileriyle birlikte ilan ettiği bin yıllık döneme doğru gidileceğine dair fikirler çıkmaya başlıyor. Aralarında hem Benediktinler, hem Fransiskenler var. Her türlü fakirliğin ve zenginliğin bir arada olduğu dönemde insanlar, papazların, İşaya'nın Binyılcılığına inanmış vaziyetteler. 865 yılında, 9. yüzyılda Fransa'nın Auxerre şehrinde, tam bir ortaçağ dünyasında bir çeviri kitap var; *Bin Yıllık Bir Güvenlik* diye öne sürülüyor. Öyle bir güvenlik gelecek ki, herkes mutluluğa kavuşacak ve Yahudi bir Binyılcılık olarak değil, Hıristiyan Binyılcılığı olarak adlandırılacak. Aynı İşaya'nın bahsetmiş olduğu kurtlarla kuzuların birlikte yaşaması, çocukların yılanlara dokunması gibi, aynı metafor ve semboller bu kitapta da ele alınmış vaziyette. İsa'nın dönüşü beklenmekte. Bu düzen İsa'nın geri gelmesiyle gerçekleşecek sanki!

Bin yıllık zamana ait olan bir hareket bu. Yılanlar, aslanlar, öküzler, inekler, kurtlar, insanlar aynı sofraya oturacaklar. Birlikte yiyecek, içecek ve bugüne kadar var olmuş olan tüm sertliklerinden ve şiddetten güya vazgeçecekler. Bunun arkasından

tekrar başka bir kitap çıkıyor. Aziz Pavlus'un "Selanikliler"e yazmış olduğu mektup bu kitap. İsa'dan sonra 50 ve 51. yılda aynı şekilde barışın ve güvenliğin sağlanacağını ilan eden bir mektup bu da. Bu kitapta konu acı üzerine odaklanmakta. Yeni düzende, kadınlar doğururken acı bile çekmeyeceklermiş. O kadar büyük bir mutluluk gelecekmiş ki, Tanrı'nın son sözünü söylemeden evvelki yeni düzenin sağlayacağı imkânlarda ortaya çıkacakmış. Kitapların günümüzün siyasilerinin söylemlerine ne kadar benzediğini düşünebiliriz. "Ben gelirsem şöyle olacak, böyle olacak." Burada da İsa'nın geri dönmesiyle her şey düzelecek ve Kudüs mutluluğun yeri olacak. İşaya'nın metnine hem Hobbes'ta hem Rousseau'da rastlanıyor. Doğal durumdan çıkış ve doğal duruma tekrar dönüş. Şu anda ortaçağdayız, klasik çağa gelmedik. Kozmik delilik içindeyiz.

İşaya'nın bu metnine göre, yeryüzünde Kudüs şehrinde gelecekte barış ve güvenlik tesis edilecek. Bunlar yeryüzünde gerçekleşecek; yani ruhani barış ve güvenlik de var olacak böylece. Joachim de Flore'un ileri süreceği bir tez gibi bu durum. Bütün gidişatın ve yeryüzündeki mutluluğun vaadi aslında bu tip kitaplarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu kitaplar 20. yüzyılda Rougemont adlı bir yazar tarafından şöyle değerlendiriliyor: "Bütün kabahat Aziz Augustinus'un." Onun bin yıllık Mesih'in dönmesi üzerine kurulu olan söylentinin reddi, kilise kurumunun böyle bir şeyi kabul edemeyeceği tezi Augustinus tarafından ortaya atılmıştı. Ve Rougemont'a göre de bu sebepten dolayı, 20. yüzyılda komünistler çıktı ve bize tarihî materyalizm adı altında aynı şeyi sunmaya başladılar. Binyılcılar "tarihî materyalizm" adı altında geri geldi ve Kilise'ye kötü bir şöhret vermiş oldu; Kilise de böylece devasa otoritesini kaybetmiş oldu.

Ortaçağdaki Binyılcılar bu güvenlik meselesini ileri sürerek Kudüs'e gitmek için çaba harcıyorlardı. Haçlı Seferleri bu sayede başlayacak, Kudüs'ü ele geçirip kutsal şehrin geri alınması rüyası budur. *Post-truth*'a benziyor bu rüya. Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü almadan, Kudüs zaten Hıristiyanların elindeydi. Alınacak bir yer yoktu aslında. Papa da yoktu. Heyecan ve hezeyan yaratılmış vaziyettedir sadece. Kralların, prenslerin, şövalyelerinkinin

yanında fakirlerin Haçlı Seferleri vardı sadece. 1095 yılında Papa İkinci Urbanus Binyılcıların söylemiş oluğu gibi İsa'nın dönüşüyle değil, Kilise'nin kendi gücüyle oraya girmesiyle, yeryüzüne Hıristiyan barışının geleceğini ilan ediyordu. "Bizim Deccal'e ihtiyacımız yok, biz Kudüs'ü alır ve orada insanların mutluluğunu kurabiliriz" diyordu Papa.

Bir yandan da Bizans'ın gerilemesi söz konusuydu. 1071 Malazgirt savaşıyla, Selçuklular Anadolu'ya girmiş, ilerliyorlardı. Bizans sıkışmış vaziyette, yardım bekliyordu. Bu sırada tabii, bir münzevi çıkıyor karşımıza. Aziz Antonius'un *temptation*ında olduğu gibi burada bir günaha çağrı yok. Pierre L'Ermite, Münzevi Pierre ortaya çıkmıştı. Bu kişi 1. Haçlı Seferi sırasında ortaya çıkan bir Hıristiyan. Bunlara *illuminé* deniyor. Kafayı üşütmüş münzevi bir meczup. *Illuminati* diye bir sekt var ya! Aslında, bunlar aklını kullanamayanlar anlamında kullanılıyor; ama aynı zamanda ışıklandırılmış, nurlandırılmış anlamına geldiği için "aklını Tanrı'ya vermiş" demek. Bu tezleri münzevi kahraman meditasyonlar sonrasında etrafındakilere anlatmaya başlıyor. Başka biri daha var, Paris'in kuzeyinde. O da 4. Haçlı Seferi sırasında ortaya çıkıyor. Bütün fahişeleri Hıristiyan yapmaya başlıyor. Körleri iyileştirip görür hale getireceğini ilan ettiği için bütün körler ona dokunuyor.

Fakirler hareketi de Avrupa'nın kuzeyinden güneyine, kutsal şehri ele geçirmek üzere ordularını kuruyor ve yolda nerede Yahudi buluyorlarsa kılıçtan geçiriyorlardı. Antisemitizm burada başlıyor. Yahudi ve Hıristiyanlar arasında her zaman teolojik sorunlar vardı ama burada katletme hareketleri ortaya çıkıyor. Ya Hıristiyanlığa döndürecekler ya öldürecekler. Bugün Kudüs etrafındaki Ortadoğu vahşetinin bir benzerinin ortaçağın delilik dünyasında karşımıza çıkmış olması ilginç değil mi? 1212, 13. yüzyılda, bu defa çocuk Haçlı Seferleri başlıyor. Kölnlü Nicholas bunu başlatıyor ve Étienne ona katılıyor. İki çocuk başlıyorlar yürümeye. Her gittikleri şehirde gıda ve barınma ihtiyaçları karşılanıyor. Başka çocuklar bunlara ekleniyor ve güneye doğru gidiyorlar. Köyleri, şehirleri geçiyor, dilencilik yapıyorlar. Bazen gittikleri yerlerde çocuklar soruyor: "Burası

Kudüs mü? Geldik mi?" Nereye gittiklerini bilmiyorlar, yol belli değil. Birileri Kudüs'e gideceksiniz demiş, onlar da Kudüs'ü arıyorlar. Şarkılar söyleyerek, yürüye yürüye Cenova'ya kadar geldikleri söyleniyor. İtalya'ya kadar gelmişler. Hepsi tabii köy ve kasabalardan geldikleri için şehirlere gelince gözleri kamaşıyormuş. Oradaki çetelerin bunları kaçırıp korsanlara sattığı söyleniyor. Çocukların kaçırılması daha kolay tabii. Cenova'ya geldiklerinde de bekliyorlar, deniz açılsın diye. Yüzecek halleri yok, yürüyecekler. Orada İtalyan korsanlar bunları toplayıp deliler gibi gemilere koyup satıyor köle olarak.

Çocuk hareketinden sonra 1250'lere geliyoruz. Bu sefer çobanlar yürüyüşü var. Bunların içinde papalar falan yok, kendi kendilerine, ellerinde silah olmadan asaları ve sopalarıyla yürüyerek gidiyorlar. Bir söylentiye göre Kudüs, silahlar ve paralı askerler tarafından değil, kalbi temizler tarafından kurtarılacak. Çocukların kalbi temizdir, onlar giderse Kudüs düşer. Çobanlar giderse, Kudüs düşer. Yüzlerce, binlerce çoban yollara koyuluyor. 1250'den 1320'ye kadar çoban yürüyüşleri var. Tüm bunlar parası olmayan, hayvanı olmayan, iş bulmaya uğraşan zavallı topraksız köylüler. Köylü ayaklanmalarını ortaya çıkartacaklar. Çobanlar da Macaristan'a kadar gidiyorlar. Orada elinde Meryem Ana'nın meşhur mektubunu saklayan biri var. Mektubu alıp Kudüs'e yürümek için beklerlerken hiçbir zaman o mektup ortaya çıkmıyor tabii. 2003'te ABD Milli Savunma Bakanı'nın elindeki şişeden Saddam Hüseyin'in silahlarıyla ilgili mektubu okumasına benziyor. Hiçbir zaman olmayan bir mektup mu?

Bizim bütün bildiğimiz kralların Haçlı Seferleri'nin yanında, zavallı fakirlerin, çocukların, çobanların yürüdüğü diğer Haçlı Seferleri söz konusu tarihte. Hem Joachim de Flore'un hem de Fransiskenlerin kurucusu Assisili Francesco'yu besleyecek olan hareketlerdir bunlar. Fakirlik üzerine kurulu olan Aziz Francesco'nun öğretisi, Binyılcı hareketler üzerinden gelişecek. Başka bir deyişle, İşaya'nın İÖ 7. yüzyılda çıkmış olan metninin ortaçağ uzantısı, bizi günümüz tarihinin Haçlı Seferleri ve Doğu-Batı meselesine kadar getirmekte değil midir?

Yorum: Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı eserinde iki cemaat vardı, biri Fransiskenler. Burada bahsedilen Binyılcılar, değil mi?

Ali Akay: Evet. Bugünse Fransisken Papa var dünyamızda. Aziz Francesco'nun metinlerinde duvarları yıkmak kavramı var. Trump'a aynı şeyi söyledi Papa, duvarları yıkmak değil, köprüler yapmak lazım.

Tabii bu İşaya'nın metninde Mesih ile ilgilenmesi... "Kudüs'e gittiğimiz zaman İsa gelmeden evvel biz orada olacağız ve sizleri kucaklarımızda taşıyacağız, anne sevgisiyle sizi seveceğiz." Bu söylemin, evsiz barksız, annesiz babasız çocukları nasıl heyecanlandırabileceğini tahmin edersiniz. Çıktığı rahimden ve süt bekleyeceği göğüsten kopmuş çocukların, annenin kucağına gitmek üzere Kudüs'te Binyılcı hareketin içinde İsa'nın geri dönmesinden önce sütle beslenecekleri ve anne kucağında sevilecekleri vaadi var. Nicholas'ın peşine takılan binlerce çocuğun anne sevgisi ihtiyacı orada giderilecek. Gizemli olan bir Kudüs şehri. Ve orada tekrar çocuk olunacak.

Joachim de Flore'un teslis düşüncesine göre, önce yetişkin insan, sonra genç, sonra çocuk olacaksınız. Kudüs'e vardığınızda çocuksunuz artık. Ruhunuz çocuk gibi, tertemiz olacak. Ve bu mistik hareket, anne kucağının güvenliği içinde "şeytanileşmiş" Kilise'ye karşı olan hareketleri başlatacak. Kilise şeytanileştirilmiş durumda. *Diabolic* (*şeytani*) kilise; çünkü orada şatafat var, orada adaletsizlik var, zenginlik ve sömürü var. Ona karşı Binyılcı hareketler, daha sonra komünist hareketler bu görevi üstlenecekler. Jan Hus/John Huss, Engels'in kitabında geçen bir isim; ilk komünist diye geçiyor. Oraya kadar varan bir düşünceyi besleyecek bu sosyal hareketler. Maddi dünyada Kudüs merkezli topraklarda gerçekleşecek olan bir mutluluk vaadi söz konusu edilmekteydi. İlk Haçlı Hareketi: Papa İkinci Urbanus'tan sonra bu şekilde başlatılıyor. Kudüs alınmalı, oraya girildiği zaman ancak Hıristiyan dünya için barış gerçekleşebilecek. İkinci hareket: Ruhani bir hareket; yani ruhun güvenliğinin sağlanması. İlki maddi idi. Kudüs'e fiziki olarak gidince orada her türlü tehlikeden arınarak kendini annenin kucağına bırakabilecektin. İkincisinde ruhani güvenlik söz konusudur.

1135 yılında doğan biri olan Joachim, kendi halinde bir adam. Öyle söyleniyor. Bu adam elli küsur yaşındayken papanın da izniyle, yani heretik değil münzevi Hıristiyan olarak bir manastır kuruyor. 1188 yılında meditasyonlar yapıyor. Kendi kutsal kitabı yorumlama seansları var. Söylenenlere göre, şarkı söyler gibi okuyormuş kutsal kitabı. Mırıldanıyormuş. Etrafına gelenler onu dinleyip sesini duyuyorlar ve onu dinlemeye başlıyorlar. Dua okur gibi *İncil*'i okuyor. 1200 yılına kadar bunu yapıyor. Arkasından bir sürü laik papaz (evli olan papazlar), Joachim de Flore'un yorumlarını okuya okuya bu söylemi kendilerine ediniyorlar ve yukarıda ele aldığım, yetişkinden gence, gerçten çocuğa gidecek olan bir sentez dünyası, Hegel dünyası gibi, çocukta sentezleşmiş bir inanç yayılıyor. Bunlar, Joachim de Flore'un öğretilerini yaymaya başlıyorlar. Bu tezler daha sonraki Binyılcı hareketin temelini atacak olan öğretiler. Kutsal kitap öğretilerini şarkı söyleyerek anlatıyor. Mesela, önce okuyormuş, sonra kendini bırakıp dua ve temaşa ediyormuş. Arkadan okumalarla dans etmeye başlıyormuş. Dans ederken onları ezbere söylüyormuş. Teatral bir performansın etkisini düşünebiliriz. Bir Rus balesini izlemeye giden onca seyirci gibi, Joachim de Flore'u izlemeye giden onca Hıristiyan ortaya çıkıyor. Ona bahşedilmiş; sonuçta öyle bir insan. Mektepsi bir aktör olarak düşünebiliriz onu. Bütün bu hareketler, danslar, tekrarlar, şarkılar içinde aklına gelen yeni şeyleri de söylüyor. Böylece, yeni bir yorum da getiriyor. Tarihin üçüncü çağının geldiğini iddia edecek yani çocukluk çağın geldiğini vaaz edecek böylece.

Platon'dan Dumézil'e giden üçlü ideoloji işlevini takip edebiliriz. Burada da benzer bir şeyi görüyoruz: Teslisi fark ediyoruz. "Baba-oğul-kutsal ruh" yahut "egemenlik, savaşçılık, üretkenlik Hint-Avrupa mitoloji ve dillerinde. Egemenlik iki başlı. Biri kutsal (dinin), biri kılıcın hukukun gücü. İkinci işlevde savaşçılar geliyor; ve üçüncü işlevde köylüler ve kadınlar. Burada ise üçüncüsü, Joachim'de, "babanın çağı" olarak geçmekte. Bu, kanunun çağı demek oluyor. Elbette kanun konulduğu zaman, ona uymak gerekiyor. Birinci çağ, yani *İncil*. "Şunu yapmayacaksın, bunu yapacaksın" üzerine kurulu. Lacan'daki "babanın

yasası" gibi. Ama tabii Hıristiyan bir papaz olarak göremeyiz Lacan'ı. İkinci çağ, "oğlun çağı" olarak düzenlenmekte. Sonra da ruhun çağı gelecek. Neredeyse Hegel'in "mutlak tin"i söz konusu edilecek. Buna göre, ilkinde kanuna uymak lazım. Babalar emreder ve diğerleri onu takip eder. Arkasından oğlun çağı geldiği zaman bilgi başlıyor; yani kutsal kitap çağına giriliyor. Kitabı okuyup öğreniyorsun. Öğrenince doğru yolun nerede olduğunu gösteriyorlar. Dolayısıyla kutsal kitabı öğrenmeye başlayınca doğru yola giriyorsun. İlkinde emir var. İkincisinde öğretilenler sayesinde doğru yolu buluyorsun. Üçüncüsünde, bütün ruhları canlandıracak olan yeni bir çağ söz konusu. Mükemmelliğin yolunu gösterecek olan özgürlük çağı. "Emir al, öğren, özgür ol" üzerine kurulu bir öğreti bu. Üçüncü çağa geldiğimizi söyleyen Joachim'in öğretisi bu. İlk ikisini geçtik. Bunun arkasından gelen birçok hareket özgürlük çağını getirecek. Neredeyse bir hippi dünyası çıkacak karşımıza, 1968-1969'ların dünyası. Belki de verilebilecek en iyi örnek, *Hair Müzikali*'nin getirmiş olduğu özgürlük dünyasını hatırlatabiliriz. Hıristiyanların kullandığı ihsan orada var. Londra'daki müzikhollerden birinde başlıyor. Çıplak oynuyor aktörler. Türkiye'de de 1970'lerin başında vücutları saran ten rengi taytlar giyerek oynamışlardı (Gülriz Sururi ve Engin Cezzar). Bu dönem üçüncü olan özgürlük çağına tekabül edecek. Dolayısıyla; emirleri alan, öğrenen ve özgürleşen bir öğretinin içindeyiz. Joachim diyor ki, "son döneme geldik artık." 13. yüzyılın başında ölmüş olan Joachim de Flore, "dünyadaki kurtuluş, ruhun kurtuluşu sayesinde gerçekleşecek" diye öngörüyor. Neredeyse bir psikanalist var karşımızda. Hegel'den Lacan'a giden çizgideki ruhu takip etmekteyiz.

Burada artık yavaş yavaş Kilise'nin kurmuş olduğu bütün düzene karşı isyanlar başlıyor. "Kilise ve Papa ne diyorsa dogmadır ve bir işe yaramaz," çünkü hiçbiri "insan ruhunun özgürleşmesini sağlayacak olan çabayı gösteremez." Bu, insanın kendi ruhunda başlayacak bir şey olarak kabul ediliyor. Dikkat edilirse, Joachim'in Hıristiyanlığı, Protestanlığa ne kadar kuvvetli bir şekilde taşıyacağını tahmin edilebilir. Kutsal kurum aracı olmaktan çıkacak, böylece, artık. Luther'e giden Protestan dünyasının

reformu, Joachim de Flore'un anlatısı içinde heyecanlandırıyor insanları. Joachim'in öğretisi, tüm o insanların kalplerini hoplatıyor. Ama bu heyecan, ruhun özgürlüğe kavuşmasının verdiği heyecandan geçiyor: Nietzsche. Kilise'nin kurmuş olduğu dogma ve değerlerin tersyüz edildiği bir 13. yüzyıl içindeyiz. Ortaçağ, öyle kolay kolay karanlık çağ olarak ileri sürülemeyecek kadar yeniliklere açık bir düşünceyi barındırmakta.

Halbuki Joachim kendi halinde bir adammış. Kimseyi ayaklandırma gibi bir iddiası yok, zaten kilisenin izniyle açıyor manastırı. Tüm derdi Kutsal Kitabı okuyup şarkı söylemek, dans etmek. Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nin içindeki figürlerden bir tanesi o. Bir tür bugünkü psikiyatrinin şizofren diye tabir ettiği bir figür çıkıyor karşımıza. Kilise var; ama iki tane Joachim de Flore var. Bir tanesi Kilise'nin izniyle manastır kuran, diğeri içeride başka bir dünya söz konusu: İsyankâr biri olarak kabul edilmekte. Arkasından gelen öğreti, tüm dogmaları yerle bir edecek: Engizisyon nasıl korkuyordu bu Binyılcılardan!

1202'de ölen Joachim'in yazdığı bir kitap üzerine 1260 yılında Joachimciler etrafı birbirine katıyorlar. Bütün insanlığın değerlerini değiştirecek olan büyük karmaşayı yaratıyorlar. "Tüm dünya kardeş olacak, ne dert ne korku kalacak." Tüm dünyanın kardeşliğiyle artık savaşlar bitecek. Ve ruhun özgürleşmesi sayesinde dünyanın özgürlüğü gerçekleşecek. Biraz evvel konuştuğumuz çocuklar, çobanlar, Kudüs, Kilise, Papa İkinci Urbanus söylemlerinin hepsini yok edecek yeni bir ruhani temizlik hareketi. Binyılcılığın her türlü maddiliğini ve tenselliğini yok edecek bir ruhani hareket. Yine 1968 sonrası hippi hareketi içindeki *Hare Krişna* dünyasını düşünebiliriz.

Durkheim, *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri* kitabında Budizm'den bahsederken –birkaç antropoloğa da gönderme yaparak– "tanrısız bir dindir" diyordu, çünkü meditasyon teknikleri içinde dört hareket var.[2] Kendini içinden temizleme hareketi. Bunun için ne kuruma ne de yol gösterene ihtiyacım var. Sadece meditasyon esnasındaki değerlere ve erdemlere ihtiyacım var. Burada da maddi

2. E. Durkheim, *Les formes elementaires de la vie religieuse*, Editions EHESS, 2008.

ve tensel dünyanın ötesinde, ruhun özgürleşmesinin getireceği tensel dünya çıkacak karşımıza. Bu dünya içinde, herkesin kardeş olacağı şekilde, Kilise'nin biraderler ve kız kardeşler dünyasıyla karşılacağız. Miloš Forman'ın *Hair* filminde, Teksas'tan gelen zavallı kovboy delikanlı Washington'a indiğinde ve Amerikalı bir aristokrat kıza âşık olduğunda, hippiler onunla beraberce kızın evine gidiyorlardı. Filmdeki sahnede Mr. Bukowski geliyor. Kızın ailesine, Teksaslı kovboyun kıza nasıl âşık olduğunu anlatmak için konuşma yapmak istiyor. İzin vermiyorlar, polis çağırıyorlar. O sırada kullandığı kelimeler "birader" ve "kız kardeş" olarak şarkıda geçiyor. Hıristiyanlığın birbirlerine hitap şekilleri bunlar (biraderler ve kız kardeşler topluluğu).

Bu hareket, özellikle Joachim de Flore'da başlayan kuvvet, *komünist* isyan hareketlerini ortaya çıkartacak. Biraz önce söylemiş olduğum gibi Joachim'i ikinci okuyan, bahsettiğim Fransisken, yani Assisili Francesco. Bu ikisi birleştiği zaman kıyamet kopuyor. Joachim'in güçlü dünyası Fransiskenlere gelip fakirlik üzerine kurulunca, bütün bir ruhani temizlik, maddi fakirlik üzerine kurulmaya başlayacak. "Fakir olmak lazım, İsa fakirdi." Burada Haçlı Seferleri'yle Kudüs'ü almak değil, olduğun yerde fakir olmak söz konusudur artık. Kurtuluş buradan geçecek. Antonio Negri'nin 2000'li yıllardaki kitaplarından birinde (*Kairos, Alma Venus, Multitude*, Calman Lévy Yay.) "çokluk"tan bahsederken üç fikrinden ikisinde neredeyse bir Fransisken konuşuyor gibi, aşk ve yoksulluk üzerinedir. Dünyanın kaderini, değerleri tersyüz edecek olan, Hıristiyanlık âleminde büyük bir isyanı başlatacak olan mesele, İşaya'dan başlayıp Joachim de Flore'a ve Aziz Francesco'ya kadar geliyor.

Volkan: Sayılan isimlerden hiçbiri doğrudan heretik akımlar başlatmaya niyetlenmiş insanlar değil. Zemin kurmuş oluyorlar. İlk kurulduğu zaman fakirliğe inanıyorlar ama zenginlerin mallarını bırakmaları gerektiğine inanmıyorlar. Bugün hâlâ Papa'nın Fransisken olması ilginç.

Ali Akay: Arkasından ne talanlar başlayacak... Ama biraz önce söylemiş olduğum gibi, "duvarları kaldırın, köprüler yapın" diyen Papa ile Joachim arasında tuhaf bir yakınlık var.

Volkan: Tümevarımı savunuyor mesela. Bilimsel bakışı savunuyor bugünkü Papa.

Ali Akay: Fransiskenliğin getirdiği fakirden yana olmak da var bugünkü Papa'da. Bir öncekinde, XVI. Benedictus'ta (Benoît XVI/Ratzinger) bu yoktu.

Bir sentez oluşuyor, Joachim ve Fransiskenlerden. Francesco'nun bahsettiği, kıyamet sırasındaki meleğin altıncı mührü hikâyesi. Büyük bir bela çağının başlaması. Kilisenin belası olarak kabul edilen bela budur. Yeni bir kitap çıkıyor karşılarına. Kutsal kitap değil. Papanın elindeki *İncil* değil artık. Bunlar, *İncil*'in yorumları üzerinden bakmaktalar. O açıdan neredeyse yeni bir kutsal kitap çıkıyor ortaya. Biraz önce söylemiş olduğum gibi Joachim de Flore'u takip eden Aziz Francesco 1226'da ölüyor. Bir dilenciler ordusu kuruyor. Bir sürü dilenci sokaklarda bütün bu çocukluk çağı denen yeni düzenin içinde yaşıyorlar. Hiçbir şeylerinin olmaması gerekecek. Özel mülkleri yok. Hatta bazı tarikatlarda kiliseye çıplak girmek lazım olduğuna dair kurallar bile ortaya konulmakta o sıralarda. Elbise bile özel eşya olarak kabul edildiğinden dolayı en fakir olan tamamen çıplak olan oluyor.

Bu dilenciler ordusunu kuran Francesco'nun ölümünden sonra da onun takipçileri çıkıyor. Bunlardan bir tanesi 1254'te ebedî *İncil*'in değiştiği bir kitap yazıyor: *Introductorium in Evangelium Aeternum* (*Hiç Bitmeyecek Olan Ebedî İncil'in Okumasına Giriş*). Gérard de San Donnino bu kitabın yazarı, Joachim'in takipçisi. Kilise ise ikiye bölünmüş vaziyette o sıralarda. Bir Avignon'da, bir de Roma'da. Kilise'nin yer değiştirdiği bir dönemde söz konusu kitabı yazıyor. Tabii ki içinde bulunduğu şartlar ve tarihî olaylar, o insanların kitaplarının doğduğu etkileri ortaya çıkarıyor.

Bu kitapta "artık Kutsal Roma Kilisesi'nin yıkılması ve sadece ruhun kilisesinin" kalması gerektiğini yazıyor. Ruhun dogmaya, duvara, barınağa ihtiyacı yok. Tabii ki hemen lanetleniyor kitap ve cezalandırılıyor yazar. Arkasından bir tane daha geliyor. Kilise tüm bu söylediklerini kamu önünde reddetmesi halinde kendisini bağışlayacağını söylüyor. Yapmıyor. Arkasından biri daha geliyor.

Topluyor etrafına insanları. Kilisenin kabul etmediği bir sürü fakir onunla beraber hareket etmeye başlıyor. İmanın arılığının savunusunu yapmaya başlıyor. Kalbinin saflığı öne çıkıyor; temizliği önemli kalbin. "Çocuk olacaksın, çünkü üçüncü çağdasın!" Arkasından başka biri... O da bir kitap yazıyor. O da artık pislenmiş olan Kilise'nin ve günahkâr papaların hayatlarından vazgeçmesi gerektiğini iddia ettiği kitabından sonra cezalandırılıyor vb. Hepsinin dayandığı fakirlik mevzuu Aziz Francesco'dan gelmekte Diğer bir ifadeyle, özellikle Aziz Francesco'nun etkisinden sonra yazılan kitaplar çoğalmakta ve Kilise engizisyonunun cezaları da yükselmektedir bu dönemde. Tabii ki Kilise'nin vermiş olduğu cezalar bilhassa Fransiskenleri vurmaktadır. Umberto Eco'nun kitabı da 14. yüzyılın başında geçiyordu. Dominikenlerin ele geçirmiş olduğu Papalık düzeninde (Papa XXII. Johannes) Fransiskenlerin de yeri var; iktidarın içine olmasa da alanına yerleşmişler, çünkü Binyılcı hareketlerin sonu getirildiği zaman Avrupa'nın doğusuna doğru kaymaya başlayacak hareket aktifliğini korumakta. Fransa, Almanya, İtalya'dan Macaristan'a doğru kaymakta. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırına yaklaşıyoruz aynı zamanda. Papa İkinci Urbanus'un 1095'teki Kudüs çağrısı, 1071 sonrasına gelmekteyiz. Osmanlı'nın Avrupa'nın içine girip Balkanlar'dan Orta Avrupa'ya ilerlemeye başladığı zamanlarda engizisyon da yavaş yavaş sertleşmeye başladığı bir dönemlere doğru gidiyordu, aslında.

Volkan: Leo de Hartog şöyle söylüyor: İki papa birden rekabet içinde ortaya çıktığı zaman papalardan biri, Fransisken bir keşişi Cengiz Han'la konuşmak üzere Moğolistan'a görevlendiriyor. Belli ki papalığın bu duruma bir cevap vermesi gerekiyor, çünkü ciddi bir durum. İşgal altında Avrupa. Fakat Moğollar şeytan olarak kabul edilmekteler. Hem paganlar hem Müslümanları anlamlandırabiliyorlar, kavgalı da olsalar Yahudiliği de anlamlandırabiliyorlar. Pagan bir kuvvet var karşılarında ve onlara göre doğrudan Şeytan aslında. Şeytan'la müzakere etmesi için Papa tarafından bir Fransisken keşiş seçiliyor. Çok ilginç. Demek ki açık bir tarikat ve konuşabileceğine kanaat getiriyorlar.

Ali Akay: Şeytan'la ancak Şeytan konuşur.

23 Mart 2017

Binyılcı Hareketler

Binyılcı hareketler içinde Joachim de Flore'un üç aşamalı, çocukluğa doğru giden hareketi Assisili Francesco'nun "Minör Biraderler" tarikatıyla birleştiğinde kıyametin koptuğunu konuşmuştuk. Arkasından gelen fakirlik/yoksulluk tarikatlarının "Komünizm dünyası" içinde Kilise'yi ve düzeni yerle bir etmeye kalktığını anlatmıştım.

Burada birkaç şey aynı anda gündeme gelmektedir. Biri münzevilik meselesi. Assisili Francesco'nun yoksulluk meselesi. Geçen hafta münzevi Pierre'den bahsetmiştim. Ama Hıristiyanlığın 4. yüzyılı içinde, tek başına kalmak anlamına gelen münzevilikte söz konusu olan, kendi kendine mağara veya orman gibi bir coğrafi alana çekilmek ve tek başına Tanrı'sına dua ederek, uyumayarak, oruç tutarak yalnız başına yaşayan münzevinin Benedikten/Benediktin dünyasını kurması söz konusudur. Karaköy'deki Fransız lisesinin adı da oradan gelmekte: Saint-Benoît. Aziz Benoît'nın kurduğu bir hareket var: Monakizm. Bu hareketin kendi başına çekilmesi ve bir tür dışarıya karşı olmaktan çok kendi içinde temaşayı gerçekleştirmesi, bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Bu, etkisini 4. yüzyıldan 13. yüzyılın başına kadar sürdürecekti.

Aziz Francesco 1181 yılında doğup 1226'da ölüyor, yani 12. yüzyılın sonu, 13. yüzyılın başındayız. Minör Biraderler bu dönemde etkin rol oynamaktalar. Bir tür "minör politika" yapıyor aslında. Açıkça söyleyebiliriz bunu. Bir minör politika örneği

çıkıyor karşımıza. Ama aynı zamanda Michel Foucault'nun Collège de France'da 1979-1980 yıllarında yapmış olduğu ve kitaplaştırılmış (bazıları da Türkçeye çevrilmiş) derslerinden biri *Du Gouvernement des Vivants* (*Canlıların Yönetimi*). Orada 20 Şubat 1980 yılında yaptığı bir derste, 2. yüzyılda Hıristiyan teoloji ve düşünce dünyası için önemli isimlerinin birinin üstünde duruyor: Tertullianus.

Bir tür Yeni-Platoncu bir yaklaşım Tertullianus'un yaklaşımı. İskenderiyeli Klement'in tövbekârlık anlayışını başka bir hale sokan Tertullianus'un pastoral iktidarı ortaya çıkardığını, böyle bir iktidarın oluşmasında önemli rol oynadığını ele alıyor. Bu, Foucault'da hakikatle ilgili bir şey. Diğer bir ifadeyle, insanın kendi içine dönüp kendi hakikatini aramasıyla alakalı bir şekilde ele alınıyor. Foucault, Tertullianus'un önemli kitaplarından tövbekârlığa dair olan *De Paenitentia*'nın altıncı bölümündeki vaftiz meselesine bakıyor. Vaftiz olma, Hıristiyanlıkta cemaate kabul edilmek demektir. Hıristiyanlığın başından beri söz konusu olan, Tertullien'in de İskenderiyeli Klement'in de ortak görüşü olan; insanın genlerinden miras kalan cennetten kovulmayı doğuştan yaşaması olarak ele alınmaktaydı. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasıyla birlikte, insanlık doğuştan itibaren kovulma teması içine girmiştir. Çocuğun doğuştan sahip olduğu ruhu kutsal değil, *Satan*'a, yani şeytana ait; çünkü Âdem ile Havva şeytan yüzünden Cennet'ten kovuluyor. Ve her doğan çocuğun vücudunun içinde, ruhta cennetten kovulma teması mevcut. Vaftiz, bunun engellenmesine dair bir pratiktir. Tertullianus'un Klement'e nazaran başka bir vaftiz teorisi geliştirmesi, Foucault'nun özellikle bu doğuştan gelen, vücudunun ruhunun kutsal ruha doğru evrilmeden evvel şeytanla girmiş olduğu mücadelede kendisini devirmesi önemli bir şey olarak gözükmekte.

Su kutsal bir şey. Önemli bir dinî temadır. İsa, suyu kana dönüştürüyor. Bir sürü aziz taşa dokunup su kaynağı çıkarıyor vb. Aziz Francesco'nun yaptığı mucizelerden biri de su bulmak. Yolda giderken kurak topraklarda suyu buluyor ve insanlara yaşamı geri getiriyor. Azizlere ait olan tüm bu hikâyeler, suyun

arındırma gücünü taşımaktadır. Tertullianus, ilginç bir şekilde yeni bir şey geliştiriyor: Vaftiz olacak insan vaftiz olmaya gelirken suyla temasının öncesinde şeytanla mücadele ediyor. Vaftizin içeriğinde papazın kutsal suyla çocuğu yıkamasıyla birlikte su, fenalıkları temizliyor. Fakat Tertullianus'un buluşuna göre vaftiz olmaya gitmeden evvel kişinin bilgiyle yapacaklarını öğrenmesi ve bir eğitimden geçmesi lazım olmaktadır. Pedagojiye ihtiyaç duymaktadır. Bu pedagoji deneyi o halde vaftiz töreninin öncesine ait olacaktır.

Tertullianus'un tövbekârlık ve vaftiz üzerine olan metninin yeniliği, vaftiz olmaya giden kişinin önceden öğrendikleriyle ruhunu temizledikten sonra, ancak vaftiz olmaya gelebilmesidir. Daha önce bu işlem gerçekleşemeyecektir. 4. yüzyılda yeni bir pratik olarak çıkıyor bu bilgi. Vaftizin kendisi değil, bu yapılan ritüelden önce vaftiz olan kişinin öncelikle ruhunun arınması gerekiyor. Ondan sonra vaftiz olabilecektir. Burada teolojik olarak birtakım tartışmalar vardır. Vaftiz edilirken cemaate giren kişinin ruhunda hâlâ suyun temas edemediği bir şeytan var mı? Teolojinin küçük detaylar üzerine müthiş felsefi akıl yürütmesini izlemekteyiz: Bu büyük bir "akım hareketi"dir.

Bunun için öncelikle bir emek harcamak gerekecektir. Bu, emek, el emeği değil; kafa emeği. Başka bir deyişle, "bebek doğuştan içinde var olan şeytanla hesaplaşıp onu vücudundan nasıl atacak?" sorusu ana sorulardan birisidir. Çocuğun suyu kötülüğü içinden atması için bir aracı konumuna getiriyor Tertullianus. Bu iki işlem de, yani su öncesi ve su sonrası, insanın arınması için gerekli işlemler olarak kabul edilmektedir, yani bir Kateşizmdir. Bu Kateşizm sırasında, insanın kendi içindeki fenalığı atması için kendini bilmesi gerekecektir. Sokrates'ten beri var olan, Delphi Tepesi'ndeki "Kendini Bil" teması olduğu gibi Hıristiyanlığa nüfûz etmiş vaziyettedir burada. Tabii ki bu iman ve kurallarla gerçekleşecektir. Bunlara göre de insan kendi içindeki hakikati bulduğu zaman arınma işlemini başlatabilecektir.

Burada, Hıristiyanlık tarihi içinde kurallar ve yaşam var. Aziz Francesco'ya geldiğimizde bu önemli olacak. *Kutsal Kitap*'ın koyduğu kurallar; "şunu yapmayacaksın, bunu yapmayacaksın"

gibi kurallardır. Diğer yanda, o kuralların yaşama geçirilmesi meselesi vardır. Kilise'nin içinde tüm Binyılcı hareketler, Joachim de Flore olsun, Aziz Francesco olsun, bunların hepsi Kilise'ye karşı aldığı tavrın sebebidir. Kilise'nin bugün de olduğu gibi kendi ruhban sınıfını korumaya almış olmasıdır, bu. Politika, tıpkı bugünlerde hükümetlerin yaptığı gibi, kendilerine ait kadroları suçlu bile olsa korumaya kalkması üzerine kurulu olan bir pratiktir. Yaşam biçimlerinde papazlar fenalık ve kötülük dünyası içine girebiliyorlar. Şer ekseni budur. Kendi ruhunu arındırmak yerine özel mülkiyetin içine giriyor olmaları onların kaderlerini suçlu insanlar olarak yazmaktadır. Kilise, zaten özel mülkiyeti hak olarak görüyordur; buna karşı çıkmak kanunları çiğnemekle aynı anlama gelmektedir.

Aziz Francesco'da hak ayrı bir şey, kullanım ayrı bir şey olarak gözükmektedir. Onun inanılmaz bir hak tarifi var. Aziz Francesco, insanın tek hakkının, hukuksuz-kanun dışı olması gerektiği olduğunu öne sürüyor. Kilise için çok tehlikeli bir şey söylüyor aslında. Ama kanun dışılık, ihtiyacı olduğu zaman herhangi bir malı kullanma hakkını kendinde görmesidir; çünkü yemek ve içmek insan yaşamına ait, zorunlu şeyler olarak kabul edilmelidir. Bu tarikattakiler çalışmayıp dileniyorlar yahut ara sıra el zanaatları ve daha çok inşaat işçisi gibi çalışıyorlar. Geri kalan zamanlarda yemek ihtiyaçlarını gidermeleri için Aziz Francesco'nun grubu ikişer ikişer ayrılıp sadece yollarda vaaz veriyorlar. Yolda giderken mesela eşek lazım oluyor ama eşekleri yok. Bir eşeği birinden ödünç alıyorlar. Saman da lazım, samana da paraları yok. Samanı da ödünç alıyorlar. Kullanma değeri üzerine kurulu; Marx'ın "kullanım değeri" diye adlandırdığı şeyin çok eski bir geleneğe dayalı olduğunu fark etmekteyiz burada. Bir anlamda antropolojik bir bakış olmaktan çok teolojik bir bakış olarak durmakta bu pratik. Kullanım değerine ait bir yaşam tarzları var. Bu yaşam tarzıyla kuralları birleştirmesi aslında Aziz Francesco'nun başarısını göstermektedir. Tabii, ayrıca mucizeleri var. Aziz Francesco öldükten sonra Papa'nın onu meşrulaştırıp Kilise'nin içine almasının nedenlerinden biri budur: Aziz Francesco'nun görmüş olduğu bir rüya sırasın-

da İsa'nın çarmıha gerildiği zamanda görülen, Francesco'nun kendi ellerinde ve ayaklarında da deliklerin oluşması. O kadar acayip bir hikâye ki, nasıl oluyorsa ellerinde ve ayaklarında, İsa'nın el ve ayaklarına çakılan çivilerin delikleri oluşuyor. O kadar korkuyor ki, anlatılanlara göre, önce kimse görmesin diye ellerini ve ayaklarını sarıyor. Çok etkileyici bir hikâye. "Bakın benim başıma ne geldi!" değil, sakladığı hikâyenin daha sonra öğrenilmesi üzerine kurulu bir hikâye çıkıyor karşımıza. Aziz Francesco'nun mucizelerinin arasında en kuvvetlisi, el ve ayaklarında deliklerin oluşması.

"Binyılcı hareketlerin vaftizle alakası nedir?" diye düşünürsek, vaftiz meselesi Aziz Francesco için çok önemli bir şey değil. Ama arınma konusu çok daha önemlidir. Ama buna rağmen, Tertullianus'un vaftizinin şeytanla alakasıyla Aziz Francesco'nun çabası o bakımdan çok uzak değiller. İkisi de aynı *İncil* öğretisinin içinden geçmekte. Bu noktada bir parantez açayım. Hukuk sadece kanun dışının vermiş olduğu hukuk olarak anlaşılmalıdır. Anarşistler bile bugün böyle bir anlayışa sahip değillerdir. "Tek hakları, hiçbir hakka sahip olmamaktır." Hiçbir hakka sahip olmamak; fakirlik, yoksulluktur. Sadece gerektiği zaman kullanım hakkı. Parantezi kapattım, dönüyorum Tertullianus'a. Başından beri şeytana ait olan ruhun, önce eğitimden geçip arınması ondan sonra vaftiz olması, yani önce arınıp sonra vaftizden geçmesi söz konusu olduğunun altını bir kez daha çiziyorum. Tertullianus bunun için "tövbekârlık disiplini" diye bir kavram kullanıyor. Tövbekârlık, bir disiplin meselesi; yani yukarıda ifade etmiş olduğum gibi, ruhun temizlenmesi emek isteyen bir şeydir. Hıristiyan felsefi ve teolojik düşünce içerisinde Marksizmin birçok teriminin karşımıza çıkmakta olduğunu söyleyebiliriz, neredeyse; çünkü emek değer lazım ve de kullanım değerinden bahsediyoruz.

Bir yorum: Çile meselesi. Tasavvufta hatta Şamanik toplumlarda da var. Çile doldurmakla emeğin çileyle ilişkisi meselesi epey arkaik zamanlara gidiyor, anladığım kadarıyla. Bu biraz Arendt'te, hatta son yıllarda John Holloway tarafından eleştiriliyor.

Ali Akay: Zaten Minör Politika dersini yaptığımız zaman minör dünyanın içine girmenin adımı *tembellik*ti; Malevich.[1] Ama Malevich'in tembelliği de aslında emekten geçiyor. Ama onun emeği çalışma emeği değil, düşünme emeği, yaratı emeği. Ama Aziz Francesco zanaatkârlığı gerekli görüyor, yani el emeği lazım minör tarikatı için. Bu tövbekârlık disiplini, dediğimiz gibi bir emek gerektiriyor ki o emeği ruh harcayacak, beden değil. Marx'taki emek gibi değil. Bu sayede içindeki şeytandan, fenalıktan ve kötülükten kendini uzaklaştıracak. Bu disiplin, bilgi disiplini. Kişinin ancak kendi kendini arındırırken, kendi içindeki hakikati bulduğu zaman başarabileceği bir şey. Ya kötülüğe ve Şeytan'a karşı gelecek ya ona direnecek yahut da onunla savaşacak. Bu savaşma konusu... Jacques Le Goff'un *Pour Un Autre Moyen Âge* kitabının içinde bir makale var: Şeytan'la savaşma teması üzerine. Paris şehrinin kuruluşunda Saint-Martin bir ejderhayla savaşarak şehirdekileri koruyabiliyor. Ejderha zaten şeytanın kendisi. Fiziki olarak bir Şeytan, ejderha. *Uyuyan Güzel*'de bile var. Prens her zaman ejderhalarla savaşıyor.

Aslında hem Notre Dame Katedrali'nde hem Paris'in Saint-Martin kapısında o ejderha heykeli durmaktadır. Ejderha tabii ki Jacques Le Goff'un yaptığı maddi analizlerde bildiğimiz yılan. Büyük, kuvvetli bir yılan. Hatta o kadar ki, Hıristiyanlıkta yılan figürü kendi kuyruğunu kendi ağzına alırken döndüğünde mevsimleri oluşturmakta. Döngüsel tarih meselesi yılan sembolüyle ortaya çıkmakta. Tabii ruhun içindeki Şeytan'la savaşında bu, geleceğe karşı bir mücadele. Geçmişin içinde zaten şeytan var, şimdiki zamanda Şeytan'la savaşıyor ki gelecek zamanda Şeytan'dan arınmış olarak Hıristiyan cemaati içine girebilecek. Vaftizin en basit tanımı.

Tüm Şeytan'la mücadele meselesi burada ortaya çıkmakta. Ruh arınmazsa eğer başından beri Âdem'le Havva'nın cennetten kovulmasında olduğu gibi, düşüş (kovuluş) cezası devam edecek... İnsanın düşüşü. Âdem ve Havva'nın Cennet'ten kovulması. Düşüş meselesinde ilginç bir şey çıkacak karşımıza. Yoksulluk

1. Bkz. Ali Akay, *Minör Politika*, 1999 (son baskı: Otonom Yay., İstanbul, 2015).

tarikatı. Tabii Aziz Francesco bunu kendi kendine oluşturmuş değil. Daha evvel böyle bir tarikat var. Abélardus ve Bernard de Clairvaux'nun meşhur tartışması var. Niyet midir önemli olan, yoksa eylem midir? Abélardus diyor ki, insan kötü bir şey yapsa da niyeti önemlidir, yani iyi niyetle bir kötülük yapmışsa, bu olabilir. Clairvaux buna kesinlikle karşı çıkıyor; ona göre niyet üzerine kurulu bir şey olamaz. Abélardus'da niyet üzerine kurulması, yaşamda yapılabilecek hataların rasyonalize edilmesiyle alakalı. 11. yüzyıldan itibaren bekârlık üzerine kurulu bir papaz yaşamı... Abélardus biliyorsunuz Héloïse'a âşık oluyor. Onunla ilişkisi büyük skandal. Sonunda hadım cezasına kadar gidiyor. Ama ortaçağda kendi dönemi içindeki en önemli düşünürlerden bir tanesi. Düşüş ve niyet meselesi tabii, başka bir açıdan bakarsak... Yoksulluktaki *nobilis-ignobilis*... Aziz Francesco'da var. Asil bir ruhla asil olmayan bir ruh. Aziz Francesco burada çok ilginç bir şekilde asil olmayan ruha meyilli; çünkü asalet aynı zamanda yükseklikle, yükseklikse üst sınıfa ait olmak, üstün olmak, zenginlikle alakalı. Bilgi zenginliği de aynı şekilde. Yoksulluğun içinde bir cehalet felsefesi de var, çünkü bilgili insan fakir insan değil. Kilise dogmaları içinde muamma olabilecek, fakat Jacques Le Goff'un deyişine göre kilisenin mecburen kabul etmiş olduğu bir tarikat bu, Aziz Francesco'nun kurmuş olduğu Minör Biraderler tarikatı. Oldukça sapkın bir tarikat. O bakımdan da Francesco'nun dünyasında yoksullar aynı zamanda bilgi yoksulu. Onun için de asil değil, asil olmayan önemli, çünkü aşağılık olmak önemli. Hatırlanırsa *Minör Politika*'nın[2] konulardan biri "aşağılık oluş"tu.

Tertullianus'ta biraz önce söylemiş olduğumuz gibi emek sarfı var. Bu sayede ruhu arındırmaya doğru gidebilecek. Klement'te, vaftizde suyla temasta şeytanla mücadele Tanrı tarafından gerçekleştirilen bir şey. Bu arada çok ilginç bir teolojik tartışma daha var: Tanrı'nın emeği. Tanrı sizi kurtarmak için emek harcayacak mı? Tertullianus'un getirmiş olduğu kuralda, insan Tanrı'yı çalıştırmamalı, kendisi uğraşmalı. Daha özerk bir şekilde yapmalı.

2. *A.g.e.*

Foucault diyor ki, bu vaftiz öncesindeki tövbekârlık disiplininin, yani şeytanla mücadelenin aslında Katolik kilisesinin, insanın hakikate ulaşmasını sağlayan Kateşizm inisiyasyonuyla pek alakası yok; çünkü vaftizin öncesinde eğer o arınma hareketini ve emeğini ruh gerçekleştirmezse o zaman vaftizin de düşüşle alakası olacak, yani kurtaramayacak vaftiz. Bu çok yeni bir şey. Tertullianus'un getirmiş olduğu, vaftizin yeterli olmaması meselesi. Bir tür, sürekli kendi kendine çalışma. Bu bakımdan da bu emeğin getirmiş olduğu güçlü çalışma, yani emek, ruhun kendi hakikatine ulaşması için gerekli olan yolun kendisi. Bir yol bu.

Tarik; tarikat. Yol kelimesinden gelmekte. Bu yolun getirmiş olduğu şeyde, ruhun mücadelesini hakikatin desteklemesi gerekiyor. Sen hakikati bulacaksın ve kendi bulmuş olduğun hakikat, senin emeğini desteleyecek olan bir şey. Süreç. Özgürlük verilen bir şey değil, sürekli mücadele halinde, süreçsel bir şey. Her an engellenebilir. Bugünkü modern siyasi anlayış. Burada da arınma hareketi, bir sürece ait. Tertullianus'un, ruhun kendi kendini temizlemeye çalışması ve daha sonra vaftize yönelmesini eski bir Grek kavramıyla açıklamaya kalktığını ileri sürüyor Foucault. Bu kavram da *metanoia*. Bir *metanoia* formu var ve bu da Platon'dan gelen bir kelime. Ruhun pergel gibi kendi etrafında dönüp ışığı bulurken yaptığı hareket. Ruh, arınma içine girdiği zaman kendi ayakları üzerinde dönüp ışığı bulacak. Bu, *metanoia*. Burada Kant'a, Aydınlanma'ya benzer şeyler var... Aydınlanma, ışık. Ruhun kendi etrafında dönüp bir hakikate, ışığa, nura ulaşması. Kant'ta bu, minör halden çıkıp majör olmaktı. Burada tam tersini göreceğiz. Çocuk olmaya doğru gidilecek. Joachim de Flore bu kutsal ruhta yetişkinden gence, gençten çocuğa giden üçlü Hegelci teslisini *metanoia* düşüncesi üzerinden kurmuş. Kant yetişkin hale sokuyordu Aydınlanmacı düşünceyi. Buradaysa çocuk oluş var. Neredeyse Deleuze'den bahsediyoruz, çocuk-oluş.

Ruh, bu sayede, hakikatinin varlığına ulaşacak. Ruhunun hareketi bedene, nereye doğru gittiğini gösterecek. Ruhun çocuklaşması, 19. yüzyıl Hıristiyanlığı içinde ve Freud öncesinde çocukların temizliğiyle alakalı. Tertullianus'ta ve Klement'te

gördüğümüz çocukların her biri şeytan doğuyor. Önce şeytan tarafından yaratılmışlar, ruhları da şeytan. Şeytandan arındığı zaman ancak tövbekârlık disiplini sayesinde gerçeği bulacak. Halbuki çocuk oluş, hakikati bulmanın bütün bilgiden ve paradan arınmışlığı... "Büyüyünce bilgim çoğalacak, param çoğalacak" dünyasının tersine bir vaziyetteyiz. Nicolaus Cusanus'un "cehalet bilgisi" (*docte ignorance*) diye adlandırdığı şey. Bilgiden arınmak. Zenginlik verici bir şey çünkü bilgi. Yükseltiyor seni. Tabii üniversite için biraz zor. Platoncu bir anlayış... Işığa dönmüş olan ruhun varlığı, aydınlattığı bir durumda *illuminé* oluyor, nurlanıyor, ışıklanıyor. Bütün bir dünyanın hapsetmiş olduğu beden ve ruhu rahatlatıyor. Hafifleme eylemi.

Evliya uçuyor. Melih Cevdet Anday'ın *Raziye* diye bir kitabı var. Devrimci bir genç, dayısının çiftliğine geliyor, orada Raziye diye bir Çingene kıza âşık oluyor. Çingenelerden kaçırılmış, çok özgür ve serbest bir kız. Dayı figürü de köylülere klasik müzik dinleten, onlara domuz yetiştirmeyi aşılayan bir cumhuriyet figürü. Karşısında bir tane de köyün evliyası var. Hikâye Muğla civarında geçiyor. Evliya uçmak için yemek yemiyor. Sonunda evliyanın uçtuğunu görenler oluyor. Dayı tabii çılgına dönmüş vaziyette. Harcamış olduğu tüm çabalar boşa gitmiş; çünkü evliya rivayeti gerçek olarak kabul edilmiş köylüler tarafından. Hikâyenin sonunda tabii katastrof. Bütün bir kaos içinde genç delikanlı hem dayısının delirdiğini görüyor hem sevgilisini kaybediyor. Anday'ın çok ilginç romanlarından bir tanesi. Yemek meselesi çok önemli; zayıflaya zayıflaya ağırlıktan arınmak. O kadar hafifleyeceksin ki artık uçacaksın, rüzgâr seni sallayacak. Ama bu ışığa dönme hareketi olan *metanoia* ile ruh ısrar ediyor, bir *illüminasyon* oluşuyor ama *enlightenment* değil. *Metanoia* ruhun hafifleyerek kendi kendinin gerçeğini bulması.

2. ve 3. yüzyılda, Tertullianus'un döneminden bahsediyoruz, aynı zamanda bütün bir dualist düşüncenin, yani *nobilis-ignobilis*, fena-iyi, çirkin-güzel... Bu düşüncenin bir şekilde üniter düşünceye dönüşmesini beraberinde getiriyor, *metanoia*. İyi ile kötü arasındaki mücadeleyi, yani Şeytan-Hıristiyan (arınmış ruh) mücadelesini, ruhun kendi gerçeğini bulmasıyla aşıyoruz.

Şeytan ile kötülük, iyilik ile Tanrı arasındaki dualist düşünce aşılıyor, neredeyse Hegel'deyiz ve üniter, birleştiren bir düşünce çıkıyor.

Bir yandan da kendi kendinin gerçeğinin keşfedilmesi, hakikatin aydınlanmasıyla birlikte üniter bir yeni düşünce biçimine sokuyor bizi. Artık mücadele, yani köle-efendi diyalektiği bitmiş, barış içine girilmiş vaziyette. Özellikle Foucault bize diyor ki, bütün bu tövbekârlık üzerine kurulu olan ve Tertullianus'un geliştirmiş olduğu pratik, bir yandan da kurumsallaşmaya başlayan bir pratiği ortaya çıkaracak. Vaftiz meselesini kurallaştıracak ve kurumlaştıracak.

Tertullianus'a daha fazla devam etmek istemiyorum ama özellikle Aziz Francesco'ya tekrar geleceğim; çünkü bütün bu anlattığımız, kendi hakikatini bulma pratiğinin getirmiş olduğu çaba, kilisedeki vaftiz törenlerinin kurum haline gelmesine rağmen pratik problemi çözülmüş değil; çünkü ruhban sınıfının *corruption*ı, yani Kilise'nin zenginlikle, ihtişamla, gösterişle olan ilişkisi, özel mülkiyetini çoğaltmaya başlaması gibi zenginleşme hareketleri, geçen hafta söylemiş olduğumuz gibi Haçlı Seferleri'nin başlatılmış olması, bütün bu süreç, Doğu-Batı diye bir problemi bize getirecek. 11. yüzyılın sonunda aynı kültürler ayrılacak. Haçlı Seferleri'nin özelliği iki ayrı kültürün ayrılması; ama iki anlamda ayrılması. Hem Bizans'la Roma'nın hem İslam'la Hıristiyanlığın ayrılması.

Daha evvel anlatmış olduğum Monakizm, doğudan başlayan bir hareket. Aziz Benoît, Mısır'da Nil Nehri kenarlarında çölde münzevi olarak yaşıyor. Monakizm hareketi Mısır'dan başlayıp Batı Avrupa'ya taşınıyor. Bütün bir münzevilik hareketinin kendi içine dönmesi, kendi içindeki arınma hareketi ve iç temaşa (neredeyse psikanalizdeyiz); bütün bu süreç zarfında Doğu-Batı arasında bir problem yok, alışveriş var. Aziz Francesco'nun ölümünden sonra devam eden tarikat Çin'e kadar uzayacak, vaaz vermek için; çünkü Francesco Doğu'da Mısır'a Batı'da Fas'a gitmiş biri. Fas sultanıyla oturup, fakirlik ve Hıristiyanlık meselesi üzerine vaaz vererek onu ikna etmeye çalışıyor. Tabii kilise için bunlar çok önemli şeyler. Bütün sapkınlıkları bu

şekilde kaldırabilir öyleyse. Tutup da "Kanunsuzluk tek kanunumuzdur" diyen adamı kutsallaştırabiliyor (*canonization*); çünkü çok kuvvetli bir vekil dünyası var Aziz Francesco'nun. Papalık bundan mutluluk duyuyor, sonuçta gidip orada bazı insanlara vaaz vererek misyonerlik gibi kendi içine çekmeye çalışan insanlardan bahsediyoruz. Bakanlıkları, vekilleri var Aziz Francesco'nun. Onlar dış işleriyle uğraşmaktalar. Dış işleri, Müslümanlar oluyor.

Haftaya aynı konuya döneceğim; çünkü Monakizm ve Tertullien'in hakikat üzerine olan temasının Aziz Francesco ile yoksulluk üzerine dönüşmesi, bambaşka bir Hıristiyanlık dünyası çıkarıyor. Marksist ya da Hıristiyan demokrat diyebileceğimiz bir anlayış. O bakımdan da Aziz Francesco'da "özel mülkiyet, hırsızlıktır." Tüm bir Marksizm (hatta Proudhon) dünyası Hıristiyanlıktan gelmekte diye düşünebiliriz o anlamda.

Mülkiyetin bir hırsızlık olduğunu iddia eden Francesco'nun, kullanım üzerine odaklanması, yani ihtiyaç varsa kullanmak, kilise içinde tartışma başlatıyor: Hak verecek miyiz, vermeyecek miyiz? Çünkü kilise özel mülkiyetten yana. Kiliseye ait topraklar gerekli, üzerine katedraller yapılacak. Orada ilginç bir şekilde bir kavram çıkıyor. O kavram, basit kullanmayla, kullanma arasındaki fark. Aziz Francesco'nun öğretileri karşısında kilise diyor ki; evet, insan susayınca içmek, acıkınca yemek zorunda, yemek ve içecek yoksa, en uç gereksinim hallerinde kullanabilirler. Diğer bir ifadeyle, birinden su ve yemek alıp tüketebilir, eşeğini alır, eşeğin samanını alıp eşeğe yedirebilirler. Fakat peşinden gelen asıl tartışma, kullanımla ehliyet farkı üzerine. Bu çok ilginç bir tartışma. Ehliyeti olmakla zorda kaldığı zaman kullanmak arasında fark var, ikisi ayrı şeyler. Ehliyeti olmak, mesela araba kullanmak için ehliyet verilecek, sonra araba kullanabilirsiniz.

Deliler üzerinden bu konuya geldik. *Deliliğin Tarihi*'nin içindeyiz. Binyılcılar, Yoksullar Tarikatı vb... Ehliyetin burada delilikle alakası yok. Ehliyet, işin ehli olmaktan geçen bir şey. Başka bir deyişle, Fransisken Tarikatı'nın siyasi olarak, yani Hıristiyanlık anlamında siyasi olarak hem Kilise'yi tanıma hem de Kilise'nin kabul edemeyeceği kadar *komünistçe* bir tavır al-

maları karşısında Kilise'nin yapacağı tek şey, son dakikada acil durumlarda kullanılmak kavramı yerine, "onların kullanma ehliyeti vardır" olarak yorumlaması. "Araba kullanmak gibi, malları, toprakları, taşları ve saire kullanma ehliyetleri vardır" gibi bir kavram çıkarıyorlar; çünkü bunlar zorda kaldıkları son anda kullanan insanlar değiller, her şeyi kullanıyorlar ve hiçbir şeyleri yok. Hak olmamak üzere bir hak kavramı çıkarmış Aziz Francesco. Tek hakları, hakları olmaması. Düşünsenize, modern insanı, herkes hakkını arıyor, özgürlüğünü ve saire. Birisi de diyor ki, "tek hakkımız, hakkımız olmamasıdır". Çok şaşırtıcı bir direnme çıkıyor karşımıza. "Hiçbir hak istemiyoruz." Gerçekten hak istemiyorlar. Hak doğru bir şey değildir çünkü. Hak, insana bazı mülkiyet olanakları tanır, yani konuşma özgürlüğünün mülkiyeti, bilgi edinme özgürlüğünün mülkiyeti ve saire. Francesco'nun (1182'de doğmuş, 1226'da ölüyor) gerçekten inanılmaz bir minör anlayışı var. Yerin altına girmiş bir düşünce. Kilise'yi eleştirmiyor burada.

30 Mart 2017

Aziz Francesco ve Tövbekârlık

Aziz Francesco ve Hıristiyanlıktaki tövbe ve vaftiz üzerinde durmuştuk. Foucault'nun ele aldığım kitabında, 19 Mart 1980 yılında yapmış olduğu derste, bilhassa Monakizm üzerine olan konuşmasında; yani Kilise karşıtı hareketler, yoksulluk tarikatları, boyun eğme ve isyan üzerine olan kısımdan bahsediyoruz. Bilhassa 12. ve 13. yüzyıldan 16. yüzyıla giden bir süreç içinde tarih içinde gelecekte Reform'un oluşacağı bir süreç zarfında, Hıristiyanlık tarihinde bu yoksul tarikatlardan başka bir tarikat var: Monakizm.

Coğrafi olarak Doğu'dan Batı'ya gelen bir hareket. Daha öncesine bakarsak Roma İmparatorluğu'nun Konstantin zamanında, Hıristiyanlığı kabul ettiği bir dönemde ortaya çıkan başka bir öğreti var: Mani öğretisi, Maniheizm. Aziz Augustinus'u çok etkileyen bir hareket. Gençliğinde o öğretinin içine giriyor. Daha sonra Aziz Augustinus iyi ve kötü üzerine kurulu ikili Manici anlayışın yerine, *gnos* bilgisi olarak adlandırılan bir tür dinî bilginin üzerinden Aziz Augustinusçuluğu kuracak olan bir düşünce dinî akımından bahsediyoruz. Monakizm de Maniheizm gibi aynı şekilde Doğu'dan gelen bir hareket. Bu hareketin getirmiş olduğu, Batı'ya taşımış olduğu şey, tüm Kilise karşıtlığı hareketlerinin başlangıçlarından birini oluşturuyor.

Ana kavramlarından birine bakalım: Vicdan muhasebesi olarak adlandırabiliriz. Vicdanın imtihana tâbi tutulmasıdır söz konusu olan. Bunun içine dahil olan her Hıristiyan'ın vic-

danını temiz tutabilmesi için bir başkasına ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, münzevi hayatın getirmiş olduğu, çölde tek başına kalma yahut mağaraya kapanma, yani kendi kendini arındırma hareketinin tersine, burada ikili bir ilişki vardır. Başka bir şekilde düşünürsek ötekine açılmadır! Kendi vicdanının açığa çıkarılmasıdır ve bu eylemi yaparken de hep vicdanı açabileceği, dertlerini anlatacağı birine ihtiyacın doğmasıdır. Aslında bir tür günah çıkarmaya benzer bir ilişki var. Ama bu ilişkinin günah çıkarmaya benzemesinin dışındaki bir özelliği, vicdanını açan kişiyi takip edecek yardımcıya ihtiyaç duyulması şartı vardır, Foucault'nun deyimiyle *directeur* denen, yöneten kişiye vicdanını açmak zorunda olmaktadır kişi. Ama bu kişi illa bir papaz olmak zorunda değil, yani papaz, ama okumuş ve bilgi sahibi olmak zorunda değildir. Mesela, üniversitede tez yazacak birinin danışmanı gibi değil. Rustik biri olabilir, yani bir köylü. Cahil bir köylü, vicdanı yönetmek üzere konuşan ve anlatan, arındırılacak kişinin vicdanını yönetebilme kabiliyetine sahip olabilecektir. Ve dolayısıyla bir yandan vicdan muhasebesine girmiş olan kimsenin yardımcısı, onun bu muhasebeyi yapabilmesi için gerekli biri olarak ona yardım edebilecektir, ama aynı zamanda onu yönetiyordur da. Yönetme ilişkisi vardır, ama cahilin yönettiği bir ilişkiden söz etmekteyiz. Bu, illa bilginin yönettiği bir ilişki değil; çünkü göreceğiz ki Hıristiyanlığın önemli öğretilerinden biri olan "dogmaya, Kilise'nin kurallarına" itaat etmesi için, kişinin bu pratikten geçmiş olması gerekmektedir. Bu pratik, itaat etmek üzerine kurulacaktır. Vicdanını muhasebeye sokarken başkasının yönetimi altına girmek, itaat göstermek sayesinde, kişi aykırı ve günahı çağıran şeyler yapmamış olacaktır. Kendisini dizginleyecektir. Yapmışsa da zaten bunlardan kurtulması lazımdır. Daha sonra Kilise içinde aynı siyasi partilerde olduğu gibi sık sık günahkâr papazları koruma söz konusudur. Bugünkü *pedofili* meselelerini düşündüğümüzde, Kilise küçük çocukları taciz etmiş papazların papazlık yapmalarına hâlâ izin veriyor, unutmayalım! Benzer olaylar, haberlerden de öğrendiğimiz gibi, bizim ülkede de olmakta. Genel olarak bunu akılda tutabiliriz. Papazlar günahkâr olsa da, Kilise papaz

oldukları için korunmaları gerektiğini düşünüyordur; çünkü kurala uyan bir kurumun mensubu olmak bunun için yeterli olarak kabul edilmektedir. Üniversite de böyle bir kurumdur. Mesela bir komiserin üniversite mensubu bir öğretim üyesini rektörden izin almadan karakola götürmesi hukuki olarak yasak olarak kabul edilmişti. Tabii uygulanıyor mu bu kural? O ayrı mesele, uygulanmasa da kuralı, hukuku var. Aynı şey başta Kilise, daha sonra siyasi partiler için geçerli. Üyelerini korumak üzere kurulan bir teşkilat. Zaten isyan buradan çıkacak.

Monakizm döneminde başlayan ve daha sonra tüm Anabaptistler ve Katharlar gibi tarikatların başkaldırması ve bilhassa Aziz Francesco'nun kiliseye karşı tavrındaki büyük tartışma, bugün Türkiye'deki tartışmalara çok benzemektye. Liyakat mi, üyelik mi? O görevi yapmak, yani yönetmek ve aynı zamanda güvenilir bir bilgiyi aktarmak mı? Kilisenin yapmış olduğu gibi bunun için bir kurumun üyesi olmak yeterli midir? Yoksa bunu hak etmeli midir? Başka bir deyişle, bir yaşam pratiği yahut bilgi pratiği üzerinden liyakati göstermiş olmak mı gerekiyor? İşinin ehli mi gelecek oraya, yoksa ezberden mi gelecek? Aziz Francesco'ya geldiğimizde bu büyük bir tartışma konusu olacak. Tartışma küçük bir gramer kuralından çıkacak. Yaşam formu mu, kurallar mı? Geçerli olan Kilise'nin koyduğu kurallar mıdır, yoksa azizin *İncil*'e ve İsa'ya uygun yaşam tarzı mıdır? İsa'yı mı örnek alıyor yaşam tarzında? Onun gibi paylaşıyor mu, fakir yaşıyor mu? Yoksa siyasi iktidarın kullandığı şekilde bir Kilise mi vardır?

Bu tartışma içinde Kilise'ye karşı Aziz Francesco'nun söylediği bir söz var: Hayat tarzı ve kural diye bir şey ortaya çıkarıyor. Bütün tartışma, hayat tarzı ile birlikte kural mı yoksa hayat tarzı *ve* kural mı? "Ve" olunca ayırıyor; "ile"yle birleştirdiği zaman ayrım ortadan kalkıyor, beraberleşiyor. Kilise hayat tarzıyla kuralları birlikte düşünmekte. O bakımdan da sadece hayat tarzı değil, yani Aziz Francesco'nun insanlarla, hayvanlarla, bitkilerle olan ilişkisi değil. Aziz Francesco'nun hayvanlara olan tavrı, insanlara olan tavrından çok farklı değil. Kuşlar, böcekler var. Onlarla bir iletişimi var, onlarla konuşuyor. Bir dil ve anlam ilişkisi

geliştiriyor. İnsan, hayvan, bitki... Neredeyse Gilles Deleuze'ün yahut Gabriel Tarde'ın doğa ve toplum anlayışının içinde olan bir şeyden bahsetmekteyiz. Hiyerarşik bir ayrım yok.

Bu vicdan muhasebesi... Vicdanı tartmak... söz konusudur. "İyi mi yaptım, doğru mu yaptım, adil miydim?" gibi sorular elbette Hıristiyanlığa Antik felsefeden gelmekte. Platon ve Aristoteles'in soruları bunlar. Delfi Tapınağı'nın üzerinde yazdığı gibi, insanın kendi kendini tanıması üzerinden geliştirilmektedir. Sokrates'in meşhur sözü: *Kendini tanı.* Böyle bir düşünce yapısı yahut bugünkü söyleyiş şekliyle önerme diyelim; kendini tanımalısın. Başka bir deyişle, "kendi vicdanını kendin kontrol etmelisin" hükmündeki Platoncu yaklaşımla yukarıda bahsetmiş olduğum yaklaşım, dikkat edilirse, benzemiyorlar. Birinde bir, diğerindeyse iki kişi var. İnsanın kendi kendiyle girdiği muhasebeyle ikinci bir yöneticiyle girdiği muhasebe aynı tip tanınma ilişkisini vermemekte. Bu kendi kendini tanıma, vicdan muhasebesi gibi konular sadece dini ve ahlakı ilgilendiren konular değil, aynı zamanda insanın ruh temizliğini yahut tinini (ruh, *esprit*) ilgilendiren bir konudur.

Bütün eski felsefi temaların bu pratikleri –insanın kendi vicdanını sınava sokması gibi– Hıristiyanlığın Platon düşüncesinden aldığı tekniklerdir. Özellikle 4. yüzyılda bu pratiklerin gittikçe kuvvetli bir şekilde Hıristiyan düşüncesi içine girmeye başladığını görüyoruz. Daha evvelki metinlerde, vaftiz var, tövbekârlık vardı, ikinci vaftiz var, ama 4. yüzyıla gelince vicdan sınavı yahut vicdan muhasebesi yapmak gibi bir pratik yok; yani münzeviler var. Münzevi dağa çıkıyor, tek başına kalıyor. Ondan sonra onun vaazını dinlemeye gelen insanlar çoğalmaya başlıyor. Ortaçağın yükseldiği dönemlerdeyiz. Nüfus artışı var ve insanların şehirlere yerleşmeye başladığını görmekteyiz.

Abélardus herhalde o zaman verdiği vaazlarda bugünkü en meşhur düşünürlerin, filozofların toplayamadığı kadar kalabalığı oraya çekmekteymiş. "Otuz bin kişi, mesela, dinlemeye gelirmiş!" (*Ne kadar doğru bilemem!*) İnanılmaz bir sayı. Foucault'nun *Collège de France*'ta verdiği derslere birkaç yüz kişi zor geliyordur, Deleuze'ün derslerinde, aşağı yukarı altmış-yetmiş kişi

vardır. Abélardus'a ise otuz bin kişi gelirmiş. Ortaçağdayız bir de. Bilginin çok ilginç bir şekilde büyük kalabalıklara hitap ettiği bir dönem bu. Bize Rönesans öncesindeki karanlık dönem diye anlatılan ortaçağın düşünce gücünü görünce, bu sayıyı okuyunca şaşırmıştım. Bir stadyumu dolduracak kadar kişi dinlemeye geliyor. Sesini nasıl duyuruyordu, hangi güçte yükseltiyordu, o kadar kişi nereye sığıyordu, hayal edemiyorum. Vicdan muhasebesi, vicdanı sınama pratiği öyleyse bu dönemde başlamış oluyor. Yahut her şey efsane!

Karşımıza çıkan ilk kişi, *Paedagogus*'u yazan İskenderiyeli Klement olmakta. Bu, önemli kitaplardan bir tanesi. En başında Sokrates'in sözüyle başlıyor kitap. Şöyle söylüyor: "Bütün bilgilerin en büyüğü, öyle görünüyor ki, insanın kendi kendini tanımasıdır". Kendi kendini tanıma o halde, Hıristiyanlığa geldiğimizde nasıl olacak? İnsanın kendi içindeki Tanrı'yı tanıması nedir? İnsan Tanrı'nın oğlu olarak içindeki Tanrı'yı kendinde hissedip onu tanıyacak. 4. yüzyılda, Klement'in bahsetmiş olduğu kitapta neredeyse aşağı yukarı Reform hareketini görmekte gibiyiz. Eğer insanın Tanrı'sı kendi içindeyse ve insanın kendini tanıması içindeki Tanrı'dan geçiyorsa, o zaman kuruma ihtiyacımız yok demektir. Kilise'ye ihtiyacımız olmayacak. *Ecclesia* bizim üstümüzdeki gücünü koruyamayacaktır. Hıristiyanlığın pastoral iktidarı üzerine birkaç bölüm var Foucault'nun 1978 yılındaki seminerlerinde. Kilise, Kilise'nin kuralları ve dogmalarının karşısında nasıl karşı-davranış biçimleri çıkmaya başlayacak? Foucault ilginç bir şey söylüyor hatırladığım kadarıyla: Kilise, yönetmek veya idare etmekten çok, *conduire* ediyor; yani (arabayı kullanmak gibi) kullanıyor. *İktidar yönetmiyor, kullanıyor.* Ve insanlar da itaat ederek nasıl kullanılmak istediklerini gösteriyorlar.

Bir yaşam pratiği olarak nasıl yaşamaları gerektiğini gösteren bir idareci var. Ama o idareci siyasi anlamda yöneten biri değil, yani yönetimsellik (*gouvernementalite*) değil. Kilisenin davranış biçimlerine dair, kurallara nasıl uyacağına dair, kendi vicdanını nasıl sınayacağına dair... Bu sayede Kilise yaşam biçimini gösterecek ve buna uymayanlar; yani isyankârlar, *conduire*'in

karşısında Foucault'nun kullandığı şekliyle *contre-conduite* (karşı-davranış biçimleri) sergileyecekler. Kilisenin davranış biçimlerine uymayan davranış biçimleri. Onlardan olmayan anlamında kullanılıyor: Direnme ve karşı-davranış biçimi. Başka türlü yaşam. Kuralların bana verdiği şekilde değil de, bana vermediği şekilde yaşamaya uğraşmak anlamında kullanılıyor.

Aslında Foucault karşı-davranışları gerçekleştiren Hıristiyan tarikatları için de başka bir kelime kullanıyor. 1978-1979 yılı, Sovyetler Birliği vardı, Doğu Bloğu vardı. Aleksandr Soljenitsin'in meşhur *Goulag Takım Adaları* kitabı ortaya çıkmıştı.[1] 1979'da SSCB'nin ordusunun Afganistan işgali gerçekleşmişti. Bu dönemde başka türlü düşünen insanlar olarak *dissident*lar var, yani Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin göstermiş olduğu yaşam ve düşünce biçimlerine karşı çıkanlar gibi ortaçağda da Kilise yaşam biçimine uymayanlar var. 1979 yılında, mesela, Polonya'da Lech Wałęsa hareketi kuruluyor. İktidarın askerlerine ve polisine karşı Solidarność adlı dayanışma sendikasının başındaki Lech Wałęsa ile *aykırı düşünenler* Kilise'ye sığınıyorlar. Komünist Partisi'nin tanrıtanımaz tutumu karşısında, Kilise iktidarda bulunan Komünist Partisi'nin karşı-davranış biçimini öneriyor ve öğütlüyordu. O zaman da oraya kaçıyorlardı. Zaten Lech Wałęsa Berlin duvarının yıkılması sonrasında aşırı dindar ve Hıristiyan bir hayata devam etti. O bakımdan karşı-davranış biçimlerini oluşturmak, Kilise'nin öğretmiş olduğu öğreti ve dogmayla değil, kendi vicdanınla hesaplaştığın anda, kendi içindeki Tanrı'nın sunduğu örnek üzerinden gitmekle mümkündür. Hayatını örnek olarak göstermek, hayattan örnek oluşturmak. Bu, bir pedagoji olarak düşünülmelidir.

İskenderiyeli Klement, bir pedagog olarak bize insanın vicdan muhasebesi yaparak içindeki Tanrı'yla konuşmasını önermektedir. Bu aynı zamanda kişinin İsa'nın yaşam biçimini örnek alması demektir. Önünde örnek alınacak İsa'nın bir yaşam biçimi vardır. Kilisenin örneği, böylece yoldan çıkmış, *corrupted* olduğu için temiz durmuyordur. Günah işlemiş papazlar bile

1. A. Solijenistin, *Gulag takım Adaları*, Çev. Selim Taygan, Kişisel Yay., 1974.

vaaz verme hakkına sahipse, o vaazı dinlememek, Kilise'nin içindeki papazların yaşam biçimine uymayan bir hayatı pratikte uygulamaya başlamak demek olacaktır. Dikkat ederseniz buradaki *resistance*, yani direnme, sadece değiştirmekle alakalı bir kelimeyle karşı karşıyayız. Kişinin kendi yaşam tarzını değiştirmesi yeterli, direnme oluşturmak için. Verilmiş ve kurulu olan kuralların dışında yaşamak yeterlidir. *Conduire* bir tür ideolojiyse, diğerine karşı-ideoloji diyebiliriz. Karşı-*conduire*. Eğer Aziz Benedictus ya da Francesco gibi biriysen etrafında binlerce kişi oluşmaya başlıyor. O zaman yaşam biçimi olarak başka türlü bir ideoloji sunuyorsun. Diyorsun ki, kurallar yoktur. Kitap üzerine kurulu bir şey değildir bu. Ama İsa'nın yaşadığı gibi yaşamakla alakalıdır, yani yaşama pratiğinin kitaptan daha üstün tutulmasıdır. Bu Kilise için pek de iyi bir şey değil, çünkü orada ne yazıyorsa odur. Onun ancak yorumları mümkündür. Halbuki yaşam biçimi örnek alındığında Kitabı tanımaktan çok kitabın anlattığı İsa'yı örnek alıyorum demektir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne "ben Rosa Luxemburg'u kendime örnek aldım, Stalin'i yahut Marx'ın kitabını yahut Lenin'in kitaplarını değil" demek gibi bir benzetme yapabiliriz. Büyük bir *resistance*. Bir de emperyalizm üzerine Rosa Luxemburg ile Lenin'in tartışmalarını düşünürseniz, burada bir anda Fransisken olmaya başlanabiliyor!

Kendi kendini tanırken Tanrı'yı tanıma ilişkisinin, insanın kendi kendiyle hesaplaşmasının, Hıristiyanlıkla birlikte değişmeye başladığını söyledik. Bu bakımdan bu herhangi bir vicdan yöneticisinin olmaya başlamasını, ikinci bir kişinin var olması, Tanrı'sıyla baş başa kalacak olan insanın başka bir insandan geçerek, onun dolayımıyla ilişkiye girip düşünüp, vicdan muhasebesini yöneten kişiyle kurallı bir şekilde yaşamasını, var olmasını sağlayan bir Kilise modelindeyiz. Bunun Stoacı yahut eski Platoncu bir kendi kendini tanıma ilişkisi olmadığını düşünebiliriz.

Tüm bir iç düşünme, yani *refleksiyon* kendi kendine, içeri doğru bir düşünme, İskenderiyeli Klement için bir yetişkinlik mertebesine gelmekle ilişkili olarak değerlendirilecektir. Bunu

yapabilen insan için, kendini bir yöneticinin ellerine bırakıp bütün duygularını, tutkularını, gördüğü fantasmaları, hislerini bütün çıplaklığıyla yanındaki yöneticiye sunmak koşuluyla, bir tür içkinliğe ulaşmak mümkün oluyordur. Fakat vicdan muhasebesi o kadar Kilise'nin pratiği haline gelecek ki, her şey buradan geçmeye başlayacak. Bazı örnekler var: Genç yaşında vicdan muhasebesine girmiş, yanındaki direktörüne vicdanını sürekli bir şekilde dile getirmiş, anlatmış ve kendisinin olağanüstü bilge olduğunu ispatlamış bir papaz var. İtaat kuralına o kadar bağlanmış biri ki, sonunda Kilise bu papazın artık böyle bir vicdan muhasebesine ihtiyacı kalmadığını, onun ermiş olduğunu ilan etmeye kalktığında, rivayete göre buradan kaçıp başka bir manastıra sığınıyor. Orada acemi olarak tekrar vicdan muhasebesine başlayıp yeni bir vicdan direktörü edinebilsin diye yaşıyor. Orada çok hızlı bir şekilde yükselince adamın kim olduğu anlaşılıyor ve geldiği manastıra geri yollanıyor. Çok üzülüyor, artık vicdan muhasebesi yapıp başka birine itaat edemeyeceği için; çünkü artık ermiştir. Bu emekli olmak gibi bir durum. Ama sonuna kadar bu muhasebeyi yapmak ve vicdanını açıklamak üzere itaat etmeyi Tanrı'nın buyruğu kabul ettiği için de Hegel'in deyişiyle bir tür "mutsuz bilince", mutsuzluk dünyasına ulaşıyor; çünkü artık istediği ikili ilişkiden tekli ilişkiye girmiş vaziyette. Kendi kendine yeterli olmaya başlamış kişi artık yalnızdır.

4. yüzyılda başlayan ve sürecek olan bu vicdan muhasebesi bir kurum olmaya başlayacak. Kilise'nin önemli kurumlarından biri olacaktır. Foucault'nun *pastoral iktidar* diye adlandırdığı, yani bir çobanın sürüsünü yönettiği gibi, bir direktörün bir vicdan muhasebecisini yönetmesi benzer bir ilişki pratiğini göstermektedir bu. Sonuçta iktidarın kendisi, bütün koyunlarına ve kuzularına aynı şekilde bu ilgiyi göstermesi gerekecektir. Öyle bir Hıristiyan teknolojisi oluşmaya başlayacak ki, sonuçta bu çoban-kral, bir şekilde kendi kuzu ve koyunlarına tıpkı vicdan muhasebecisine dikkat gösteren direktörün sorumluluğunu almış gibi davranmak zorunda kalacaktır. Bu bir idare tekniği olarak adlandırılıyor. Bir tür iyi Hıristiyan olmanın yollarından bir tanesi.

Eski Grek-Roma anlayışıyla Hıristiyan anlayışı aynı şey değildi. Bir tanesi kendi kendine, kendi bilgisiyle dönüyordu ve Tanrı yoktu. Kendini tanımaya uğraşıyorsun. Delfi Tapınağı'nda yazan bu, "kendini bil." Burada formül değişiyor. Kendi kendiyle baş başa kaldığı zaman yukarıdaki Tanrı senin içinde olacak, neredeyse Kant'ın ahlak yasasına benzer bir durum söz konusu. Tanrı'yı tanıdığın zaman Tanrı'yı tanıyacaksın yahut kendini tanıdığın zaman kendini tanıyacaksın. Panteist diyebiliriz buna, tanrılaşma. Çok tehlikeli bir şey tabii kilise için. Kişinin kilisenin tavsiyesiyle kurum dışı bir şekilde kendisine bir vicdan koçu seçip onunla sürekli bir şekilde vicdan muhasebesi yaparak günah çıkarması, içindeki hakikati ona anlatması... Onun için pastoral iktidarla bir benzerliği olmaya başlayacak. Koç, öbür kişi üzerinde bir yönetici konumunda olacak. Hiçbir şey bilmezler ama yönetirler. Aslında kuralları da bilmezler, başkaları onlara öğretirse onlar da imza atarlar. Onun gibi bir koçluk buradaki; çünkü bir tane kaba saba bir köylüyse vicdan koçu, biraz önce bahsetmiş olduğumuz o ermiş mertebesine erişecek olan papaza ne öğretecek? Hiçbir şey öğretemez. Ama Lacancı anlamda ayna görevi görüyor. Kendinde onu yansıtıyor.

Yönetim ilkesi, hiyerarşi var. Hani yatılı okullarda mümeyyiz vardır, dolaşır herkesin arasında. Yaşam koçu, kişisel mümeyyiz. Kilise'nin kafasında belki kurtarıcı melek var, yanında gezdirdiği. İlginç bir şey var, Aziz Francesco'nun tarikatında Fransiskenler elçi olarak görevlendirildiklerinde ikili olarak gidiyorlar. Ama Aziz Francesco'da böyle bir hiyerarşi yok. O senin söylediğin karşılıklı koçluk var, *interrogational* var. İlişkisel bir koçluk ilişkisi, çünkü Aziz Francesco'nun kafasında bu hiyerarşi pek geçerli olmuyor. Eşitlik daha kuvvetli. O kadar ki, bir hayvanla bir papazı birlikte yollayabilecek ama karşılıklı konuşmaları mümkün değil.

Vicdan muhasebesi sırasında tabii "koç"un önemli bir görevi de vicdanını sınava sokmuş olan kişinin mümkün olduğu kadar kötülükten kurtarılmasını sağlamak olacaktır. Şeytan doğuştan vardı, bir evvelki kısımda bahsettik. Çocuk doğduğu an şeytanla doğuyor, Tanrı'yı sonra bulacak, onun için vaftiz olmak

zoruudadır. Bu pratiğe karşı çıkan Anabaptist tarikatı, vaftizin çocuklarda olmasının doğru olmadığını, çünkü vaftiz olurken çocuğun iradesi olmadığını düşünüyorlardı. Bu yüzden sadece yetişkinlerin vaftiz olabileceğini savunuyorlardı; çünkü yetişkinin irade ve istekle o komünyona girmesi lazımdı. Bir grubun içine girmesi için istek lazımdır. İstek meselesinde, davranış biçimlerine uygulamak üzere büyük sınavlar beklemektedir (bugün vatandaşlık almak isteyen yabancılara uygulanmakta olan sınavlar gibi bir giriş bilgisi gerekmektedir; istek bu bilgilerden ve pratiklerden geçmektedir). Bir cemaate girmek için sınavlar gerekmektedir. Bir anlatıda dindar kişi manastır kapısına gidiyor ama tevazuu, itaati ve alçak gönüllülüğü gösterebilmesi için –manastıra kabul edilme pratiği olarak– manastıra geldiğinde on gün boyunca içeri almıyorlar. Bir tür karanatina haline sokulmaktalar; hatta daha zor şartları zorlamaktalar. Bu bir çilecilik deneyimi olarak kabul dilebilir. Çileci tek başına bu pratiği kendi vücudunda hissetmektedir; burada yine ikili ilişki vardır. Manastıra girmek için on gün kapıda beklemek zorunda. On gün boyunca içerideki papazlar küfür ediyorlar, kovuyorlar, itip kakıyorlar, aç bırakıyorlar. On gün dayanıyorlarsa içeri girme şansını elde ediyorlar. On gün dışarıda aç susuz kötü bir muameleye maruz kalmış kişi hâlâ içeri girmeye niyetliyse o zaman papazlar onun niyetinin iyi olduğunu anlayıp kabul ediyorlar. Ama bu kabul, çilecilik pratiğinden geçen kişinin içeri girmesini gerektiren bir kabul değil daha. Ve bu kişi misafirler için yapılmış bir evde bir sene daha geçirmek zorunda kalmakta. Bir sene boyunca ara sıra aşağılanarak, itilip kakılarak, ara sıra yemek verilerek onun itaat gücü sınanıyor. İçeri girdikten sonra da vicdan muhasebesiyle bir vicdan koçu çıkıyor karşısına. Süreç, büyük sınavlardan geçtikten sonra başarılacak olan bir süreç. Vicdan muhasebesine gelene kadar bir sene on gün. Neredeyse bir benzetme yaparsak, Salman Rüşdi'nin *İki Yıl Sekiz Ay Yirmi Sekiz Gece*'si gibi. *Binbir Gece Masalları*. Bu kadar uzun süreçten sonra cemaat kişiyi kabul edebiliyor.

Aziz Francesco için önemli bir süreç söz konusu. Hayatında bir kadın var: Claris, hayatı boyunca onu örnek almış bir kadın.

O da kendi tarikatını kuruyor. Ama ayrı yaşıyorlar. Kadınlar bir yanda, erkekler başka bir yanda. Yakın zamanda papaz okullarında olmuş olduğu gibi. Claris, Aziz Francesco hayatının son yıllarında çok hastayken gelip ona bakıyor. Aynı çatı altına girebilmelerine ancak o zaman izin vermiş. Papazlarda ve münzevilikte bakir hayat önemli bir yaşam biçimi ve pratiği. Bazı tarikatların başında kadınlar da var. Kadınlar grubu, Amazonlar gibiler. *Beguine Tarikatı* var. Köln'de, Ren Nehri etrafında Maître Eckhart'ın takipçileri bunlar. Beguineler, mesela, kendi kendilerine yaşayıp kendi kurallarını kendileri koyan sapkın bir kadın tarikatı. O zamanlar kadınlar etkin bir şekilde mevcut ortaçağ hikâyelerinde tamamen mevcut durumdalar. Aslında bütün mesele, belki de bilhassa 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar gelen süre zarfında laik papazlarla *ecclesia* papazlarının ayrılmasını sağlayan bir kural ile ortaya çıkmakta. Laik papazlar evlenebiliyor, *ecclesia* papazlarıysa evlenme yasağı getirilmiş bir şekilde yaşıyorlar. Kadınlarla ilişkileri olmaması gerekiyor.

Ortaçağdan Rönesans'a giden tarih silsilesi içinde laik papazların ticareti ele geçirdikleri bir dönem var. Sekülerlik diyebileceğimiz, Kilise'nin kabul etmediği faiz gibi şeyleri uygulayarak Kilise kurallarının dışına çıkan, modern bir yaşam kurmaya başlamalarıyla sivil toplum içinde yer almaya başlamaları söz konusu. Onun için 17. yüzyıla kadar filozofların çoğunun, bütün Kilise tartışmalarının, ehliyet mi daha önemlidir mülkiyet mi tartışmalarının 17. yüzyılda almış olduğu bu biçim, Pascal'ın, insanın merkezinin sonsuzcasına küçük ve sonsuzcasına büyük, yani Tanrı'yla insan arasında, merkezkaç halinde kendini kaybettiğini yazmış olduğu meşhur düşünceleri hep bu konu üzerine odaklanmaktadır.

13 Nisan 2017

Lawrence ve Kıyamet

Bugün "Kıyamet"ten bahsedeceğiz. Foucault *kozmik delilik*ten bahsediyordu. Bunun üzerinden Brandt'ın deliler gemisi, arkasından Aziz Antonius'un *Günaha çağrı* metni, ardından Binyılcılar, Joachim de Flore, çocukluğa dönüş, arkasından Aziz Francesco, komünal tarikatlar, vaftiz ve tövbe üzerinden gittik. Şimdi ana metne geçeceğiz. Patmoslu Yuhanna'nın metninden değil, bizim tanıdığımız ve bize yakın birinden gideceğiz: Gilles ve Fanny Deleuze ile D.H. Lawrence'ın 1931 yılında yazmış olduğu *Kıyamet* kitabı üzerinde duracağız.[1] Bu kitap İtalyan faşizminin, yükselen antisemitizmin ve arkasından gelecek olan 1933'te Almanya'daki Nazi iktidarının gölgesinde aynı yılda yazılmış bir kitap. Bütün popülist dünyanın, yani günümüzün Brexit, aşırı sağ, ırkçılık, DAEŞ dünyası içindeki kıyamet temasıyla alakasını zaten ben konuşurken herkes kurabilir.

Fanny ve Gilles Deleuze'ün birlikte yazdıkları tek metin bu; çeviriyi Fanny yapıyor. *Diyaloglar*'da Deleuze "Fanny ve Lawrence"tan bahsediyor. Lawrence, Deleuze'ün eşinin İngiliz edebiyatı konularının başlıcalarından biri. Lawrence'ın metni aslında çok ilginç bir metin, çünkü *Deleuzeler* (ikisini birlikte bu şekilde anacağım) Lawrence'ın iki insan tipinden bahsettiğini vurguluyorlar. Metinde sadece tiranlar geçmiyor, devrimciler de geçiyor. Mesela Lenin de, Sezar da aynı kıyamet temasının

1. D.H. Lawrence, *Apocalypse*, Editions Desjonqueres, 2002.

içindeki tiplemelerden sayılmaktalar. Totaliter bir rejim içindeki oluşum ve insan tipleri olarak Lawrence şöyle söylüyor: *İncil*'i yazan kişi farklı olabilir. Dördüncü *İncil*, Aziz Pavlus'unki. Üç tane de Yuhanna var. Aziz John. Bir tanesi yolda İsa'yı vaftiz eden vaftizci Yuhanna. Bir tanesi *İncil*'i yazan. Diğeri de bizim Anadolu topraklarında oturan, Efes'teki. Büyük bir karmaşadan bahsediyor Lawrence ve şöyle söylüyor: İngiliz edebiyatının, *İncil*'i kutsal kitap gibi görmekten çok bir "roman" gibi görmesi lazım.

Kutsal kitaplar birer macera romanı, ama o macera romanları insanları deliliğe, kozmik deliliğe sürükleme gücüne sahip. Dolayısıyla üç Yuhanna'dan, yani Kuşadası'ndaki Meryem Ana Kilisesi'ne gidenler tahmin edeceklerdir; Aziz Yuhanna, el değmemiş Meryem'in nasıl olmuşsa Tanrı'nın yardımıyla İsa'yı doğurduğunu söyleyen Yuhanna, *İncil*'i yazan. Fakat Lawrence ileri sürüyor ki, bu iki kitabı yazan aynı kişi olamaz. *Kıyamet*[2] ile *İncil*, iki ayrı üslûp çıkarıyor karşımıza. İlginç bir bakış, çünkü Lawrence'ın öne sürmüş olduğu Aziz Yuhanna hikâyesi, *Kıyamet*'teki metinde Meryem'in yanındaki Yuhanna ile, yani *İncil*'i yazan Yuhanna ile aynı Yuhanna değiller. Bu bir olgu olarak sunuluyor. O halde Deleuzeler diyorlar ki "Önsöz"de, aynısı olamaz. Çok bilgiç bir tavırla, bilen biri olarak yaşamış, düşünmüş, okumuş dikkatli bir edebiyatçı olarak Lawrence'a göre *Kıyamet*'i yazan başka bir Yuhanna'dır ve bu Yuhanna, Patmoslu Yuhanna'dır. Patmoslu olan, Efesli olanla aynı mıdır? Bir soru. Patmos eskiden deniz kenarında olmuş olduğu söylenen Efes'in, denizin öbür tarafında bulunan bir ada. Lawrence diyor ki, iki metin de çok karmaşıktır, ama ikisinde de kozmopolit bir anlatı vardır. Fakat o kozmopolit yapılar kitabın katmanları değildir; kitap değişik katmanlardan yazılmıştır. Deleuzelere göre, sorun; iki ayrı bireyin iki ayrı yazarın iki ayrı metin yazmasından çok -oldukça Nietzsche'ye yakın buluyorlar- bu iki tip insan kişi-

2. Buradaki *Kıyamet* metni, bazı kaynaklarda *Vahiy* diye de geçebiliyor. Örneğin: *Kritik ve Klinik*'in bu derste işlediğimiz konuyu içeren altıncı bölümü olan "Nietzsche ve Aziz Pavlus, Lawrence ve Patmoslu Yuhanna"daki çeviride *Vahiy* olarak bahsedilmektedir.

liğinin, yani bu ikisinin ruhlarının farklı olduğudur. İki insan biçimi olarak ele alınmasıdır. Aynı şekilde yetişmemişlerdir bunlar (farklı "kültürel sermaye"den gelmektedirler). Dolayısıyla Nietzsche'ye çok yaklaştığını hemen tahmin edebiliriz.

Yuhanna'nın *İncil*'i aristokratiktir, yüksek bir ruhla yazılmıştır, aşk anlatır. *İncil*, İsa'nın sevgisini veren bir şeydir. Yumuşaktır, sevecendir, kültürlü bir kitaptır. Avam bir yazısı yoktur. Halbuki aristokratik bir ruhla yazılmış olan *İncil*'in karşısında öbür Yuhanna'nın *Kıyamet*'i avamdır, kolektiftir, kindardır, hınç doludur ve cahilce yazılmıştır. Demek ki iki Yuhanna aynı değil. Biri aşk üzerine bir Hıristiyanlık öğretisi sunarken, ikincisi dünyanın sonuna dair vahşi ve cahil bir metindir. Bir sürü yanlış anlamaya açık cümleyle doludur. Ne demek bu? Hitap ettiği kitleler ve yazma biçimleri ayrıdır demek. Biri ruhu aristokrat olanlar için yazılan bir kitap, öbürü ruhu avam olanlar için yazılan bir kitap. Bir ruh analizi var iki kitabın yazılma biçiminde. O halde muhakkak ki, diyor Lawrence, iki ayrı yazar vardır. İki ayrı kitleye hitap etmektedir. Aynı okuyucuya değil.

Yorum: Bazı teologlar da *Kur'an-ı Kerim* üzerine böyle bir şey söylüyor. Mekkî ve Medenî ayetler olduğunu, bir kısmının hoşgörüyü vaaz eden yumuşak bir üslûpla yazıldığını, diğerinin daha katı ve cezalandırmayı içeren sözler barındırdığını söylüyorlar. Acaba bu metinler farklı kişiler tarafından yazılmış ya da farklı bağlamlarda, farklı yerlerde mi yazılmışlar?

Ali Akay: Uzman değilim ama teologlardan ya da bizim bildiğimiz bölük pörçük bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla bu kitaplar birbirinin arkasından yazılan kitaplar, birbirinden alıntılar yapıyorlar. Mümkündür ki, İslam ilahiyatçıları da böyle bir şey söylüyorlarsa, iki Yuhanna gibi iki ayrı Mekke-Medine yazısı, iki ayrı kutsal kitap oluşturuyor gibi çıkıyorsa karşımıza, herhalde ya alınan kaynakların ayrı olduğu fikri var yahut da, belki, o da aynı şekilde... Ama bu çok büyük bir rastlantı olur, aynı şekilde olması. Teolog değilim ama alınan metinlerden etkilenmiş olduğunu düşünmek bana daha mantıklı geliyor. Lawrence'ın söylediği gibi *İncil* ve *Kıyamet*, katman katman pagan dinlerinden, pagan hayvanlarından Yahudilere, Yahudi-

lerden Hıristiyanlara giden bir hikâye. Sonuçta *Kur'an*'ın da bu anlatıların devamı olduğu söylenmekte. Ama hangi yüzyılda bu tartışma var, atlamamak lazım. Bugünle aynı tartışma mı?

Aynı kişi: Eskiden de bilinen bir şey. Gazâlî de bu sınıflandırmayı yapıyormuş. Dolayısıyla söylediğiniz şey olabilir. Evrim çizgisi üzerinden düşünürsek, muhtemelen inceledikleri *İncil*'den büyük bir etkilenme olmuş ki böyle bir sınıflandırma yapmışlar.

Ali Akay: Başka bir deyişle, *Kıyamet*'le diğeri ayrı metinler olarak düşünülüyor. Evet, burada da, belki aynı şey var. İlk kitap için, *Tevrat* için böyle bir şey söz konusu değil, çünkü orada zaten Tanrı "ateş dolu ve kıskanç bir Tanrı". *Kıyamet*'e ihtiyaç kalmaksızın Spinoza'ya bakılabilir bunun için.

Patmoslu Yuhanna'nın yazı biçimi ne İsa'ya ne de *İncil*'e benziyor. "Ne İsa'nın maskesine ne de *İncil*'in maskesine benziyor" diye yazıyor Lawrence. Yeni bir metin karşımıza çıkıyor; Binyılcı hareketlerin delilikle ilişkisi, 12. yüzyıl, Joachim de Flore, Aziz Francesco vb. Aziz Francesco da söz konusu olacak, aristokrat ruhlular arasında. Yeni bir keşifte bulunuyor başka katmanlar ve bilgiler kullanarak; çünkü Lawrence diyor ki, Aziz Yuhanna, yani *İncil*'in yazarı bilgili bir insandı, kültürlüydü ve İsa'nın yakınındaydı, havarisiydi. Patmoslunun öyle bir şansı yoktu. Patmoslu Yuhanna İS 96'da yazıyor, yani yüz yıl sonra gelen bir kitap. O kırda yaşayan bir insandı, pek şehirli değildi, her ne kadar Efes'te büyük kütüphaneler olsa bile. Ve Patmoslu Yuhanna ortaya sert bir metin çıkarttı. Ve bu sert metin, avam ruhu besleyen bir metin olarak başkaldırıyor. Aşk metinleri değil, başkaldırı metinleri. Bu metinlerde avam, güçlü aristokratları devirip yerine kendi gücünü yerleştirmeye iştahı olan bir avam metni: Sert, şiddetli ve intikamcı.

Hınç insanı (Nietzsche'ci anlamda kullanıyorum). Buna dekadans da diyebiliriz. Hınç insanı, aynı zamanda cahil bir insan. Bilgisi yok. Ve çok çabuk Binyılcı bir söyleme inanabilecek kadar heyecan ve hezeyan dolu. Korku dolu, ezilmişliğin vermiş olduğu korkuya yaslanmakta. Ezilmişlikten ezmeye doğru yol almak istiyor. İdare edenleri devirip kendi kuvvetini onların üzerine yerleştirmeye ant içmiş kadar intikamcı bir söylemi

var. Dolayısıyla Patmoslu Yuhanna İsa'dan bahsederken, İsa'dan bahsetmekten çok kozmik bir terör ve ölümden bahsediyor. "Öldüğünüzde iktidara siz geleceksiniz. Kurbanlar, şehitler. Siz zavallılar, fakirler, ezilmişler, öldüğünüz zaman Tanrı sizi iktidara getirecek." Tüm Binyılcı hareketler ki, yine söylenmeye devam edilmekte. Bu anlamda 19. yüzyılda Hegel'in Binyılcılar için yorumu ilginç durmaktadır: "Acele ettiler, cenneti yeryüzünde kurmaya kalktılar."

Öyleyse herhalde kozmik bir ölüm metniyle *İncil*'in insani, sevgi dolu ve tinsel metni aynı metin olamaz. İsa, bir aşk dini önermişti. Bir inanç sistemi çıkartmak yerine aşk dini çıkarmak. Sevin, birbirinizi sevin. Bunun için inanmaya ihtiyacınız bile yok. İnanç, aşkla aynı şey değil. İnanç dışarıdan gelene boyun eğmekle alakalı bir şey, aşksa içeriden gelen içkin bir şey. *Kıyamet* metni, bir iktidar metni ortaya çıkartıyor. O kadar korkunç ki, inanç üzerine kurulu olan bir metin çıktı. İman üzerine kurulu bir metin. Ve bunun neticesinde de yargılayan insanlar çıktı. Seven değil, yargılayan insanlar. Mahkemeler kurup diğer insanları cezalandıranlar ortaya çıktı.

Deleuze'ün Rus Devrimi yahut Çin Devrimi üzerine söylediklerini hatırlayalım: "Devrimci mahkemeler, burjuva mahkemelerinin yerine geldiklerinde, burjuvaları haklamak üzere geldiler." Burjuvalar onları öldürmek üzereydiler, onlar da burjuvaları aynı şekilde öldürdüler. Bilhassa Çin ve Vietnam Devrimleri'nde gözlük takanın idam edildiği bir rejimden bahsediyoruz. Okuma yazma olmaması lazım. Mao'ya inanması lazım sadece. Neredeyse bir tek kitap okusa yeter. Ve Deleuzeler bu devrimci kitapların kıyamet temasından kaynaklanabileceğini söylüyorlar. Dolayısıyla öyle bir iktidar kitabı çıktı ki, İsa'nın verici ruhuna karşı, insanları borçlandıran bir sistem var artık: Kapitalizm. İsa armağanına karşılık, sana sonsuz bir borç bıraktı: Kıyamet.

Lawrence'ın 1931 yılında yazmış olduğu bu metnin, kendi dönemine ait bir metin olduğunu vurguluyor Deleuzeler; çünkü 1931 yılı Avrupası, başta söylemiş olduğum gibi hem İtalya hem Almanya için, ama daha genel olarak da antisemitizm dalgasının yükselmiş olduğu bir Avrupa için geçerli. Orta Avrupa'dan

İngiltere'ye kadar giden madenciler ve fakirler ordusu diye adlandırılan Selâmet Ordusu. Elleriyle -kovboy filmlerinde gördüğünüz- kasaba kasaba gezip kıyameti anlatan papazların dünyasını İngiltere'deki madencilere benzetiyor. Lawrence'ın dünyasının ne kadar Ken Loach filmlerinden uzak olduğunu söyleyebiliriz. Ken Loach filmlerinde madenciler proletaryayken Lawrence'ta madenciler kaba, dindar, cahil ve kıyamete inanmış kişiler olarak anlatılıyor. Kiliseden çıkıp evine gittiğinde karısının ve kızının yaptığı yemekleri yiyen, çocuğunu azarlayan, karısını döven bir madenci tipolojisi çıkıyor karşımıza. Devrimci bir madenciden çok, kaba bir madenci. Ve yargılayan insanlar söz konusu edilmekte: Realizm mi?

Lawrence, büyük ihtimalle *Kıyamet*'i yeniden ve yeniden okudu ve öyle bir karara vardı ki, bu kitap başka bir kitaptır. Lawrence burada hem güncel hem tarihî tiranları göstermekte. Roma'yı yakan Neron'dan, Hitler'den *Deccal*'e kadar giden bir tipolojiden bahsediyor. Avam halkı *Kıyamet*'e göre örgütleyen siyasi Roma iktidarı, Hitler Nazi iktidarı ve *Deccal*'in, Nieztsche'nin de yorumuyla, kıyameti çağırması. Kıyamet çağrılan bir şey. Bekleniyor. Olmazsa zayıfların güçlülüğü gerçekleşmeyecek çünkü. Ve bütün bir siyasi literatürü besleyen kıyamet. Kıyametten önce, bu dünyada zavallılar ayaklanıp öbürlerini devirip aristokrasinin yerine avam aristokrasisinin iktidarını kuracaklar sanki.

Bir parantez açayım: Lawrence bir yerde Lenin'den bahsediyor. Diyor ki, Lenin iyi niyetli bir insandı. Kendi kendine Zürih'te, Cabaret Voltaire'de Lenin'in Marx'ın kitabını, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni okurken kendi başınaydı, yalnızdı, bilgiliydi, düşünüyordu ve bir azizdi. Ne zaman ki kolektif toplumun kalabalığıyla kendi yalnız bireyciliğini birleştirmeye kalktı, tam da bu kesişmede azizden kopan bir despot ortaya çıktı. Birey olarak kalanla kolektif ruha dahil olan arasında bir ayrım yapıyor Lawrence. Kolektif siyasi irade ortaya çıktığı zaman, aziz bir karakter bile çirkin despota dönüşebiliyor. Bu Lawrence'a göre işin doğasında var.

Foucault tabii ki insanın doğası olmadığını iddia ediyordu. Ama Foucault Lawrence'tan daha kemik bir iktidar biçimi sun-

mamış değil. Birey olarak kalmayan, kolektif iradeyle birleşen kişi despotlaşıyor, kıyametçi oluyor. Kıyamete bağlı kalıyor. Çirkinleşiyor, korkuyor, korkutuyor. Bu korkunun geliştirmiş olduğu despotluk çıkıyor ortaya. Sararmış, kararmış bir korku rejimi oluyor. Herkesin birbirinden koktuğu bir iktidar biçimine dönüşüyor. O korkuyu yaratanlar, *Kıyamet* metni gibi insanların diğer insanları şikâyet ettiği, ihbar ettiği siyasi bir rejim ortaya koyuyor. Fransız İhtilali öncesinde buna benzer bir rejim vardı. Kraliyet, şikâyet mektuplarıyla herhangi birini hemen Bastille Hapishanesi'ne, Charenton Hapishanesi'ne, Vincent Hapishanesi'ne atabiliyordu. Bir şey yapmış olması şart değildi, hedef gösterilmesi yetiyordu.

Foucault'nun "aşağılık insanların tarihi" dediği tarih, bu tarih. 1977 yılında arşiv metinlerinden yola çıkarak yazmış olduğu bir metindir bu metin. Kendilerini herhangi bir kişiyken tanınmayan bir ihbarla, iktidarın ışığını, fener tutmuş gibi, üzerine alan aşağılık insanlar bunlar. Küçük suçları işleyenler. Karısını dövdüğü için karısının annesi tarafından hapse atılan aşağılık insanlar. Bütün bir güncelliğin yanında Lawrence'ın *Kıyamet*'i aynı zamanda dünyanın sonunu ilan eden tarih-üstü kıyamet gününü ve Binyılcı halini bize göstermekte öyleyse. 1978 yılında Deleuzeler, bu metni yazdıkları zaman, bütün bir panik dünyasının içinde bu metnin güncelliğinden bahsedebiliyoruz. Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'yle Amerika'nın birbirlerine karşı yönelttikleri nükleer füzelerin, dünyayı tehdit edip tahrip etme imkânının en kuvvetli olduğu yıllar içinde bir bilimkurgu hikâyesi gibi *Kıyamet* metni Fanny ve Gilles Deleuze tarafından düşünülmüş olduğunu ileri sürebiliriz.

Bugün gelmiş olduğumuz, devasa bir katastrof dünyasının çokça konuşulmaya başlandığı yıllardan bahsediyoruz. Ekolojik dengenin bozulması, su sorununun yavaş yavaş gündeme gelmesi gibi bir dönem yaşamakta değil miyiz? Yirmi yıl içinde, belki artık herkes su içemeyecek. 1988 yılında ekolojist hareketin başlangıcını oluşturan entelektüellerden biri olan Rene Dumont, 1988 yılında kırk-elli sene sonra yemek yenemeyeceğinden bahsediyordu. Buna karşı GDO geliştirildi, bu sefer

de hastalıklar, kanser, obezite ve saire, başka bir sorun ortaya çıkarmaya başlıyor.

1978 yılında Deleuze ve Fany "kıyamet içinde yüzerken" diye yazdıklarına nazaran, 2017 yılında kıyamet daha korku verici bir şekilde Çin, Kuzey Kore, Orta Doğu, Avrupa'nın doğusu ve batısı, Amerika, Güney Amerika; her yerde kıyamet iktidarının ele geçirmiş olduğu toplumlarda yaşanıyor. Bu *Kıyamet* kitabı, ölüm kitabı olmasıyla Deleuzeler için bir zombi dünyasıdır, yaşayan ölülerdir. Arta kalmış yaşama biçiminde etrafı yargılayan, avam bir zombi dünyası. Nietzsche'nin *Deccal* kitabının anlatısının, Patmoslu Yuhanna'nın *Kıyamet* metni çerçevesinde Lawrence tarafından yeniden ele alınmakta olduğunu söylüyorlar. Tabii ki daha evvel Spinoza aynı konuyu ele almıştı. İsa'nın aşk dolu kişiliğinin karşısına konulan, öldüren suçlu insanlar. Zavallıların ve cahillerin, popülist bir dilin içinde, bu iktidarı ele geçirip kıyameti bu dünyada kurmak istedikleri iktidarından söz ediyorlar. Spinoza, Nietzsche, Lawrence, Deleuze; aynı çizgideler.

Dolayısıyla Yuhanna'nın *Kıyamet* metnini, İsa'nın *İncil*'iyle yan yana getirme imkânı yok. Nietzsche'nin *Deccal*'deki İsa ve Aziz Pavlus karşıtlığı, Lawrence'ta *İncil* ve *Kıyamet* metninin karşıtlığı etrafında oluşmakta. Yumuşak bir İsa, aşk dolu, "bir tür aristokratik Buda". Deleuzeler, papazların ve din adamların baskısından bizi uzaklaştıracak olan bir İsa var. İnanç üzerine düşünmeyen, inanmaktan çok sevgiyi öne çıkaran bir İsa ile, inancı hınç dolu bir dünyada kullanan bir iktidar arasındaki büyük karşıtlıktan bahsediyor; çünkü *Kıyamet*'in vermiş olduğu Hıristiyanlık sevgiyi değil hatayı, cezayı, inanma karşısında alacağı armağanı bekleyen avam kişinin duygularını, yargıyı, ölümü ve ölümü takip eden, İsa'nın çarmıha gerilmiş halinde yeniden dirileceği, vahyin geldiği gün kıyametin beyaz atının geleceği günü (Mahşerin dört atlısı) bekleyen bir *ceza ve cinnet toplumu* çıkıyor karşımıza. Ebedî yaşamın ciddiliğini vadeden bir vahiy, *Kıyamet*'te korku veren bir tabloyu sunuyor. Papazların en korkuncu, *Kıyamet* kitabının papazı, *İncil*'in papazıyla aynı değil. Burada yeni tip bir papaz çıkıyor. İsa'nın sevgisini taşıyan, insanlara iyiliği getirmek isteyen bir papaz değil, iktidarı arzu-

layan bir papaz çıkıyor karşımıza. Tiran. Bütün tekniğiyle dini kullanarak insanları sürü haline getiren ve onlara ölümsüzlüğü vadeden bir kitap *Kıyamet*. Bu zıtlık, İsa'nın saflığıyla Patmoslu Yuhanna'nın kan rengi arasında kızıllıkta yatmakta. Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nin başında anlatmış olduğu *kozmik deliliğin* kaynaklandığı kitaptan bahsediyoruz. Daha doğrusu kitabın anlatısından bahsediyoruz; çünkü okuma yazma değil, konuşanları dinleyenler var. Bireysel bir şekilde münzevi hayatına çekilen papazdan bahsetmiyoruz yani. Aziz Francesco, Münzevi Pierre gibi Hıristiyanlar değil. Papalardan ve onun kıyametvari anlatısından, Haçlı Seferleri'ne çağıran iktidarından bahsediyoruz, bir din tiranlığından. Ve bunun sayesinde de kıyamet geldiğinde ölümsüzlüğe inanacak olan zombileri yetiştirecek olan bir yargı öğretisinden. İktidarın yargılayıcı, çirkin kabalığı, *İncil*'i yazan Yuhanna'nın sevecenliğinin karşısında Patmoslu Yuhanna'nın *Kıyamet* metninin içindeki kırmızı ölüm rengi.

Bütün deccalları anlattığı ölüm mesajları, Lawrence tarafından Patmoslu Yuhanna için yeniden ele alınmakta. Ölmeden evvel son bir mutlu mesaj vereceğim, diyen Kıyamet. Sefalette yaşayanların, zavallı insanların son umudu, Kıyamet. Nietzsche ve Lawrence arasındaki yakınlık aslında tam bir taklit değil. Nietzsche'nin taklidini yapmıyor Lawrence. Nietzsche'nin fırlattığı oku havada yakalayan Lawrence, başka bir okuyucu kitlesine doğru oku sallıyor. Nietzsche'nin attığı oku yakalayan Lawrence gibi, Lawrence'ın attığı oku 1978 yılında Fanny ve Gilles yakalıyor. Bu, bir şekilde Lawrence'ın Nietzche'nin kalkıştığı denemeyi tekrar etmesi gibi düşünülebilir. Nietzsche nasıl Aziz Pavlus ile İsa'yı ayırıyorsa, Patmoslu Yuhanna da kendi üslûbunu, öbür kitabın üslûbundan ayırmış vaziyettedir.

Patmoslu Yuhanna'nın bildiği bilgi, kulaktan dolma bir bilgi. Yukarıda yazmış olduğum gibi, bir havari değil. İsa'nın yanında bulunmamış, olayları yaşamamış. Ne *Kutsal Kitap*'ı iyi biliyor ne Yahudilerin kitabını. Ama çok iyi bildiği bir şey var, diyor Lawrence; Ege'deki, Anadolu'daki Keldanilerin yıldız haritalarını çok iyi biliyor. Bütün *Kıyamet*, kozmik yıldızlarla, Güneş'le ve Ay'la anlatılmakta. Doğanın, Güneş'in, Ay'ın ruha yapmış olduğu

etkinin anlatısını eski pagan dinlerden alarak anlatıyor Patmoslu Yuhanna. O bakımdan bütün bir dinler kolektivitesi içinden çıkan bir metin var karşımızda. Hem kendini halk çokluğuyla birleştiriyor hem bütün bireyselliğinden kolektifliğe giden metni ele alıyor. Halbuki İsa'nın tüm yaptığı, kendini havarilerinden bile uzak tutmak. Ona bel bağlamış insanlara ümit vermemek. İsa sevgi veriyor ümit vermiyor, vaadi yok. Lawrance onu insanların suçunu üzerine almış, Baba'sının ceza vermesini bekleyen bir sevgi insanı olarak görüyor. Halbuki öbür tarafta, bireyselliğe tamamen karşı çıkan ve ruhun en ücra köşelerine kadar iktidar ve hınçla dolmuş bir insanın yazdığı bir metin var.

Burada aslında sosyolojinin doğuş evrelerinde Durkheim ve Gabriel Tarde'ın çok yakın bir yerde durduklarını söylemek gerekecek. Durkheim'ın *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* kitabında şöyle bir söz geçiyor: Kalabalıklar içinde grup psikolojisiyle hareket eden insanın, bir yere gidip saldıran, orayı yakmaya, oradaki insanları linç etmeye kalkan kaba, sert, ölümcül insanların eve gittiklerindeki pişmanlıkları, yalnızlıklarıyla kitlenin sağladığı şiddet arasındaki zıtlıktan kaynaklanıyor. Bu karşıtlık, Durkheim'ı düşündürüyor. Ama hâlâ birey karşısında kolektifliği ve toplumu önemli görmüş biri. Gabriel Tarde tamamen insan psikolojisi, birey psikolojisi üzerine yoğunlaşmış. Sosyolojinin iki ayağı varsa bir tanesi bütün iyi niyetine rağmen *Kıyamet* metni yazan bir Durkheim. Bilhassa *L'Allemagne au-dessus de tout* (*Almanya Her Şeyin Üstünde*) metnindeki Almanya'ya karşı taşıdığı büyük şiddet Durkheim'dan bir kıyamet insanı çıkartıyor. Tarde ise, bireysellik içinde ve organizasyon yerine –toplumsalın organize edilmesi yerine– insanların kolektifliğinin ancak bireysel beğenileri yahut ruhları arasındaki ilişkiden geçebileceğini sunan başka bir sosyoloji çıkarıyor.

Burada Lawrence'ın, sosyolojik olarak olmasa bile, ele almış olduğu iki tip insan var. Ruhu sevgi dolu, aristokrat, sevecen, verici, hiçbir şey beklemeyen insanla başkasından bir şey koparmaya uğraşan, başkasının kendinde olmayan bağını ele geçirmeye çalışan, zenginliği kıskanan avam bir insan ortaya koyduğu zaman, karşımıza bireyle kolektif arasında kurmuş olduğu bir

ilişki çıkmakta. İnsan yalnızken ruhunu temiz tutabilen hatta aristokratik duyguları olabilen biriyken, kolektif hale geçtiğinde aynı insanın ne kadar şiddetli, kin dolu, sevgisiz bir hınç insanı olabileceğini ve hep almak üzerine, hiçbir şey vermeden almak üzerine davranan ruhunun, iktidarı aldığı zaman da kimseye bir şey vermeden her şekilde saklayacak olan bir tiranlaşma sürecini ele almakta Lawrence; çünkü Lawrence, İsa'nın bize seslenirken kolektif olarak ona inanan insanlar olmamızı beklemediğini ileri sürüyor. Sevgi üzerine, yani hippi dünyasını düşünürseniz, 1969'ları... *Çiçek Çocuklar* diye adlandırılan gruptakilerin her birinin aşkı savaşın karşısına koyup "Savaşmayın, sevişin" sloganını bulması ve bunun iki ayrı insan tipini oluşturması.

Bu anlamda Deleuzeler 1978'de yazıyorlar. Bunun bir tür hippilik sonrası duygu içinde düşünüldüğünü de ileri sürebiliriz. İsa o bakımdan aristokrat biri, diyor Lawrence. Bir insan kendi içinde bireysel ruhunun kültürünü beslediği zaman, içindeki bütün kolektif ruhun getirdiği canavarları ruhundan atabileceğini söyleyen İsa ile o canavarları kolektif biçimde herkese bulaştıran bir tiran iktidarı arasındaki fark burada yatmakta. Kolektif ruha karşı bireyin kendi ruhu. İşte *Kıyamet* metnindeki politika hata buradan geliyor, diyor. Kolektif ruhu besleyecek olan bir gelecek vaadiyle hatasını yazmakta. Politik hata, vahye insanları güvendirip inandırmak. Ve her birimizin içinde -bir tür potansiyel olarak- bekleyen Sezar olma halimizi ateşliyor. Tanrı'nın gazabını her birimizin içine bir hınç olarak, kindarlık ve kıskançlık olarak verdiğinde Sezarlaşılıyor. İsa'nın hakkı İsa'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a... Sevgiyle iktidar arasındaki iktidar farkı. Her birimizin içinde ve dışında bekleyen iktidarın bu duygu tarafından bize verilmesi.

Dolayısıyla *İncil*, havarilerin ve onların öğrencilerinin sevgisi ve disiplini üzerine kurulurken, Patmoslu Yuhanna'nın metni, tersine bir efendi gerektiğini söylüyor... Lacan'ın meşhur sözü: Size bir efendi gerek. İsa, efendi olmak istemiyor. Hatta havarilerine yardım etmek bile istemiyor. Onun için ondan yardım bekleyen Yahuda (Judas), onu öpücüğüyle ele verdi; çünkü Yahuda'nın işi sevgiyle değil, kıskançlıkla. Neredeyse İsa'nın

yardımseverliğini, yemek yediği, ekmeğini ve şarabı paylaştığı insanlara yardım değil, vücudundan sevgi verdiği insanları... İsa'nın kanı, İsa'nın bedeni, yenen şey. "Beni yiyin, ben bir şey istemiyorum." Lawrence diyor ki, bunu yapıyordu ama kendini verirken bile onların kolektif ruhu içine girmiyordu. Onlarla çalışmıyordu, onlarla hareket etmiyordu. Yalnızdı, her zaman yalnız kaldı. Münzevilik meselesi, bu yalnızlıkla ilgili. İsa'ya ne kadar yaklaşabileceğim?

Kiliseye karşı Aziz Francesco'nun tüm söylediği şey, ihtişam ve iktidara karşı fakirlik. Ama doğal hukuk üzerinden gelişen bir fakirlik. *Tek hakkım hakka sahip olmamaktır*, ama kullanma hakkım vardır. Aç kaldıysam yiyeceğim. Dolayısıyla İsa kendi başına hareket ettiği zaman ruhunu temiz tutabildi, sevgiyi taşıyabildi, iktidar insanı olmadı ve büyük bir fiziki gücü olan bir efendi konumuna gelmedi. Ama Yuhanna'nın *Kıyamet*'inin İsa'sı aynı İsa değil. İnsanlara Tanrı'nın yargısını getiren İsa ile aşkı veren İsa aynı İsa değil. Birinin avam ruhuyla öbürünün aristokratik ruhu aynı tip insan olarak görünmüyor. İsa, aynı Lenin gibi, kıyamette herkesle birleştiği için tiranlaşıyor. Yuhanna, *Kıyamet*'te İsa'yı en yüksek tepeye getirecek, çünkü kıyametin içinde rengi olmayan "kristal taht"ta oturması lazım. Ama oturan kim? İsa bir kuzu orada. Ama *Kıyamet*'teki İsa, aslan postlu. Nietzsche'nin bütün hayvanlarından bahsedebiliriz. *Kıyamet*'in yazarının tasvir ettiği İsa, o halde yalan haline koyulmuş, kandırılmış, kolektifleştirilmiş bir İsa. Aslında, diyor Lawrence, *Kıyamet* kitabının kahramanı İsa değil, Yahuda. İhaneti işleyen kişi. Avam, zavallı ve iktidara heveslenen Yahuda; çünkü Roma İmparatorluğu'ndan, onu ihbar etmesi sayesinde ödülünü alacak. Ödül ve zenginlik peşindeki sevgi peşinde değildir. İsa'nın değer vermediği kolektif ruhu olduğu gibi *Kıyamet* metninde İsa'ya atfetmekte Patmoslu Yuhanna. Zavallı zayıfların ve onların zavallı ve fakir olduklarını onlara söyleyip ayaklandırıp gelecek vadeden bir İsa çıkartıyor *Kıyamet*'te. "İntikamınızı alacaksınız, ayaklanın."

Lawrence'ın bu metninde, biraz önce söylemiş olduğum kuzu İsa, bir şekilde Patmoslu Yuhanna'da Yahuda'nın aslanına dönü-

şüyor. Bir kuzu geliyor, ama *Kıyamet*'te şöyle söylüyor Patmoslu Yuhanna: "Boynuzları çıkmış, kızarmış, aslan gibi geliyor kuzu." En korkunç haliyle, kurbanlarına karşı bir tiran olarak mevcudiyetini göstermekte. Herkesten daha kuvvetli tiran bir İsa ortaya çıkıyor. Aşk veren değil, kurban eden İsa. Bütün iktidara gelenlerden daha kötü bir iktidar. Romalılar tarafından katledilmiş olan bu kuzu, milyonlarca insanın katledilmesini öngören bir iktidara dönüşüyor, herkesin ölmesi gereken kıyamet gününe kadar. İsa, bir kuzu olarak kanlar içindeki gömleğiyle, o gömlek ona zafer getirirken kendine ait olmayan bir kan oluşmakta. Başkalarının kanını akıtmaya başlamış bir canlı kanı. Buradaki Hıristiyanlık, Deccal Hıristiyanlığı. Deleuze'ün meşhur sözlerinden birini kullanıyorum burada: "Ben filozofların sırtından geçiniyorum" dediği şey... Bu sözü saptırıp başka yere çekersek, Patmoslu Yuhanna, *İncil*'in Yuhanna'sının ve İsa'sının sırtından doğurtturdu. İhanet ediyor yani. Ve İsa'ya, onda olmayan kolektif ruhu veriyor. Lawrence diyor ki, kolektif ruha sahip olan bu kanlı gömlekli küçük kuzu, yeni bir insan tipini çıkartıyor: Hınç insanı. Sevgi insanı değil, et yiyen bir kuzu. Otla beslenen bir kuzu değil, başka hayvanları yiyerek beslenen bir kuzuya dönüşüyor, etobur bir kuzu. Isırdığı anda, aynı Durkheim'ın söylediği gibi, "sana ne yaptım ben?" diyen bir kuzu. Bunu yapıyorum ama sizin iyiliğiniz için yapıyorum, kendime çalışmıyorum, sizin için çalışıyorum, diyen bir kuzu. Ortak hedefimize çalışıyorum, beraberiz, sizin için varım, diyen bir İsa çıkıyor. Dolayısıyla biraz önce ileri sürmüş olduğum gibi büyük dişleri olan, kuzu kılığında, aslan postlu, papaz kıyafetine ihtiyacı olmayan kanlı bir İsa var. Vampir gibi ısıran bir İsa. Lawrence'ın söylediği gibi, İngiltere'deki madencilerin dindar papazlar gibi yollarda dolaşıp Selâmet Ordusu içinde insanların kıyamete doğru gittiğini seslenmesi gibi bir İsa çıkıyor *Kıyamet*'te. Bugünkü deyimle popülist, eski deyimle popüler, avam bir ifade biçimi, *Kıyamet*'teki İsa'nın konuşma biçimi haline dönüşüyor. Bütün bir yumuşaklık, etobur bir canavara dönüşmekte.

Lawrence diyor ki, kolektif ruhun temsil ettiği bir şey vardır, o da iktidardır. Kolektif ruh kolay oluşamaz ve belki yeniden

uğraşır; ama başardığı zaman en despottan daha despot haline gelir. İktidarı devirmek için vardır, iktidarı yok etmek, mahvetmek için yola çıkar, beraberinde avamları devrimci olarak peşinden sürükler. Oraya geldiği zaman hepsinin üzerinde otonom tek bir iktidar sahibi haline gelir. Bu İsa çıkıyor karşımıza, despottan daha despot. İktidardan nefret ederken, bütün gücü kendinde isteyen bir despot çıkıyor. Patmoslu Yuhanna'nın söylediği şey, bütün kalbiyle nefret ettiği Sezar, Sezar'ı devirip Roma İmparatorluğu'nu yıkıp onun yerine gelmek isteyen, insanların ölümü sayesinde oraya gelmek isteyen bir İsa figürünü bize anlatmakta. Ve öyle ki, bu anlatıyı kullanırken ruhunun ve iktidarının en kuytu köşelerine kadar sızmış iktidar hırsı, bütün vücudunun en ufak odaklarına kadar çoğalmış ve bütün evreni kapsayacak olan bir canavar çıkıyor karşımıza. James Bond filmlerine götürüyor insanı yani. Kozmopolit bir irade, herkesi kapsıyor ama bütün dünyayı ben yöneteceğim yani. En karanlık yerlere kadar kolektif ruhun kıvrımları içinde bulunan bir iktidar hırsı... *Deccal*'de Nietzsche buna benzer bir şey söylüyor: "Tanrı, her yerde kendini evinde hissediyordu; çünkü o büyük kozmopolitti. Ama Tanrı her zaman Yahudi kaldı. Ve en ufak, en ücra köşelerine kadar ruhunun, bu iktidarı kendi içinde besledi ve bu dünyadaki krallığı, alt dünyanın krallığı haline getirdiği zaman artık yer altı krallığını kurmuştu."

Lawrence'ın iddiası şu: Patmoslu Yuhanna, Roma İmparatorluğu'na küfrettiği için hapse atılıyor. Kısa süreli bir hapis var. Hemen çıkartıyorlar ve çıktıktan sonra bunu yazmaya başlıyor; "Roma İmparatorluğu'nu nasıl devirebilirim. İktidarı nasıl devirip iktidarın yerine geçebilirim?" Ve Hıristiyanlığın kuvvet ve iktidar imajını, yani *İncil*'de olmayan yeni imajını ortaya koyacak olan bir yargılama sistemi, bir mahkeme kuruyor. Bütün yargı sistemini ele geçirmiş bir tiran, herkesi yargılama gücündeki iktidarını kurmuş vaziyette.

Deleuzeler ressam Gustave Courbet ile Lawrence arasında bir yakınlık olduğunu söylemekte. Courbet şöyle söylüyor: Bazı insanlar tanıyorum ki geceleyin yollara çıkıp "yargılamak istiyorum!" diye çığlıklar atıyorlar. "Yargılamam lazım!" diyenler,

bütün bir yıkma istencinin ve iktidarın ruhlarındaki en ücra köşelere kadar sızdığı insanların çığlıkları bunlar. Courbet'nin söylediği şey bu. Bu çığlık hem Baba'yı hem Oğul'u hem de Kutsal Ruh'u yargılamak için. Ve dolayısıyla *İncil*'deki iktidar biçimi, öteki Yuhanna ile iktidar şeklini değiştiriyor. Sevgi iktidarı yerine şiddet iktidarını getiriyor. Ve iktidarın doğası değiştiği zaman yayılma biçimi de değişecek; amacına ulaşmak için gerekli olan tüm araçları sonuna kadar kullanacak bir karakter ve ruh veriyor bu yeni biçim, bir karşı-iktidar biçimi. İktidarı devirip ruhunu kolektifleştirecek, avam gücünü de alıp iktidara geçerek bütün insanların ölümünden sonraki son iktidar olma arzusunu öne sürecek. Artık burada iktidar, politik bir idare olmaktan çıkıp bir iktidar politikası haline dönüşüyor. Kolektif ruhun narsistik, "ben" diyen halinin intikamını almak üzere ortaya çıkıyor. Kendi kendini zafere taşımak istiyor. Ve artık Nietzsche-Lawrence diyor ki: Yunan kâhin yerini narsistik bir Hıristiyan'a bırakıyor. Etrüsk Krallığı'ndaki gibi bir tiran olmak isteyen biri çıkıyor karşımıza. Her türlü intikamı ve zaferi en ufak ayrıntısına kadar detaylandıran bir iktidar biçimi. "Zavallılara söyleyeceğimiz tek bir şey vardır; yeteri kadar kaba ve sert olmaları." Kaba ve sert oldukları zaman şüphesiz zafere ulaşacaklar. Zafer sertlikten, kabalıktan, şiddetten geçen bir şey. Kolektif ruhu besleyen ve bu kesinliği ortaya koyan bir güç.

Böylelikle *İncil*'in yerine yeni bir papaz çıkıyor. Bunu yaratıyor. Bunu yaratan ve Yahudi papaza karşı Hıristiyan papazı çıkaran Patmoslu Yuhanna, bir üniversite, bir mektep, bir bilgi adamı değildi. O, Yahudi bir papazı devirmeye kalkan ve İsa'yı kolektif ruhla birleştirerek iktidara taşımak isteyen, Roma İmparatorluğu'ndan İsa'nın intikamını almak isteyen bir papaz çıkartıyor. Bu papaz aslında İsa'nın istemediği bir papaz tipi. Bir tür kolektif benlik üzerine kurulu, nefret dolu bir papaz türü. İktidarı sadece kendine isteyen ve bunun için bütün araçlardan bir amaç çıkaran iktidar biçimi. Patmoslu Yuhanna'nın İsa'sı her zaman galip gelen, her savaşta düşmanlarını yenen, karşısındaki düşmanları karşısında tüm gücünü kullanması, ateşli kılıcıyla düşmanlarının üzerine yürüyerek her zaman güçlü olan

iktidarının yaratılması, Hıristiyanlıkta, Patmoslu Yuhanna'nın *Kıyamet* metninde gerçekleşiyor.

Foucault'ya dönersek... Foucault'nun zavallı insanlarının, ortaçağdaki köylülerin nasıl bir kozmik dünyayı öğrendiklerini, nereden öğrendiklerini *Kıyamet* kitabında açıklayan bir Lawrence ile Fanny ve Gilles Deleuze var karşımızda.

27 Nisan 2017

Travma ve Varoluş: Deliler Festivali

Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nin birinci bölümüyle başlayıp delilik dünyasında küçük bir seyahat yapmıştık. Foucault'nun birinci bölümünün içinde bulunan bazı konulara değindik, ondan sonra biraz uzaklaşıp tarikatlar ve Joachim de Flore, arkasından Aziz Francesco, arkasından kıyamet konusuna geldik. Tekrar başladığımız noktaya dönüp daha öncesine gideceğiz. 1961 yılında çıkan *Deliliğin Tarihi*'nin öncesine.

Foucault bir aşk hikâyesinden sonra Paris'i terk edip Uppsala'ya inmeden evvel (Lille Üniversitesi'nde bir psikoloji öğrencisi olarak asistanlık yaptığı sıralarda) psikopatolojiyle ilgileniyordu. Heidegger dolayısıyla yapmış olduğu çalışmalarıyla, 1954 yılında, döneminin ilginç psikiyatrlarından olan Ludwig Binswanger'ın egzistansiyalist, yani varoluşçu bir metin olan, Fransızca *Rêve et Existence* (*Rüya ve Varoluş*) metni Foucault tarafından 1954'te Almancadan Fransızcaya çevriliyor[1]. Bu yıl, Binswanger'le tanıştığı yıl aynı zamanda. Genç psikoloji asistanı. Paris'te École Normale Supérieure'de ders vermeden evvelki dönemi. *Traum und Existenz*, Binswanger'in kitabının orijinal adı. Freud'un *Rüyaların Yorumu* kitabı. Foucault'nun psikanalizle, psikopatolojiyle, psikolojiyle olan ilgisi... Tabii *Akıl Hastalığı ve Psikoloji* adlı ilk kitabı... Daha sonra bu kitabı reddedecek. Fransız Komünist Partisi'ne üye olduğu sırada yaptığı

1. L. Bisnwanger, *Reve et Existence*, Foucault'nun Giriş yazısı, Vrin, 1954.

bir çalışma. Daha Sovyetler Birliği'nde gerçek durumun nasıl olduğunun farkında olmadığı bir döneme ait olan bir çalışma. O bakımdan bu dönem, Foucault'nun edebiyatla olduğu kadar psikopatolojiyle alakalı olduğu bir döneme tekabül ediyor. Zaten bu kitabın çevirisine yazmış olduğu önsöz, bizi *Deliliğin Tarihi*'ne bağlayacak bir önsöz. Ama bununla birlikte Foucault'nun bu metinde kullanmış olduğu bazı kavramlara daha sonra *Anti Ödipus*'ta rastlayacak olmamız ilginç.

Binswanger'in kitabının çevirisinin önsözünde, daha doğrusu giriş yazısında Foucault, René Char'ın şiirinden bir alıntıyla başlıyor. Bu durum benim ilgimi çekiyor; çünkü Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi*'ni yazdığı sırada sık sık danıştığı, Türkçeye *Tarih Nasıl Yazılır?* şeklinde çevrilmiş bir kitabı olan tarihçi Paul Veyne, daha sonra René Char üzerine kitap yazdı.[2] İkisinin ortak noktası, René Char'a olan hayranlıkları. Ve aynı zamanda Foucault, 1978 yılında yazdığı ama birkaç yıl sonra yayımlanan İtalya'da yapmış olduğu bir söyleşide, *Rüya ve Varoluş* metnine önsöz yazdığı zamanda onu ilgilendiren kişilerin bazılarının filozoflar yahut Lacan ve çevresindeki birçok insan gibi psikanalistlerden ziyade, Klossowski, Bataille ve Blanchot gibi, Nieztschevari bir edebiyat yazımının olduğunu söylemekte.

1978 yılında, 1954'te yapmış olduğu çalışma üzerine yaptığı bu söyleşi, Foucault'nun edebiyatla ilişkisinin bazı Foucault çalışanlarının söylediğinin tersine, sonuna kadar devam ettiğini bize göstermektedir. Giriş yazısında bize Binswanger'in egzistansiyalist psikoterapi yöntemini anlatırken vurguladığı şey, yine Binswanger'in Heideggerci egzistansiyalizmden *dasein* psikolojisi çıkarmış olması. Dönemin içinde bulunduğu yapısalcılık meselesiyle alakalı olarak 1949 yılında Claude Lévi-Strauss'un *Les Structures Élémentaires* kitabı çıkıyor. Fransız işgali sırasında Nazilerden kaçarken o sıralarda teşviki mesai ettiği kişiler arasında dilbilimcilerin bulunmasının, hem Lacan'ın psikanalizini hem Lévi-Strauss'un yapısalcılığını hem de Roland Barthes'ın yapısalcılıkla olan ilişkisini nasıl etkilediği Foucault tarafından

2. P. Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır?*, Çev. Nihan Özyıldırım, Metis Yay., İstanbul, 2014.

ele alınmakta. Burada, Foucault'nun 1978 yılında yaptığı söyleşide hatırlattığı bir şey var. Dilbilimcilerin önemi üzerine olan mesele. Sadece antropolojide, göstergebilimde ve psikanalizde olan dilin kullanımından önce, Rus dilbilimi dünyasındaki (Moskova ve Prag dilbilim ekolleri) Vladimir Propp'un semboller ve masallar üzerine olan kitabının Lévi-Strauss'u nasıl etkilediğini hatırlatıyor. 1920 yıllarının Rus dilbilim ekolünün Roman Jakobson üzerindeki etkisi, kuvvetli bir şekilde verilmiş vaziyette.

İkinci söyleyeceğim şey, 1954 yılı Foucault'nun İsviçre'de (Münsterlingen'de) tekrar izlemiş olduğu ortaçağdan kalma, şaşırtıcı bir deliler karnavalıyla karşılaşması. Çok az konuşulan konulardan bir tanesi. Münsterlingen'deki Foucault dönemi, yani *Deliliğin Tarihi*'nin kökeni diye adlandırılan bu dönemde, maskeler takıp tımarhaneden çıkan, kıyafet balosundaki delilerin, ilk defa, açık mekânda deli rolü oynamalarıyla birlikte Foucault, ilginç bir şey fark ediyor: Deliler, deli rolü oynuyor. Akıl hastanesinde hapis vaziyetteki akıl hastaları, *Mardi Gras* diye adlandırılan karnaval gününde deliler, (tıpkı farklı kılıklara girip kapıları çalarak para toplayan çocuklar gibi) kıyafetlerini değiştirip, deli kıyafetleri giyip, ortaçağdan kalma bazı âdetleri Münsterlingen'de devam ettiriyor. Foucault çok şaşırıyor. Jacqueline Verdeaux, Foucault'yu Binswanger'le tanıştıran kadın, Foucault'yla birlikte sokağa çıkıp karnavalı izliyor, Jacqueline de fotoğraflarını çekiyor. *Foucault à Münsterlingen* (*Foucault Münsterlingen'de*) yakın tarihte yayımlanıyor;[3] çok yazarlı bir kitap. Foucault'nun ailesine, meşhur Kuhn adlı psikiyatristin ailesine, Jacqueline Verdeaux ve kocasına teşekkürlerle başlayan bir çalışma. Bu teşekkürler tabii Kuhn'un Binswanger üzerine yapmış olduğu psikoterapik yöntemleri göstermekte.

1930 yılında yazıyor Binswanger *Rüya ve Varoluş* kitabını. Foucault bunları 1950'li yıllarda tanıyor. Fakat 1930'lu ve 1940'lı yıllar içinde Kuhn, Binswanger'in düşüncelerini aktarmış vaziyette. Bu dönem aynı zamanda, bundan birkaç sene evvel Gu-

3. Jean-Francesco Bert, Elisabetta Basso ve Jacqueline Verdeaux, *Foucault à Münsterlingen: A l'origine de l'Histoire de la folie*, 2015.

attari dersleri yaptığım sırada bahsettiğim, meşhur Saint-Alban psikiyatri hastanesinde, Guattari ve Jean Oury'nin etkilenmiş oldukları Tosquelles adlı başka bir psikiyatristin çalışmalarıyla paralellik gösteriyordu.[4] Guattari'nin etkilendiği Tosquelles'in çalışmalarının benzeri bir şekilde, o da Binswanger'in öğretisini takip edip onun delilere yaklaşımını, aynı şekilde onlarla yapmış olduğu ortak çalışmaları gözlüyor. Bahçecilik yapmak, patchwork üretmek, orada burada bulunmuş kumaşlarla bebekler yapmak, oyun oynamak gibi ve sonunda akıl hastalarını sokağa çıkartıp onları teatralliğe sokmak. Biraz Marquis de Sade'ın hapishanedeki tiyatrolarına benziyor. Burada da çocuklara yapılan törenlerde büyükmüş gibi giyinen çocukların tersine, delilerin deli gibi giydirilmesiyle karşılaşıyoruz. Ortaçağ kıyafetleriyle, sanki karnaval ve sirk arası bir hareketle delilere deli rolü oynatıp onları toplumun içine yönlendiren ve toplum içindeki insanlarla aynı mekânda birbirlerini görme imkânı sunan bir terapi yöntemi ve bu yöntemin Foucault tarafından 1954 yılında fark edilmesi. Karnaval ortaçağ karnavallarına benzemesine rağmen, terapi yöntemi hiç de ortaçağ terapi yöntemlerine benzememekte. Kuhn'un, Binswanger tarafından teorize edilmiş terapi yöntemi. Heidegger'in meşhur *Varlık ve Zaman* adlı kitabının yayımlandığı 1927 yılından üç sene sonra Binswanger'in bu *Rüya ve Varoluş* kitabı, Heideggerci bir şeyi ortaya çıkartmış vaziyette.

Deliler karnavalında bir tür imitasyon dünyası söz konusu. Elinde balonuyla, palyaço kılığıyla yüzü maskeli bir delinin, aynı maskeyi taşıyan bir deli figürüyle oynadığı oyun, 1954'teki karnavalın afişi. "Saat 14:00 itibarıyla karnaval yola çıkıyor." Kitaptaki resimde görüldüğü gibi, ortaçağdaki mahkûmların kamu önüne çıkarılıp maske giydirilip, boyunlarına suçlarının ne olduğunu gösteren şeyler asılan karnavalvari eğlence dünyası gibi... Mahkûmlar ortaçağda kamu önüne çıkartılıyor. Amerikan filmlerinde gördüğümüz mezuniyet törenlerindeki hiyerarşinin tersyüz edilmesi gibi bir şeyi ortaya çıkartıyor. Modern yahut postmodern okul âdetlerinin geldiği yer burası. Hiyerarşinin

4. Bkz. Ali Akay, *Félix Guattari, Öznellik Alanları*, Otonom yay., İstanbul, 2017.

tersyüz edilmesi. Delilerin sokağa çıkması, çocukların büyük olması, öğretmenlerin öğrencilerin karşısına geçtiği birtakım eğlence anları. Hiyerarşinin bozulduğu anlar. Bu anlar tabii aynı zamanda tedavi ilişkilerinin dönüştürüldüğü anlar. Foucault için çok önemli; çünkü Foucault'daki meşhur ikilik yani iktidar ilişkileri ve iktidar bağları arasındaki fark, bu hiyerarşi üzerine odaklanmakta.

İktidar ilişkileri ve bağları, Foucault için iki farklı anlam taşımakta. Bağlamda bir bağlanma var. Dinin bağlaması gibi. Bağlama ilişkisinde hiyerarşi var. Aşkın bir Tanrı figürünün iktidarıyla onun kulu olan imanlı kişiler arasındaki hiyerarşik ilişkiler gibi, Foucault burada da bir hiyerarşi olduğunu söylüyor. Burada herkesin yeri belli. İktidarda olan kişi kendi yerinde, altındaysa emrettiği ve ona bağlı olan insanlar... Hiyerarşik bir şekilde iktidar ilişkisi kuruluyor. Fakat iktidar ilişkileri dediği şey, hiyerarşinin ortadan kaldırıldığı ve fiziki gücün belirgin olmaya başladığı ikinci bir iktidar ve iktidarın karşısındaki insan ilişkileri. Burada bir yöneticinin gücü sembolik olmaktan çıkıp fiziki bir güç olmaya başlıyor. Dolayısıyla karşı karşıya gelen iki kişi, Hegel'deki köle-efendi diyalektiğindeki gibi dönüşmeye hazırlar ve kimin kimi yeneceğini ancak öbürünün fiziki gücü belirleyecek. Burada hiyerarşi ortadan kalkıyor.

Olay felsefesinde de aynı şeyi söylüyordu. Olay felsefesi Foucault'da, iktidardaki kişi ya da sınıfla iktidarın tahakkümü altındaki grup arasındaki mücadelenin yer değiştirmeye başladığı an. Tarihî olarak öyle bir an ki, o andan itibaren hiyerarşi ters yöne doğru dönmeye başlayacak. Ters yöne dönmeye başlaması, devrilmesi demek değil. Gelinen noktada iktidardaki kişinin kendi kuvvetini kaybetmeye başladığı an. Bu, iktidar ilişkileri ve bağları arasındaki ayrımı ortaya koyuyor. Birincisinde sembolik iktidar, hiyerarşik yerini koruyarak yaptırım gücünü elinde tutmaktaydı. Marx'taki burjuvazi öyle bir konumda. Koşulların değişmesiyle kuvvet dengelerinin değişmeye başlaması anındaysa, Foucault iktidar bağları kavramı yerine iktidar ilişkileri kavramını kullanıyor. Fransızca olarak *relation de pouvoir* ile *rapports de pouvoir*. Marx'taki *güç ilişkileri* yahut

üretim ilişkileri arasındaki güç ilişkileri gibi. Üretim biçimlerinin aralarındaki ilişkiler. Mücadele içinde hangisi, hangisi karşısında güç kazanacak ve iktidarın hiyerarşisini başka yöne doğru çevirecek? Bu iki kavram Foucault'da ayrı biçimde ele alınıyor, yani Foucault'nun "olay"ı Alain Badiou'daki "olay"la aynı değil. Badiou'da bir tarih önemli. Deleuze için her an bir olay. Hiçbir hiyerarşi yok. Foucault içinse olay, güç ilişkilerindeki dengenin sarsılmaya başladığı an. Olay, iktidarın düştüğü an değil. İktidarın zayıflayıp güçten düşerek kaybolma ânına geldiği nokta. 14 Temmuz 1789 Foucault için bir olay değil. Ama Gabriel Tarde'ın küçük buluşları gibi, Fransız Meclisi'ne ilk defa burjuvaların girmeye başlaması bir olay. Karar verecek olan mekanizmanın içine din adamlarının ve aristokratların yanında başka bir sınıfın girmesi ve arkasından, bazı metinlerin sarayda konuşulmaya ve basında yayımlanmaya başlaması. Bunlar tabii Montesquieu gibi yazarların getirdiği kuvvetler. Bugüne kadar gelmiş olan üç mercii arasındaki kuvvetler ayrımı meselesi. İkincisi Rousseau ve toplumsal sözleşme. Arkasından Voltaire. Tanrı'nın yarattığı dünyaların en iyisinin bu olduğuna dair Leibniz'in teorisinin alaya alınması; *Candide*. Ve Diderot'nun *Rahibe*'si. Bataille bunu tekrar ele alacak daha sonra. Olay, o halde hiyerarşinin çözülmeye başladığı an. Bu *Mardi Gras* günlerinde de aynı şekilde psikiyatrik hiyerarşi bir tersyüz edilme durumuyla karşılaşıyor.

1954 yılında Foucault'nun akıl hastalarının akıl hastanesinden sokağa çıkmaları, yani insan içine çıkmaları, aynı *Deliliğin Tarihi*'nde yer alan Pinel Reformu gibi bir şey. Pinel ve Tuke, Aydınlanma felsefesiyle delileri özgürleştirmek istiyorlar. Pinel'in yaptığı şey, zincirlere bağlı mahkûm vaziyetteki hastaların zincirlerini ilk defa çıkarmış olması. Bu büyük bir reform olarak geçmiştir, psikiyatri tarihinde. Binswanger'e göre akıl hastalarının sokağa çıkması tedavinin bir süreci ve Foucault bunu "moleküler bir devrim" olarak görüyor. Bu delilik hareketi, hiyerarşinin bozulmasından yola çıkan ve Foucault'nun deyimiyle, deliyi oynayan delilerden ortaya çıkmakta. *Egzistans* olarak deli olmayan insanlar gibi deli rolünü oynamaları. Bir tür maske takmak. Eski Yunan tiyatrosundan beri olan ikizlik

meselesi. *Doublure*, kendi suratı ve maskesinin suratı. Komedya ve tragedya arasındaki ayrımı gösteren, ağlayan suratla gülen surat arasındaki teatral ayrım, Foucault'da delinin insani suratıyla deli maskesi arasındaki ayrıma tekabül etmekte.

Doublure, Foucault'nun 1963 yılındaki *Raymond Roussel* üzerine olan kitabındaki kavramlardan bir tanesi. Raymond Roussel'den çok bahsedilmekte. Fransızcada aynı seslerden değişik kelime ve hikâyeler yazan bir şair. İntihar ediyor. Ölmeden evvel de kimsenin anlamadığı bu düşünceleri, *Comment j'ai écrit certains de mes livres* (*Bazı kitaplarımı nasıl yazdım*) adlı bir metin bırakarak,[5] yazdıklarını teker teker açıkladıktan sonra intihar ediyor. 20. yüzyılın başındaki sanat hareketlerini olağanüstü etkileyen bir yazar Roussel. Etkilemediği neredeyse kimse yok. Marcel Duchamp'ın yapmış olduğu bütün kelime oyunları, Raymond Roussel'e göndermedir. Mesela "Rrose Sélavy" olarak kendisini kadın kılığına soktuğu ve bu şekilde fotoğrafını çektirdiği zaman, Marcel Duchamp travesti değil, ama *doublure* oyununu oynuyor. Kadınmış gibi kendini değiştiriyor; *travestissement* kıyafet değiştirmek demek. Altına, kendi ismi olarak Marcel Duchamp değil, Rrose Sélavy yazıyor. Ama Fransızca onu *rose, c'est la vie* diye okuduğunuzda başka bir anlam çıkacak: "Gül, hayattır." Yahut *Mona Lisa*'nın yüzüne sakal-bıyık çizdiği zaman, altına bir formül yazıyor: "L.H.O.O.Q." Raymond Rousselvari okursanız bunu, *Mona Lisa*, yani Madonna'nın kıçı yanıyor.[6] André Breton büyük hayranı. Picasso büyük hayranı. Bütün bir avangart sanatın olmazsa olmazı olan bir şair, Raymond Roussel.

Foucault, 1963 yılında yayımlanan kitabında şöyle şey yazıyor.[7] Daha evvel hayatında hiç duymamış olduğu bu şairin kitabına sahaflarda dolaşırken rastlıyor ve ne kadar önemli olduğunu sonradan fark ettiğini söylüyor. Ama aslında burada

5. Metnin kendisi Türkçede ayrı bir kitap olarak yayımlanmamış. Ama İshak Reyna'nın derlediği, *Yazarın Teorisi*'nde Raymond Roussel'in "Bazı Kitaplarımı Nasıl Yazdım?" metni de dahil olmak üzere, birçok ünlü yazarın metni bulunmaktadır.

6. Harflerin Fransızca seslendirilişi *Elle a chaud au cul* cümlesini veriyor (onun ateşli bir kıçı var).

7. M. Foucault, *Ceci n'est pas une pipe*, Editions Fata Morgana.

bu kitabı düşünmemizin nedeni, *doublure* meselesi. Deliler karnavalındaki ikizlikle, maskeyle, Raymond Roussel'in taktığı şiirsel maske paralel. Başka bir şey daha var tabii, yukarıda ifade ettim. Bu karnavalın varlığını bilmeden Jacqueline Verdeaux'nun davetiyle Binswanger'le tanışmaya gittiğinde, bu karnavalı fark etmesiyle Foucault'nun söylediği şu: "Bunların hâlâ var olduğunu bilmiyordum." Foucault'nun "Raymond Roussel'i ilk kez gördüm, tanımıyordum" demesiyle, "bu karnavalın da bu kentte var olduğu bilmiyordum" demesi, aslında onun yöntemi.

Foucault yöntemini açıklarken 1978 yılında, yukarıda bahsettiğim makalede, her zaman hayatında ne yapacağını bilmeden çalışmaya başladığını söylüyor. Başka bir deyişle, *Deliliğin Tarihi*'ne başlarken, *Cinselliğin Tarihi*'ne başlarken, *Hapishanenin Doğuşu*'na başlarken, kafasında bir konu var ama o konu nedir ve nereye gidecektir, hiçbir şey bilmediğini söylüyor. Ve bu, zannediyorum –Foucault'nun yaşamıyla alakalı olarak– yöntemini geliştirmiş olduğu bir durum. Foucault bir empirist. Deleuze'ün David Hume üzerine olan, 1954 yılında ilk yazdığı metinlerde, *Empirizm ve Öznellik*'te olduğu gibi, 1954 yılında Foucault kendisinin "deneyci olduğu"nu söylüyor. O anlamda da bir tarih çalışması, bir felsefi çalışma için çok yeni bir yöntem çıkmakta karşımıza. Bilim dünyasının kabul edemeyeceği kadar naif bir yöntem. Hiçbir şey bilmeyen birinin –öyle söylüyor– bir konuyu merak ederek ve daha evvel araştırdığı konuların, onu sürüklemesiyle hareket ederek deneysel bir araştırmaya başlaması bu süreci belirlemekte. Ne çıkacağı, hangi kitaplardan faydalanacağı belli olmaz bir şekilde, merak ettiği bir konuyu (delilik, mahkûmluk, cinsellik, sapkınlık ve dindarlık) araştırması. Belki de Deleuze'ün söylediği gibi, bu beş konuyu Foucault'nun kavramsal kişilikleri diye ele alabiliriz. Dindar, Stoacı anlamda bir dindar. İlla tektanrılı dine inanan olması gerekmiyor. İmanlı bir kişi olması yeterli. Bu figürler, kavramsal kişilikler, Foucault'nun araştırma alanının içinde durmakta. O bakımdan da bütün bu ilk figürü, Foucault'nun ilk kavramsal kişiliği olarak akli dengesi yerinde olmayan, aynı zamanda bazı maskelerle bunu saklayabilen, gerçekte deli yahut gerçekte deli

olmayan; çünkü bazı insanlar deli gibi durmalarına rağmen çok normaller yahut normal gibi durmalarına rağmen deliler. Bunu psikiyatri çok iyi bilmekte. Kimisi ortalıkta dolaşıyor, kimisiyse içeride. Kimin akli dengesinin yerinde olduğunun bilinmesi belirsiz vaziyette. Bu maske ve rol dünyasına ancak empirik şekilde bakılarak somut ve varoluşçu bir insan antropolojisi incelenebilir Foucault'ya göre.

O bakımdan da Binswanger'in önsözünü yazarken iki önemli şey söylüyor. Biri, Biswanger'in felsefe veya psikoloji üzerinden düşünmemiş olması. Ama ontolojik ve antropolojik olarak bunu bize anlatması; yani *daseinın* olduğu, orada duran varlığı ele alıp onun somut deneyleri üzerinden düşünmesi. 1930 yılında yayımlanmış bu kitabın, 1927'de yayımlanan Heidegger'in, *Varlık ve Zaman* kitabıyla alakasını kurabiliriz. Daha önce 1900 yılında iki önemli kitap var; biri Husserl'in "Fenomenoloji"si, öbürü Freud'un *Rüyaların Yorumu*.

Bu iki kitaptan yola çıkarak hem psikanalizin hem de Husserl'in felsefesinin, rüya yorumlarının bilinçdışına ait olduğunu ve felsefenin de bir iletişim nesnesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki noktanın Binswanger tarafından bırakılıp yerine Heidegger'in egzistansiyalizmine ve antropolojiye bakmak. Foucault'nun dikkat çektiği nokta, bir yandan Freud'un ne yaptığına bağlı, diğer yandan Husserl'in ne yaptığına bağlı. "Giriş"in içinde ikinci paragrafta Foucault şunu söylüyor: İki tane kitap var ve tarihlerin rastlaşmasına dikkat çekmek lazım. 20. yüzyıl başlamış, Freud'un *Rüyaların Yorumu*, öbürüyse Husserl'in *Logische Untersuchungen*, yani *Mantık Araştırmaları. Fenomenoloji İçin Bilgi Teorisi Araştırmaları* diye geçen kitap. 1961 yılında Fransızcaya çevrilmiş, tuhaf bir şekilde çevirmenler arasında René Schérer var. Schérer'in fenomenolojiden geldiğini biliyordum ama Husserl çevirdiğini burada fark etmiş oldum. Öbürüyse 1900 yılında çıkmış; Foucault'nun kullandığı 1967 baskılı *Rüyaların Yorumu*. Önce Freud ele alınacak. Psikanalizin ortaya çıkması, arkasından tam da Husserl'in o kitabı. O anlamda da 1954 yılında Freud'un rüya yorumları üzerine bunları yazarken Foucault'nun aklında olan başka bir şey daha var.

Hep bir şey bilmeden başlayan, deneysel araştırmacı Foucault, burada nasıl oluyorsa *Cinselliğin Tarihi*'nin üçüncü cildindeki Roma kısmında, Artemidoros'un rüya yorumunu bilmekte. Şöyle söyleyebiliriz belki, çok meraklı bir kişi. Konulara girdiği zaman bir şey bilmiyor, ama daha önce merakından her şeyi de okumuş gibi duruyor; çünkü fenomonolojik ve psikanalitik bakışa karşı Binswanger'in egzistansiyalist bakışını öne çıkaran Foucault, rüya yorumlarının antik dönemde kullanıldığı gibi kullanılmadığını söylüyor.

Bu sırada 1954 yılındayız. 1900 yılında Freud ve rüyalar, beşerî anlamını kazanacak alana girişini yaptı. Rüyalarla birlikte insani anlamlandırma alanı açılıyor. İnsanın yaşamının bilincinin içinde, rüyalarında gizli bir şeyler var. Arzu. Arzu, rüyalarla alakalı. Bir rüya dünyası içinde psikanalizin arzu kavramı karşımıza çıkacak. Bu anlamda da arzu, kendini bilinçli olarak açıklayamadığı ve olmayan deneyimini, rüyalarda anlamlandırıp ortaya koyacak. Bunu nasıl yapacak? Freud söylemiş: Rüya, anlamlandırılacak bir şey, yani göstergesel bir şeyden bahsediyoruz. Burada tabii meşhur sorulardan bir tanesi: Rüyalar kelimelerden mi yoksa imajlardan mı oluşur? Bu, rüyaya ait bir tecrübe. Ve anlam, kendisini bilinçdışı, insanın farkında olmadığı bir yerde sembollerin içinde saklayacak. Gizli anlamlar. Freud'un Yahudi dünyası ve Yahudi geleneği içinden düşünerek yaptığı otoanalizinde, rüyalarının analizini yaparken geldiği noktada, Yahudiliğin hiç etkisi olmadığını düşünmeyeceğiz. Anlamlar saklı. Semboller, arzumuzu göstermekte. Ama arzumuzun ne olduğunu ancak perdeyi kaldırdığımızda göreceğiz.

İlginç bir şekilde, bu Husserl'in fenomenolojinde de var. Ve öğrencisi olup Yahudi olmayan Alman Heidegger'in felsefesinde de böyle. Diğer bir ifadeyle, Freud-Husserl-Heidegger üçlüsünden geçtiğimiz zaman, *Judeo-Christian* dünyasının içinden geçiyoruz. Heidegger için düşünce ve düşünmek nedir? Daha düşünmeye başlamadığımızı düşünmektir. Her seferinde peçesi kalkan hakikat, yeni bir hakikati bize gösterirken bir peçenin daha kalkması lazım. Sonsuza kadar giden bir saklama dünyası söz konusu. Heidegger'in gerçeği, peçelerin arkasında yatıyor.

Arzu kavramı, sembollerin arkasındaki hakikat Freud tarafından yorumlanıyor. İlk derste *Deliliğin Tarihi*'nin ilk cildinde, Foucault'nun bahsetmiş olduğu şekliyle -kozmik delilik içinde- kıyamet gününde hakikatin ışığın aydınlattığı yerde değil, karanlıkta olduğunu göstermiştim. Bilinçdışı. Aydınlık olan yer insanın bilinçli, kendi kendini bildiği haliyse, aklını çalıştırdığı ve muhakeme edebildiği andaki bilinçli olan varlık hakikati göstermekten acizse, hakikat bu bilincin arkasında yatan karanlık yerde durmaktadır. Başka bir deyişle, Freud'un bilinçdışı diye adlandırdığı yerdedir. Hakikat, aydınlıktan değil karanlıktan çıkacak. Freud'un büyük buluşu... Freud'un o anlamda sapkın diyebileceğimiz yaklaşımı, hakikatin karanlıkta saklı olduğunu ve cinsel arzunun orada yattığını ileri sürmüş olması, rüyaların yorumu, belki de dönemin en ilginç modern alanlarından bir tanesini veriyor bize; çünkü rüya karanlığın içinde kendini bulmaya çalışırken, anlamlarının düğümünü çözmeye çalışmaktadır. Demek ki anlamlar düğümlenmiş vaziyette. Düğümü çözüp anlamı içinden çekmek zorundayız. Karanlık ve düğümlü bir ortamdayız. Kendi hakikatimizi, kendi arzumuzu o andan itibaren ortaya koyabileceğiz.

O halde rüya, bilincin anlamsızlığıdır. (Bunu Foucault iddia ediyor, Freud'un arkasından devam ederek.) Bilinç, anlam taşıdığını zannederken onun anlamsız olduğunu bize rüya hatırlatacak. Biz, Kartezyen düşüncenin içinde "düşünüyorum, o halde varım" derken bilincimiz sayesinde varız. Özne fikri, bilinç. Bilinç olmadan özne fikri yok. Bilinçli insan kendini bilecek. Kendinin farkında. Kendi gerçeğini düşündüğü için var olduğunu söyleyecek olan Kartezyen düşünceye karşı, yüz yıllar sonra Freud bunu tersyüz ediyor. Rüya, bilincin anlamsızlığının ortaya çıktığı yerdir. Bu, *Deliliğin Tarihi* içinde Foucault'nun metninde oldukça ilginç bir yere sahip; yani Foucault'ya göre o anlamda Freud, bildiğimiz önermeyi tamamen tersyüz etmekte. Büyük bir devrimci olarak bakıyor bu durumda. Binswanger'in yaptığı çalışmanın, psikanalizin ve felsefenin ötesine geçtiğini söylediğiniz zaman bu şu demek değil, Foucault'nun felsefe ve psikanalizi çökerttiğini söylemiyor. Tersyüz ettiği şey, bilinç-

dışının anlamını veren şeyin de rüya olduğu. Tekrar edeyim: Bilinçdışının anlamını veren rüya, bilincin anlamsızlığını veren de rüya. Rüya, demek ki bilincin anlamsızlığını, bilinçdışının da anlamını vermekte. Bütün bir Kartezyen düşünce tersyüz oluyor.

Foucault'nun, burada iki tarih çakışıyor demesi gibi, 1656 tarihinin *Deliliğin Tarihi*'yle çakışması da çok ilginç bir şey aslında. Genel hastanenin açılmasıyla Descartes'ın kendi aklının dışına alması, aynı anda gerçekleşiyor. Kralın emriyle genel hastaneye toplumun dışında olanların topluca kapatılmalarıyla, Descartes'ın kendi akılsızlığını bir anlama sokarak Kartezyen düşünce içinde dışlaması benzer şeyler. Aynı iki dışlama biçiminin (biri toplumdan, biri düşünceden) aynı tarihte gerçekleşmiş olması tuhaf değil midir? Burada Freud'un bütün hermeneutik yaklaşımı, Deleuze'ün hoşlanmadığı yaklaşımı; çünkü Deleuze için her şey yüzeyde, biliyorsunuz saklı bir şey yok. *Incorporel* meselesi. Stoacı *incorporel*lere göre her şey yüzeyde oluşmakta, yüzeyden geçmekte. Nietzsche'de de her şey burada geçmekte. Her şey yüzeyde, derinde bir şey yok. Anlamlandırılacak bir şey yok. Ama Freud'un bakışında, anlamlandırılması gereken gizli şeyler var. Hermeneutiğin politik olarak ne kadar zarar verdiğini fark etmek zor değildir herhalde. Sürekli bir şeylerden anlam çıkarmak. Bu yorumbilimsel çabanın getirmiş olduğu şeyse, rüyada anlamı yok gibi duran şeyin anlamlandırılması. Hiç anlamı yok gibi duran bir şey, anlamlandırılmaya başlanacak. Freud'un tersyüz ettiği şey bu. Saklı, orada duran ve yakalanmayı bekleyen şeyler, kelimeler ve imgeler bekliyorlar: Gelin, beni bulun. Saklambaç. Karanlıktan bulup çıkartın, anlamımı açıklayayım. Psikanalizin, rüya yorumunun aynı zamanda ne kadar tehlikeli bir uğraş olduğunu da görebiliriz. Herkes kendi içinde sakladığı şeylerin gelip yakalanması için kendini açığa çıkarmaya çalışıyor. Her şeyini açığa çıkaran birini toparlamak nasıl mümkün? Hıristiyan itiraf mekanizması bile daha sağlıklı durmakta eğil midir? Ara sıra itiraf ediyorsun, günahlarını söylüyorsun, bitiyor. Burada, içindeki bütün pislikler, arzular, suçlar, ensest, sapkınlık, homoseksüellik ve saire, toplumun kabul etmediği bütün şeyleri diğer "ben"den çıkarıyorsun ve

hepsini açığa çıkartınca darmadağın oluyorsun. Toparlaması da onun için on, on beş yıl gibi bir süfre zarfında gelişiyor ve analiz sürüyor. Analizin süreci, minimum on beş yıl. Tabii epey para lazım. Marksistler bir zamanlar, psikanalizin ancak burjuva iyileştirme biçimi olduğunu söylerdi. Para olmazsa psikanaliz yapmak çok zor. Lacan diyor ki, para vererek iyileşeceksiniz. Para vermezseniz, bedava iyileşmek yok. Bedelini öde ki, acısını çek. Karanlık olan yerin, pisliklerimizin ortaya çıkarılması. Saklı bekleyen lapsuslar, dil sürçmeleri bunlar. Onun ortaya çıkarılıp yorumlanmasının önemi, psikanalizin yorumbiliminden geçmeye başlıyor.

Foucault şöyle bir şey söylüyor: Gizli olan içeriğin psişik ânını, bilinçdışının gerçekleştiği yerde bulmak önemlidir. Çok, ama o kadar çok önemlidir ki. Burada bir ironi cümlesi "çok önemli." Fazlasıyla önemli. Önemliden daha önemli. O kadar ki, eğer sorununuzun en ufak kısmını bertaraf etmeye kalkarsanız başınıza gelecekleri düşünün; çünkü itirafta tövbekâr ve imanlı kişi kiliseye gittiği zaman içini dökcek, itiraflarını kusacak. Eski Roma-Grek döneminden beri itiraf var. Arkadaşına anlatıyor, arkadaşı da papaza anlatıyor; bu bir zincir. Roma'dan Hıristiyanlığa geçişte "anlat ki için dökülsün." Komşuna anlat gibi. Eskiden komşuya anlatmak; başıma şu geldi, kocam şunu yaptı, karım bunu yaptı... Burada papaza anlatıyorsun. Burada suçluluk duygularının yerleri değişiyor. Herhangi bir sorunu bir kenara bırakmamak o kadar önemli ki, bırakırsan toparlayamayacaksın çünkü. Her şeyi hatırlaman lazım. Onun için bilinçdışı Freud'da ne kadar bebekliğe, hatta ana karnına kadar gidiyorsa, Deleuze ve Guattari'de o kadar önümüzde durmakta. Ne diyorlardı: Bilinçdışınızı aramayın, üretin. Siz yapacaksınız. Deneysel bir şey, hakikat. Arkada yatan anlamlarda yatmıyor anlam, önünüzde. Her attığın adımın içinde bilinçdışın duruyor.

O halde rüyalar bize saklı olan sembolleri açıklamaktalar. Rüyaların bize vermiş olduğu başka bir şey daha var ve bunun üzerinde Binswanger duracak: Hayalgücü. Hayalgücü, rüyaların bilinçdışındaki anlamlarını bize kendi kendisine verecek olan bir şey. Bizim hayalgücümüz ve arzumuz sadece rüyada değil,

rüyanın içinde hayal ettiğim şeyin içinde yatmakta. Hayalgücü o halde, rüyada bütün formlarını taşıyor. Potansiyel, reel, gerçek ve olacak olan bütün formları rüya taşımakta. Hayalgücünün formu. Ve rüyanın içindeki anlamlar, bilincin anlamını verecek olan şey. Burada Foucault'nun takıldığı başka bir şey daha var. Rüya, anlamı gerçekleştirdiği kadar ihaneti de kendi bedenine kazımaktadır. Hem anlamı göstermekte hem de bize ihanet etmekte. Anlamı bulduğumuz yerde ihanete uğramaktayız; çünkü anlam hâlâ Heidegger'in peçesi gibi. Anlam kendisini vermiş, ama tam anladığımız anda bize ihanet etmekte. Yine peşinden koşuyoruz. *Citizen Kane*'deki gibi. Rüya, anlamı verirken ihanet ediyor. Aşk ilişkisi gibi. Maço bir erkeğin, sevdiği kadından sevgiyi alırken aklından "bana ne zaman ihanet edecek" diye düşünmesi. Bu nedenle de Foucault, "rüyalar, ihanet sırasında gerçeği açıklarken yapmış olduğu ihanette yangın yerine döner" diyor. Orada saklı olan şey, orada bulacağımız şey, cinsel arzumuz içinde yanar gider. Alevlerle yanan ve kurmuş olduğu bilinçdışı dünyasının vereceği gerçeği yanarak yok eden bir yangın gibi burada da rüya, ihaneti ve gerçeği gösterirken yangın yerine dönüşüyor. Cinsel yangın. Seksüel, çünkü Freud'da rüyalar her bir sembolde ve anlamda cinsellikle iç içe. Ensest, perversite ve saire. Orada bekleyen ve ortaya çıkaracağımız, bulacağımız, bekleyen cinselliğimiz, yangın yeri. Bir yandan ihanet, bir yandan gerçek içinde yanıyor. Bu çok ilginç bir cümle, çünkü iki türlü cevap var bu yangın yerine dönen bilinçdışımızda. Onun için de anlamı, karşı-anlamla karşılayabiliriz.

Bilinçte bozulmuş halde ve bilinçdışında saklı olan anlamı gösteren rüya o halde cevap verirken işlevsel olarak hem anlamı hem karşı-anlamı yatırıma sokmakta. İki şey varsa ikisine birden oynayacağız. Rüyanın oluştuğu alanın bütün yüzünü kaplayacak olan şey, anlamla anlamsızlığın arasındaki ilişkiye vereceğimiz iki cevaptaki yatırım, bizi rüyanın gerçekliğine doğru yaklaştıracak. Bu da, rüyanın kendisi. Arzunun gerçekleşmesi, yani anlam ve anlamsızlık arasındaki yüzeyi kapsayacağız ve bilinçten anlamı anlamsızlaştırıp bilinçdışındaki anlamsızlığı anlamlandıracağız rüya sayesinde ve de arzuyu gerçekleştirmeye kalkacağız, ikinci

cevapta. Ama tam da rüyada olduğumuz için arzumuzu gerçekleştiremeyeceğiz. Rüya bize yasak olan şeyi gerçekleştirme imkânı sunacak. Arzum, annemse eğer, annemle yatma imkânını bana sunacak ama sunduğu anda bir rüya olduğu için gerçekleşemeyip rüyada kalacak. O zaman gerçek dünyada gelişen şey, gerçek olmadığı için arzunun karşısına bir karşı-arzu koyacak. Karşı-arzu, gelip seni engelleyecek. "Yok, ensest yapamazsın." Buna Foucault, rüyanın ateşi diyor. Gerçekleştirmeyi umduğum, fantasmamda yatan arzunun rüyada gerçekleştirilip gerçek hayatta karşı-arzu tarafından bastırılıp gerçekleştirilmesini engelleyen şeyin kendisi rüya ateşi. Bu, cinsel arzunun tatmininin yandığı yerdir. Tatmin yok. Arzuyu istedin, rüyanda gerçekleştirdin, kalkıp baktın, rüyaymış. Arzumu karşı-arzuyla bastıracağım, yoksa deliye döneceğim. İstediğim şeyi yapamamışım, kaybettiğim imkânın üzüntüsü içindeyim. O üzüntü içinde rüya cinsel arzunun tatminini yakarak yok ediyor; gerçek hayat. Bu şekilde arzu, ateşin tözü haline gelen bir forma dönüyor. Rüya, bir ateş tözü haline geliyor. Gerçeği olmayan bir ateş. Foucault, sürekli bir şekilde söndürmeye uğraştığım rüyamın ateşinin ikili işlevinin olduğunu söylüyor. Biri rüya, ikili bir işlev içine girmiş vaziyette. Biri arzuladığım, öbürü gerçekleştiremediğim arzu. Karşı-arzuyla onu bastırmaya çalıştım.

"Bütün cinsel arzum ve onu tatmin etme duygum yandı, gitti." Bu anlamda da artık anlam, imgemde kaldı. İmgemin Freud'da çevirisinin yapılacağı yerse kelime olacak. Burada Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nden ve *Kliniğin Doğuşu*'ndan sonraki kitabının adı çıkmakta: *Kelimeler ve Şeyler*. Rüyalarımdaki imgeler olan şeylerle o şeylerin bana dilimdeki tercümesi olan kelimeler. Gördüğümüz şeyler, söylediğimiz şeyler değil. Heterojen onlar. Freud'un kitabı, *Rüyaların Yorumu*, Husserlci mantık ve Binswanger'deki *Rüya ve Varoluş* kitabının psikanaliz ve felsefeye karşı antropolojik ve ontolojik açılımını görüyoruz.

4 Mayıs 2017

Deliler Dansı ve Maskeleri

Foucault'nun 1954 yılında *Deliliğin Tarihi*'nin öncesinde İsviçre'nin Münsterlingen şehrinde gördüğü, Binswanger'in psikoterapi yahut *antropoterapi* olarak adlandırdığı çalışması üzerinde durmaktayız. Freud'un çalışma yöntemine nazaran çok farklı bir terapi söz konusu burada. Bir tür etnoterapi yahut antropoterapi olarak adlandırılabilecek olan Heideggerci *dasein*, yani varlık üzerine olan bir terapi yöntemi geliştirdiğini söylemiştik. Geçen hafta onun *Traum und Existenz* (*Rüya ve Varoluş*) kitabının içine girip Freud'un analizi üzerinde durduk.

Şimdi başladığım meseleye dönüyorum: Deliler karnavalı. Bu karnavalın, Foucault'yu çok şaşırtan bir şey olduğunu söylemiştim daha evvel; çünkü 14. yüzyıldan beri karnavalın gerçekleştirilmemiş olduğuna dairbir düşünceye sahip olduğunu söylüyordu. Bütün bu ortaçağ dünyasının modern bir toplumda ortaya çıkmasının şaşkınlığını taşıyordu. Başka bir şey daha söylemek lazım, *Foucault à Münsterlingen* adlı çalışmanın içindeki makalelerden bir tanesi, 2011 yılında Brezilya'da –Rio'daki bir psikiyatri hastanesinde– hastaların ve doktorların ortak bir şekilde düzenlemiş oldukları bir samba karnavalında yine ortaçağ delilik karnavalının benzeri bir sürecin olduğundan bahsetmektedir. En etkileyici konulardan bir tanesi de maske konusu, çünkü Foucault'nun bütün çalışmasının içinde maske mevcut olan bir temadır.

Maske takmak, kişiliğin çoğaltılması, kendi kişiliğinin saklanması, başka bir kişiliğe bürünmek yahut da deliliği oynamak. Foucault, deliyi oynamak diye adlandırıyor. Deli, deliyi oynuyor. Foucault dersine başladığımız sırada söylemiş olduğum gibi, Foucault'nun Hegel'e en çok yaklaştığı çalışmalarından biri. Ama bunun nedeni sadece yabancılaşma kavramı (*aliénation*). Yabancılaşma kavramının kendisinin içinde *aliéné* var; sonuçta Fransızcada deli anlamına geliyor. "Yabancılaşma" diye çevrilen Marx ve Hegel'in kavramı olan *aliénation*'un, kendi kendine yabancılaşma, bir tür kendini kendinin deli haline çevirme anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Hegel'deki *aliénation* ile Foucault'daki *aliéné*, yani deli kavramı, birbirinin tamamlayıcısı vaziyette. Bir de buradaki ikizlik vaziyetini düşünürsek, yani insanın kendi kendini maskeleyip kendinden başka bir kişilik ortaya çıkarması, ikiz olma, iki ruhlu olma, iki kişilikli olma... Psikiyatrinin psikotik vakalarının içinde geçen teorilerden biri. Bütün bir modern "Hollywood cinayet konulu sineması, bilhassa 1940'lı, 1950'li yıllar, Hitchcock en dikkat çekeni, Freud'un psikoz vakalarından cinayet senaryosu yazmakta. En meşhuru *Psycho*. Foucault konuşmalarından birinde onu ele alıyor. Diyor ki: "Derslerimde yahut konferanslarımda isterdim ki *Psycho* filmindeki Norman gibi sesim bir anda değişmeye başlasın ve içimden sanki başkası konuşuyor gibi başka bir ses çıksın; beceremedim." Bunu düşünmesi ilginç.

Bu tema, yani vaka üzerine düşünmek psikiyatrinin, Freud'un ve diğer 19. yüzyıl psikiyatrlarının ve Binswanger'in de çalışma biçimi. Foucault, bu çalışma biçimine hayran, çünkü şöyle bir şey söyleyebiliriz belki, Foucault'nun yöntemi diye bir yöntem varsa, daha çok jeneolojiden ve arkeolojiden bahsedilebilir. Foucault bir soykütük, arkeoloji çalışması yapıyordu. Fakat şunu düşünüyorum ki, *Kelimeler ve Şeyler*'de, *Deliliğin Tarihi*'nde bunun üzerine cümle ve vakalar var... Bilhassa Collège de France'ta 1973 yılında vermiş olduğu seminerlerdeki konferanslarında *Deliliğin Tarihi*'nden, *Kliniğin Doğuşu*'ndan, *Hapishanenin Doğuşu*'ndan sonra cinselliğe giden bir süreç içinde Foucault tekrar anormaller üzerine olan çalışmalarını sürdürüyor. *Deli-*

liğin Tarihi'yle *Kliniğin Doğuşu*'nda Foucault'nun delilikle olan ilişkisi bitmiş değil.

Foucault'nun bir yöntemi varsa, bu aynı zamanda siyasi bir yöntem. Foucault bu yüzden sürekli bir şekilde ideoloji kavramından uzaklaşıyor; çünkü vaka analizi üzerinden bir yöntem düşünmekte. Bu, en çok da delilik ve psikiyatri üzerine yaptığı çalışmalarda kendini göstermekte. Bunun nedenlerinden biri de, dersin başına, *Deliliğin Tarihi*'nin başına gelip de içindeki açılmalara bakarsak, her bir açılımın aşağı yukarı bir isim üzerine olduğunu düşünebiliriz. Ne yaptık? Bruegel bir vaka. Aziz Antonius başka bir vaka. Aziz Francesco başka bir vaka. En son geldiğimiz yer Binswanger'di. Binswanger'in ve Freud'un vaka analizleri üzerine kurulu olan psikiyatrik yaklaşımları. Psikanalizin keşfi ve psikanalize karşı Heideggerci bir tavırla vaka analizlerini ele alan Binswanger'in tavrı, bir tür Foucault'nun yöntemidir dersek yanlış olacağını sanmıyorum. Elbette Foucault'nun arkeoloji ve jeneolojiyle olan ilişkisini yadsıyan bir şey değil bu; ama vakalar üzerine düşünmek, hem bilimsel açıdan çok Foucaultcu bir yaklaşım hem de ideoloji üzerinden düşünürken siyasi bir bakış.

Eğer Foucault'nun siyasi tavrı bilhassa Sartre'dan ayrılmaktaysa bunun en büyük nedenlerinden biri herhalde Sartre'ın belli bir konumda almış olduğu tavırlardır. Kitaplarının çoğunun ismi "Durumlar" *(Situations)* üzerinedir. Sartre'ın bakmış olduğu yerden, sağlam temel ideolojik duruşuna karşı Foucault'nun oynak duruşu. Homojenleşmeyen, nereye doğru kaydığını ancak söylediği sözlerde ele verebilen Foucault'nun bakışıyla Sartre'ın bakışı iki ayrı siyasi bakış. Sartre, Marksizmin aşılamaz bir düşünce olduğu perspektifinden bakmaktaydı. Dünya siyaseti içinde küreselleşmiş bir burjuva kapitalizmiyle işçi sosyalizmi arasındaki ayrımda tavrının nerede olduğu belli. Sosyalist bir perspektifte duruyor.

Geçenlerde bir haber çıktı. Makalenin yazarı bir Fransız. Makalenin içinde üç isim geçmekte: Foucault, Barthes, Lacan. Makaleye göre dünyayı Amerikan düşmanlığından kurtaran üç yazarlarmış. Onlar sayesinde hedef Sovyetler Birliği olup

Amerikan düşmanlığının sonuna gelindi, diyen bir makale. Bundan evvel başka bir makale çıktı. Bu sefer CIA ajanlarıyla ilgili: Foucault, Derrida, Lacan gibi postyapısalcıları okumaya başladılar, dünyadaki tehlikeli gidişatı onların fikirlerine bakarak durdurmak üzere. Bir sürü James Bond, bir sürü 007, hep beraber *Deliliğin Tarihi, Kliniğin Doğuşu, Hapishanenin Doğuşu* gibi kitapları okumaktalar sanki! Fransız gazetecinin makalesinde Sartre'ın çok tehlikeli olduğu söyleniyor. Bir numaralı Amerikan karşıtı. Negri hâlâ Amerika'ya giremiyor. Calgary Üniversitesi'nin çağırdığı Antonio Negri, vize alamadığı için Kanada'ya giremiyor. Amerika'yla yaptıkları anlaşma neticesinde, Amerika'ya giremeyenlerin Kanada'ya da gidemeyeceğini içeren bir kural varmış galiba. Amerika'ya giremediğini biliyorduk, kendisi de söylüyordu ama Kanada'ya da giremediğini, sanırım kendisi de bilmiyordu. Bu anekdotları niye anlattım? Foucault'nun Sartre'dan bir şekilde uzaklaştığını hatırlayalım. Taban tabana zıt demeyeceğim, çünkü aynı mücadele içinde yan yana duruyorlar. Sartre'ın ölümüne kadar sürdü bu. 1980'de Sartre, 1984'te Foucault öldü. Sartre'ın o ideolojik ve genelci bakışı karşısında Foucault entelektüel kavramını değiştirmeye kalktı. Sartre'ın angaje entelektüeli yerine spesifik, özgün entelektüel kavramını önerdi. Ama özgün entelektüeli anlatırken Foucault, kendi bilgi çerçevesi içinde kalan diye bahsediyordu; yani bir laboratuvarın fizikçileri, bir alanın antropologları gibi, o çerçeve içinde bildiği konular üzerine tavır alabilen entelektüel. Bunların bir kısmı üniversite sorunları üzerine odaklanmaktaydı.

Burada yöntem derken ifade etmek istediğim bu değil. Foucault'nun bilgi çerçevesinde ele aldığı özgün entelektüel tavrı değil. Psikiyatri dünyasının, psikanalizin vaka analizlerinin olduğu bir bakış. Başka bir şey. Onun için etnografik ya da antropolojik bir felsefi çalışma. Husserl'in fenomenolojisinden Binswanger'i ayırmakta. Husserl'in lojik anlayışının yahut Freud'un psikanalizinin tersine... Geçen hafta bilinçdışının karanlık çerçevesinden bahsettim. *Deliliğin Tarihi*'ndeki kozmik delilikle alakasını kurdum. Binswanger başka bir şey söylüyor. Freud'un, bilinçdışının içinde saklı olan ve kelimelerle ortaya

dökülecek olan bir hakikat, saklı olan bir hakikatin öne çıkarılması. Halbuki Binswanger'in tavrı saklı bir şeyi ya da gizlenen bir şeyi değil... Bilinçdışında derinlerde duran, çocukluktan kalmış olan bir baba aşkı, anne aşkı yahut ensest suçlaması gibi bir arzuyu değil, tam da Stoacıların dediği gibi yüzeyde duranı analiz etmeyi tercih ediyor. Freud'un psikanalizinde karşı çıktığı şey saklı olanı bulmak değil, gözükeni göstermek. Herkesin gördüğü şeyi göstermek. Binswanger'in egzistansiyalist tavrı yüzeyden geçmekte. Aynı Stoacıların *incorporel* diye adlandırdığı tavırda ve aynı zamanda Nieztsche'nin tavrında olduğu gibi. Odisseasçı bir yolcuğun ardında saklı olan değil, yolculuğun her etabında, Ulis'in yaptığı gibi, başına gelen maceraların her biri vaka olarak ele alındığında yolculuk ilginçleşiyor. Yoksa İthaka'da karısını bulduğu son dövüş değil. İthaka'ya dönen Ulis'i kimse tanımıyor. Karısı bile tanımıyor. Karısına evlilik teklifi götürenlerin bile tanımadığı biri. Halbuki yüzeyde her şey ortada durmakta. Önemli olan, duran şeyi görebilmekte. Binswanger'le onun için ilgilenmekte Foucault. Freud da vaka analizi yapıyor, Binswanger de.

Foucault, ikisini birden bence büyük bir heyecanla takip ederek kendi yaklaşımından bir vaka analizcisi çıkartıyor. Vaka analizcisinin Osmanlıcada ismi neydi, vakanüvis. Foucault tarihi, vaka analizi yapan bir tarih. Bu bilhassa küçük metinlerinde çok belirgin, ayrıca *Collège de France*'ta yaptığı kurum ve teorileri üzerine olan dersleri... Kitabın ismi zaten *Théories et Institutions Pénales* (*Ceza Teorileri ve Kurumları*). Bir sonraki seneyse anormaller üzerine dersler yapıyor. İsimlerden bahsediyor. Biraz daha ileriye götürürsek, "Aydınlanma Nedir?" metnine bakmıştık. O metinde "bugün" sorusunu sorduğumuz zaman yine aynı yaklaşımda olduğunu görebiliriz. Neydi aydınlanma? "Bugün" bir sorun hakkında konuşma cesareti göstermek. Cesaret et, diyor Kant, değil mi? Cesaret et; gündelik olan bir şeyin ele alınması. Güncel olanlar üzerine düşünmek. Bunu felsefi, sosyolojik, antropolojik bir şekilde, teorik bir şekilde ele almak mümkün tabii ki. Bir gazetecinin yaptığı gibi teorik çalışma yapmak. Birincisi o. Olmakta olanların analizini, teorisini bize vermek.

Althusser'in öğrencilerinden Pierre Macherey'in Spinoza üzerine olan çalışmasında çok güzel bir şey söyleniyor. Diyordu ki, Spinoza 17., 18., 19. yüzyıllarda üç defa ayağa kalktı. Biri, 17. yüzyılda Hollanda'nın vaziyetindeki Spinoza, yani De Witt kardeşlerin düşürülüp Orange hükümetinin baskıcı olarak bütün özgürlükleri kısıtlayarak iktidara geldiği dönemde Spinoza orada bulunmaktaydı. Bir diğer Spinoza, Alman ve Fransız romantizmi içinde, Fransız İhtilali ve ona karşı ve ondan yana düşünülen bir Spinoza. İhtilal öncesi kraliyet var. 1776 depremi, Voltaire'in *Candide*'de bahsettiği. Öbür Spinoza da Ferdinand Alquié'nin... Deleuze'ün *ifade problemi* diye adlandırdığı yahut Negri'nin *vahşi anomali* olarak ele aldığı ve döneminin içinde Spinoza'yı okumaya kalkan yaklaşımıyla Deleuze'ün Spinoza'yı zamanlar üstü, yani zamansız şekilde ifade sorunu içinde düşünmesi ve Spinoza'da olan alçakgönüllülüğü genel felsefi tavır olarak ortaya koyması, değişik dönemlerdeki değişik Spinozaları göstermektedir. Bu bakımdan olaylar tarihi, her bir günün değişik bir şekilde yorumlanabileceği ve birbirine bağlanıp ayrılabileceği bir dizi içinde vaka analizi olarak alınabilecek olan bir yöntem. Foucault'nun yöntemi, bu bakımdan gazeteci analizi gibi bir vakanüvislik.

Özellikle bu değişik vakalara baktığı küçük çalışmalarına dönersek, bir tanesi Pierre Rivière'in cinayeti. Bir tanesi Herculine Barbin. Bir transseksüelin erkek ve kadın kimliği içinde, psikiyatri tarafından kimliklerinden birine hapsedilip intihar etmesi. Bilhassa 1977 yılında yapmış olduğu, isim isim saydığı *La Vie Des Hommes Infâmes* (*Aşağılık İnsanların Yaşamı*). Oradaki isimlerin her biri bir *cani* ve iktidarın ortaya çıkardığı aşağılık insanlar. Her biri birer vaka olarak görünmekte. Şunu da ekleyebiliriz: Bilhassa 1980'li yıllarda başlayan bir gazetecilik tavrı. Önce kadın dergilerinde başlayıp sonra *Libération Gazetesi*'nin haber yapma biçimine dönüştü. Daha sonra Türkiye'de *Nokta* dergisi benzerlerini çok yaptı. Haberi verirken X kişinin sözüyle başlaması. "Bilmem kaç yaşındaki X kadın, kendi hayatında bunu anlatıyor" diye bir haber verme yöntemi. Yahut yakın zamanda Fransız cumhurbaşkanlığı seçimlerinde *Le Monde*

gazetesinde değişik, halktan insanların isimlerini verip kime oy verip vermeyeceklerini açıklamalarından genel bir seçim tablosu veren bir gazetecilik.

Benzer şekilde vaka analizleri, Foucault'yu ilgilendiren bir yöntem haline geliyor. *Corriere della Sera* için yazmış olduğu İran yazıları gibi düşünürsek, Foucault gazeteci gibi bir analiz yapma biçimini, –"Aydınlama Nedir?" metni de böyle– felsefi yöntemini vaka analizi ve gazete gibi gündelik olaylar üzerine kuruyor. Buna ad da veriyor, *şimdiki zamanın tarihi*. Şimdiki zamanın tarihinden itibaren aslında düşünebiliriz ki, arkeoloji ya da jeneoloji söz konusu olduğunda, Foucault başlangıçta arkeolog ya da jeneolog değil. Vaka analizi yaptığı için arkeolojisine ve jeneolojisine bakabilmekte. Yaptığı şey, olmakta olana bakmak. Olmakta olan, olduğu gibi, bir şey saklıyor diye değil, sözcelemlerin şifresini çözüyor sanki kod çözmekte olan şifre ajanı gibi. Türkiye'de *subliminal* mesajlarla haber yollamak gibi bir yönteme ait olmayan, sözceleme dair ne varsa hepsi orada, yüzeyde, saklı değil görünür olduğunu gösteren bir yöntem. Söylem analizi yöntemi. Vaka analizi, söylem analizi ve içinde hiç saklılık olmayan, deşifre etmek zorunda kalınmayan bir analiz yapma biçimi budur. Filmlerde gördüğümüz savaş zamanındaki Alman Nazilerinin gizli telgraflarının çözülmesi, bunun için bilgisayar yöntemi geliştirilmesi gibi değil. Ortada duranın şifresini çözmek, yani yüzeyde ne duruyorsa onu gösterebilmek adına bir yöntem. 1966 yılında Lacan'ın yazılarının birinci metni, Edgar Allan Poe'nun *Çalınan Mektup* hikâyesinden yola çıkarak kaleme aldığı metin. Psikanalizi ele alma yöntemi Freud'a çok uzak duruyor. Hatırlıyor musunuz? Meşhur mektup gizli ama herkes de biliyor. Kraliçe, kocasını aldatıyor. Sevgilisinin yolladığı mektubun, kralın sekreteri tarafından bulunması lazım ki kraliçeyi itham ederek istediği kişiyi kralın emrine versin. İngiltere'de, kraliçenin sevgilisi. *Üç Silahşörler*'i hatırlarsanız, kraliçenin hizmetinde, gidip kardinalin İngiltere'de olduğunu tahmin ettiği yüzüğü getirip meşhur akşam yemeğinde yüzüğü kraliçeye vermek ki, o akşam kraliçe yüzüğü takıyorsa kardinal yalan söylüyor olsun. Silahşörler

yüzüğü getirip yemekten önce kraliçenin yanında çalışan kıza verdikleri zaman, kraliçe çok rahat bir şekilde akşam yemeğine gelip kendini gösterebiliyor. Edgar Allan Poe'nun mektubu da buna benzer şekilde; dedektifin gelip o belgeyi işaretleyen mektubu bulması lazım. Arayıp bulamıyor, çünkü Lacan'ın bize bahsettiği analiz yöntemiyle söz konusu mektup, masanın üzerinde birçok kâğıdın arasında bulunmakta. Dedektif o mektubu orada bulamıyor, çünkü gözünün önünde. Başka yerlere, saklı yerlere bakıyor. Binswanger'in bu yaklaşımı, yani yüzeyde olan şeyleri gösterme yaklaşımı, Foucault'da olduğu gibi, sözce analizinin içinde gözükmektedir.

Şimdi gelelim maskelere. 14. yüzyıldan sonra deliler karnavalının artık yapılmadığını düşünen Foucault'nun İsviçre'de, Münsterlingen'de Jacqueline Verdeaux'nun davetlisi olarak Binwanger'in asistanıyla görüşmeye gittiğinde gördüğü manzara, karnavalın hâlâ yapılıyor olması. Maske takarak delilerin deliyi oynamaları. Delilerin, o gün kapalı bulundukları akıl hastanesinden sokağa çıkıp, insanların içinde deli rolü oynayarak kendilerini gösterdikleri bir yürüyüş. Binswanger'in asistanı Kuhn'un kadın kılığında gelip delilerle birlikte karnavalda ona eşlik etmesi, tedavi edenle edilen arasındaki dışsal ayrımın yok edildiğini gösteriyor. Ne diyordu Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde? Günün birinde, kralın bir emriyle akli dengesi bozuk olanlar, fahişeler, hırsızlar, serseriler, evsizler, Genel Hastane'ye koyuluyorlar. 17. yüzyılda deliliğin aldığı form, yani genel bir insan grubunun dışlanması. Sartre için biraz önce ne dedik? Dünyanın Sovyetler Birliği ile Amerika arasındaki ikilik ilişkisinde Sartre, sol bir yerden angaje bir entelektüel öneriyordu, yani Sartre için Kamboçyalı, Vietnamlı, Cezayirli veya Faslı, Brezilyalı veya Şilili fark etmeksizin, sosyalist olup da ülkelerinde cezaya yahut kaçmaya, sürgüne gitmeye maruz kalmışlarsa eğer, onlardan yana tavır almak gerekmektedir. Mültecileri desteklemek fazrdır. Angaje entelektüel budur.iyi bir tavırdır; ancak Foucault'ya göre, entelektüelin bilmediği bir dünya için ideolojik olarak *a priori* bir tavır alması tehlike ve riziko taşımaktadır. Foucault'nun karşı çıktığı şey buydu.

Deliliğin Tarihi'nde Genel Hastane'den tikel forma geçildiği zaman oradakileri zincirlerden kurtarıp, onları tedavi etme yollarının ayrı olduğunu söylemesiyle birlikte, genel bir dışlama değil, her birinin özel tedavi yöntemleri, kurumları ve kapatılma koşullarının olması ileri sürülmektedir. Bir tür tikel bakış, genel bakışın yerine geçmekte. Vaka analizi, genel bir ideolojik bakışı değil, vakaya bakarak, vakanın kendi içindeki konumu üzerinden entelektüel bir bakışın bu işe angaje olması yahut olmaması arasındaki ikilemde gerçekleşiyor. Foucault'nun orijinalliğini bu noktada fark etmek mümkün.

1977 yılında Kızıl Ordu fraksiyonu Baader-Meinhof için Foucault, avukat Klaus Croissant'ın Fransa'da mülteci olarak bulunması için tavır alıp, Kızıl Ordu fraksiyonu elemanlarının Almanya'daki hapishaneden serbest bırakılması için toplanan imzaya katılmıyor Deleuze ve Guattari'nin tersine. Aynı şekilde Klaus Croissant vakasına bakıp içerideki militanların kim ve kaç kişi olduğu bilgisi olmaksızın bir bildiriye imza atması kendi yöntemine uymadığı için imzalamıyor. Bilmediği bir durum için tavır almanın riskli olabileceğini söyledikten sonra tarih Foucault'yu haklı çıkardı. Berlin'de duvar yıkıldıktan sonra Almanya'dan kaçan birçok Kızıl Ordu mensubunun Stasi (Doğu Alman devletinin gizli servisi) içinde çalışmakta olduğu gazetelere yansıdığı zaman Foucault artık yaşamıyordu. Çok sonradan ortaya çıktı Foucault'nun genel tavır almamaktaki haklılığı. İdeolojik tavır alma karşısındaki tutumunun doğru olabileceğini bize gösterdi.

Yeni filozofların tam tersine, demokrasi ve sivil toplum kavramı içinde, 1970'lerin başından itibaren sosyalist rejimlere karşı aldıkları genel tavrın terisni izlemekteyiz Foucault'nun tavırlarında. Zaten yıllar sonra Bernard Henri-Lévy Foucault'ya karşı bir kitap yazdı. 1969 yılındaki makalesinde Foucault'nun meşhur sözü "bir gün yüzyıl Deleuzecü olacak." Bu söze karşı 2000'lerin başında Bernard Lévy'nin yazdığı kitabın ismi *Sartre Yüzyılı*. Bernard Lévy, İsrail-Filistin meselesinde İsrail devletine bloke oldu ve her türlü İsrail eleştirisini bir antisemitizm olarak değerlendirme çabasını hiçbir zaman bırakmadı.

Foucault'nun tavrı hiç de buna benzemiyor, çünkü Foucault'nun tavrı Sovyetler'e karşı Amerika'yı savunmak olmamıştır hiçbir zaman. Onun tavrı daha çok, hangi durumda, hangi vakada kimin daha doğru yerde olduğuna yöneliktir. Onun için bir siyasi analiz biçimi olarak *yüzey* ve aynı zamanda bir yöntem olarak *vaka*, Foucault'nun düşünme ve siyaset tarihine getirmiş olabileceği en büyük yeniliktir diyebiliriz; çünkü bu tip bir bakış ne Platon ve Aristoteles'ten beri olan bir şey, ne de arkasından gelen, bizim görmüş olduğumuz İbn-i Rüşd'le birlikte Aristotelesçi düşünürlerde var. Ne Hobbes ne Locke, ne Rousseau ne Hegel ne de Sartre... Foucault *Hapishanenin Doğuşu*'nda heterojen bir aydınlanma eleştirisi olarak genel bir durum analizi vermekten çok, spesifik bir ceza kurumunun ve ceza hukukunun nasıl bir şeyleri kurtarmaya çalışırken kurtaramadığını gösteriyor vaka analiziyle.

Aydınlanma karşıtı olsaydı Foucault, 1984 yılında, bizim burada birkaç sene evvel ele almış olduğumuz gibi, "Aydınlanma Nedir?" metninde Kant'ın üzerinden okuma yapmaya kalkmazdı. O makalede Kant'ın "Cesaret et!" sözünü, hayatının sonundaki en önemli kavramlarından biri olan *parrhesia*ya (Doğruyu Söylemek) bağlamazdı. O bakımdan sanıyorum ki, Foucault'nun çok titiz ve doğru okunmasını gerektiren bir yazı tarzı ve yöntemi var. Genel bakışların çok ötesinde, hiçbir blok yanında veya karşısında tavır almış biri değil. O kadar ki, İtalyan gazetesi *Corriere della Sera*'ya yolladığı yazıları yazmadan evvel Fransa'da Paris yakınlarında bulunan Humeyni'yle görüşüp sonra İran'a gitmesi bile aslında Foucault'nun baştan kararlı *a priori* bir tavır almadığını göstermekte; çünkü Humeyni'yle görüşmesinden çıktıktan sonra, Foucault'nun Paul Veyne ve Daniel Defert'e söylediği şey şu: Evet, despot var, bir tiran; ama bu gelirse İran mahvolacaktır. Ona rağmen orada görmüş olduğu heyecanın ifadesini yazdığı yazılarda gösteriyor. Ama bir şey daha yazıyor o süreç zarfında; başkaldırı ve devrim arasında fark var. Devrim Humeyni'nin yaptığı şey, yani yeni kavramlarla bir ülkeyi yönetecek olan bir iktidarı kurmak. Halbuki Tahran sokaklarında Şah'a karşı ayaklanan genç insanlar, onlar ayaklanma yapıyordu.

Revolt içindeydiler, *revolution* değil. *Revolution* kelimesinin altında yatan ilk anlamı düşündüğümüzde, yani takımyıldızlarının gelip tekrar yerini bulması, devrim kelimesinin Türkçede olduğu gibi devirmekten gelmediği, yeni rejimin gelip eski rejime karşı yeni iktidarını kurmasından başka bir şey ifade etmediğini de unutmamak gerekecek. O bakımdan daha evvel söylediğim gibi Spinoza'nın yahut Foucault'nun yahut Deleuze'ün devrim meselesine bakışları çok olumlu olmamıştır; çünkü yerine gelen bir tiranlık korkusu tarihte hep kendini göstermiştir. Cromwell devriminden Fransız devrimine Rus devrimine, oradan Kamboçya'ya kadar, en son İran olmak üzere onların başka türlü bir tiranlık rejimine dönüşmekte olabilecekleri ve oldukları, tarihin gösterdiği durumlardır.

Aynı şekilde devam edeceğim deliler karnavalına ama burada yöntem bakımından konuşmak önemliydi; çünkü Foucault'nun Binswanger'e yazdığı önsözü, bu konu üzerine odaklamakta. Yüzey, yüzeyin içinde duran görünenlerin gösterilmesi; yani o kadar açık ki bütün söylenenler ve yapılanlar, siyasi rejimler için de aynı şekilde, bilimsel söylemler için de... Açık açık ne olduğu söyleniyor ama yorumlandığı zaman... Tefsir edildiği zaman derinliklerde yatanlar ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. Gazeteci analizlerinin çoğu, aslında neyin söylenmek istediği belirginleşmektedir. Halbuki söyleyenin söyleminde, iktidar ya da muhalefet fark etmeksizin siyasetin dilinde, bu olduğu gibi açık. Okuyup dikkatlice görmek lazım.

Foucault'nun yöntemi bunun üzerine odaklanmış. Binswanger'in hastalarına uyguladığı vaka analizleri üzerine olan düşüncesinden almakta. Bu bakımdan Foucault Freud'un psikanalizinden ve felsefeden uzaklaştırmış olduğu düşüncesini, Binswanger'in antropo-analizi içinde bulmakta. Ve etnografi yaptığını söylüyor Foucault. Birçok yerde, önümüzdeki hafta teker teker bakarız, söylediği ve gösterdiği toplumlar... Mesela Mali yerlileri Dogonlar üzerine... Lévi-Strauss'un bahsettiği maskeler, Lévi-Strauss'un maskeleri. Ve dövmeler. Maskeler ve dövmeler, Foucault'nun ortaçağdan beri kutsal ve kutsal olmayan ayrımı içindeki dövmelerin anlamlarını içeren gnostik çözümle-

melere olan merakı. Bu merak aynı zamanda *Deliliğin Tarihi*'nin öncesindeki meraklar. Bu maskelerin kullanımı, delilerin deliyi oynaması, doktorların deli rolü yapması, grotesk bir şekilde hiyerarşiyi, doktor-hasta, hemşire-hasta hiyerarşisini kırıyor. Binswanger ve Kuhn'un yapmış olduğu bu deli karnavalları, Félix Guattari'yi ele aldığımızda konuştuğumuz, Fransa'nın güneyindeki Saint-Alban Hastanesi'ndeki pratikleriyle örtüşmekte. Oradan da Félix Guattari'yle Jean Oury'nin La Borde kliniğindeki analizlerine benzemekte. Akıl hastalarını, şizofrenle doktoru hiyerarşisiz şekilde, transfer olmadan *transversale* bir şekilde ele alması, ikisini aradan kesen bir şeydir. *Transversale* sadece yatay bir şekilde ittifaka girmek değil, yatay bir şekilde ilişkiye girmek demektir. Transfer değil, *transversale*. Birinin birinden almış olduğu değil, birinin birine verdiği ve verirken aldığı bir alışveriş ilişkisidir bu.

11 Mayıs 2017

Vaka Analizleri ve Foucault

Geçen hafta yöntem üzerine konuştuk. Bilhassa Münsterlingen'de Foucault'nun gördüğü deliler karnavalından yola çıkarak Foucault'nun nasıl vaka analizi yaptığını gördük. Arkeoloji ve jeneolojiden önce Foucault'nun bir vaka analizcisi olduğunu söyledik. Yine aynı konunun örnekleri üzerinden devam edeceğiz. Deliler karnavalı, maske takılması... Karnaval sırasında doktorlarla birlikte hiyerarşi olmaksızın delilerin sokağa çıkması ve deli rolü oynaması üzerinde durmuştuk. Tabii bu akıl hastalığı, delilik, psikiyatri konusunda Binswanger'in yaklaşımının Freud'un tam tersine, hakikatin bilinçdışının karanlığında saklı olmaktan çok yüzeyde durduğu üzerine konuştuğumuzda, arkasından Foucault'nun tarihî bakışına dönmek zorunda kalacağız.

Deliler karnavalı deneyiminden sonra, 1975 yılındaki anormaller üzerine olan derslerinde Foucault vaka analizleri yapmıştı. 19. ve 20. yüzyılın başındaki vaka analizleri değil 1974 yılında, yani içinde bulunmuş olduğu Fransa dönemindeki bir cinayet vakası üzerine dersler başlıyor. Geçen hafta da söylemiş olduğumuz gibi, Foucault'nun hem arşiv çalışmaları hem Herculine Barbin vakası, Pierre Rivière'in olduğu "19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti: Annemi, kız kardeşimi, erkek kardeşimi katleden ben Pierre Rivière" adlı cinayet vakası ve psikiyatri raporları... 1977 yılında *Les Cahiers du Chemin*'e yazmış olduğu *La Vie Des Hommes Infâmes* (*Aşağılık İnsanların Yaşamı*), iktidarın ışığı karşısında görünmeyenlerin ışığın ortaya çıkardığı aşağı-

lık, küçük canilerin vakaları. Foucault'nun suça, hukuka, tıbbi söyleme, hukukla tıbbi söylem arasında sıkışıp ortaya çıkan psikiyatri analizlerine olan bakışı, normal ve anormal arasında kurduğu modern ilişki, Foucault'nun tarihçi Arlette Farge ile Bastille hapishanesi arşivlerindeki şikâyet mektupları üzerine yazdığı *Le Désordre Des Familles*. Kraliyet zamanı Fransa'sında hapishaneye atılanların analizi. Bunlar Foucault'dan bir vaka analizcisi çıkarıyor.

Marquis'nin zamanı. Marquis de, kayınvalidesinin şikâyet mektubuyla hapse girmişti. Marquis'nin başka vakaları da var. O dönemin libertenlerinin başından geçen hikâyelerin hepsinin hem izleyicisi hem aktörü hem de sonradan yazarı. 18. Yüzyıl sonu ve 19.yüzyıl başında cinsel sapkınlıkları vaka vaka hikâyeleştiren Marquis de Sade da şikâyet mektuplarında geçen aşağılık insanlardan biri. Buradaki vaka, 8 Ocak 1975 yılında yaptığı bir dersten. Olay 1955'te geçiyor, savaş sonrası Fransa'sı. Modern bir psikiyatri olayı. 1955 yılında dönemin Fransa'sında nasıl bir söylem içinde yaşanmaktaydı, önce ondan bahsedelim. Savaş sonrası hâkim felsefi görüş, Sartre'ın egzistansiyalizmi. Ve bir tür Fransız popüler dünyasının içine Amerikan popüler dünyasının girdiği caz dönemi. Saint-Germain mahallesindeki yer altı barlarında o zamanlar siyah müziği, marjinallerin müziği diye adlandırılan caz furyası ve o dünyanın içinde egzistansiyalizmin beraberinde getirdiği "bireyin sorumluluğu ve sorumluluğunu almış olduğu eylemlerde sadece kendisinin karar verme imkânı doğabileceği, toplumsal normların yani mahalle baskısının işlemeyeceği" görüşündeki bir felsefi dünya içindeyiz. Psikiyatr raporlarına baktığımız zaman egzistansiyalizmden bahsedecekler. 1955 yılında genç bir kadın ve kızı var. Boşanmış bir kadın, kızıyla yaşıyor. Sevgilisi var. Anlaşarak, kadının kızının cinayetini planlıyorlar. Bu süreç zarfında cinayet işleniyor ve yakalanıyorlar. O sırada raporlar yazılıyor. Tıbbi bir rapor, hukuki bir durum, yani suç var. İkisi arasından geçen bir psikiyatri var. Vakasını anlatması istenecek ama o süreç, bilgi taşıyanların raporları olacak. Onun için modern iktidar diye Foucault'nun adlandırdığı, 17. yüzyıldan başlayan dönem içinde hukuki, tıbbi ve psikiyatri

raporlarının birleşmesinden oluşan bir ceza hukuku iktidarı oluşacak. Aynı gazetecilerin yaptığı gibi, önce kadın dergilerinde başlayıp gazetelere yayılan söylemde olduğu gibi. Sadece baş harfi verilerek anlatılan vakanın sahibi, örnek vaka olarak anlatılmaya başlanıyor. Bugünkü gazetecilik, aşağı yukarı yirmi, otuz yıldır yerleşmiş vaziyette. Eskinin tıbbi, hukuki, psikiyatri bakışı sanki gazeteci bakışı olmuş. Teker teker ele alınıp genel durumun nasıl olabileceği izlenimi bırakmakta izleyicide. Bu küçük kızın cinayeti sonuçta Foucault'nun *médico-légale* diye adlandırdığı, tıbbi ve hukuki şekilde ele alınıyor. Özellikle uzmanların raporları belirleyici olacak. Bir kere şu var: 18. ve 19. yüzyılda başlayan, psikiyatrların raporlarının suçla ilişkisi Foucault'ya göre belirginleşmeye başlayacak. Psikiyatr raporları, hukukçuların adalet ve kanun üzerine olan bakışlarını kuvvetlendirecek. Uzmanların raporları sayesinde, kanunun karşısında yorum üzerinden bakılmaya başlanacak. Bir tür tefsir edilen hukuk var. Vakanın yorumu üzerinden analiz edilecek olan bir vaka var. Dolayısıyla psikiyatrların raporları belirleyici olanı gösterecek. Bunun üzerinden gelişen suç üzerine cezanın oluşturulmasıysa, bu raporların etkisiyle ele alınacak ve neticelendirilecek.

Demek ki "A" olarak adlandırılan âşığın akıbeti, uzmanların psikolojik yargılarının sonunda hâkimin kararıyla belirlenecek. Önce A'nın, küçük kızın ruhu üzerine baskısından bahsediyor. Demek ki küçük kızı bir şekilde yönlendiriyor annesi ve âşığı. Küçük kızın yaşam pratiğini belirleyecek bir yönlendirme yapıyorlar. A'nın, anneyi ikna yoluyla bu cinayeti işlemesi için yönlendirdiği, asıl suçlunun yönlendiren kişi (Abélardus'un bahsettiği gibi niyetin kökeni) üzerinden geliştiği bir vakadayız. Deleuze'ün çok bahsetmiş olduğu *jurisprudence*, yani içtihat içindeyiz. Hukuktan çok içtihat. Hukuk değil, vakanın analizinin o vakayı nereye taşıyacağı önemli. Bu bakışa göre de ayrı ayrı iki cinayet işleyen veya işleyebileceklerine dair gücü göstermiş olan iki kişinin önce psikolojik analizlerinin yapılması gerekiyor. Başlayalım: Kimdi A?

Bir kere raporlardan çıkan ilk şey, homojen olmayan bir aile. Demek ki ailenin durumu suçlunun belirleyicisi olarak

düşünülmekte. İkincisi, zaten kendisi gayrimeşru bir çocukmuş; annesi, babanın kim olduğunu bilmeden A'yı doğurmuş. A, annesi tarafından büyütülüp yıllar sonra babası tarafından tanınıyor. Çekirdek bir aileden gelmiyor yani. Ayrılmış anne-baba çocuğu. Dolayısıyla ailenin birleşmesi için gerekli koşulların olmadığı bir durum söz konusu. Babasının diğer karısından olan erkek kardeşleri, yani üvey kardeşleri var. Böyle bir aileden geldiği için bu kişinin psikolojik durumunun çok iyi olmadığı en baştan saptanmış. Kendisinin gayrimeşru olduğunu öğrenmesinin ardından babasını aramakta, fakat babası ölmüş. Baba yasasının işlemediği bir ailedeyiz. Terbiye ve aile hukuku yeteri kadar gelişmemiş. Tekrar annesiyle kalmış. Ama annesi de zaten çocuk doğduğu sırada kocasız. Karmaşa içinde bir kadın. Çelişkili, karmaşa içinde olan annesi, sonradan onu tanıyan ölmüş babası. Şanssız bir genç delikanlı. Zor bir yerden geliyor ve psikolojik olarak düzgün bir halde olmasına zaten imkân yok. Üstelik eğitimi de iyi değil. Böyle bir ortamda ancak ortaokulu düzensiz bir şekilde takip edebiliyor. Lise mezunu değil. Psikiyatr raporlarına yansıyan ailevi ve eğitim durumu... Hegel'deki devlet-sivil toplum-aile üçgeni içinde kenarda duran aile. Özellikle aile üzerinden bakılacak.

Sonuçta psikoloji ve psikiyatrinin yapmış olduğu şey, suçun hangi ailevi koşullarda işlenmiş olduğunun analizini yapmak. Bizim burada Suç Sosyolojisi derslerinde sürekli ailenin ne kadar önemli olduğunu vurguluyorlardı. O zamanlardan beri çok değişmemiş. "Onun cinsinden varlıklar" olarak geçiyor raporda, yani ailesi, eğitimi belli olmayan, bir sürü problemi olmuş ve saire. "Onun cinsinden olan varlıklar" sonuçta içinde yaşadığımız dünyaya iyi asimile olmuş insanlar değiller. Asimilasyon illa etnik ya da dinî değil, her türlü normalizasyonun gerekli görüldüğü normalleştirme eğiliminin bir parçası. Herkesin asimile olması lazım. Ailenin içinde asilimile olacak, o dile ve kültüre asimile olacak, o eğitime asimile ve işlevsel olacak. Dolayısıyla düzensizliğin olduğu bir ortamda asimilasyonun gerçekleşmesi de yeterince mümkün olmadığından, düzensizliği ortaya çıkaran bir paradoks olarak duruyor cinayeti işleyen A için.

Üstelik bu dönem, Foucault'nun altını çizdiği gibi, Cezayir Savaşının, sömürge karşıtı eylemlerin olduğu bir dönem. Cezayir bağımsızlığı için Fransız Komünist Partisi'nin yaptığı büyük katkılar var. Bütün psikiyatri dünyasının içinde bugün sömürge sonrası eylem diye adlandırılan metinlerin ortaya çıktığı bir dönem içindeyiz. Fransa'nın Pasifik'teki vatandaşlarının başkaldırdığı, Cezayir halkının Fransa'nın baskıcı politikalarına karşı bağımsızlık mücadelelerinin başladığı bir dönemdeyiz. Tüm Afrika sömürgesi... DOM-TOM sömürge olarak geçmiyor, Fransız toprağı olarak geçiyor hâlâ. Dolayısıyla bir devrimci havanın estiği dönem. Cinayet işleyen kişi aynı zamanda siyasi cinayetler işleyebilecekti. Dolayısıyla büyük bir tutku içinde olunan bir dönemde aynı zamanda egzistansiyalist felsefenin hâkim olduğu bir ortamda yetişmiş. Bütün entelektüel düşünce reformlarının yapılmakta olduğu yerde. Sartre, Raymond Aron, Camus, Boris Vian, Bataille, André Masson gibi aklınıza gelecek tüm entelektüel ortamın buluştuğu kafelerin oralarda takılan bir çocuk. Saint-Germain'in egzistansiyalist dönemine rastlamış. "Bütün sorumluluk sendedir, ailene karşı çıkacaksın." Ve Freud'un ilk sahne ve ilk cinayet üzerine geliştirdiği teorilerin Lacan tarafından yeniden yorumlandığı dönemdeyiz. Psikanalist söyleminin aileden uzaklaşmak, ailedeki sembolik olarak fertlerin öldürülmesinin konuşulduğu bir entelektüel ortamdayız. Dolayısıyla bir şekilde bu ortamın içinde bir cinayet vakasıyla bir kişinin analizi yapılmakta.

O zamanlar psikiyatr raporlarında şu kelimeler geçmekte: Alkibiadesçilik yapılıyor. Platon'un âşık olduğu Alkibiades ve eşcinsel bir aşktan bahsediliyor. Psikiyatrlardan biri, zaten delikanlı Alkibiadesçlik yapmaktadır, diyor. İkincisi, Erostrasizm yapmakta. Bir psikiyatr olan Esquirol'ün 19. yüzyılda yazdığı bir metinle alakalı olarak bu vaka ele alınmakta. 20. yüzyılda olsak da 19. yüzyıl psikiyatr raporlarının benzerini ortaya çıkarmaktalar. Fransa'da Restorasyon sırasındaki (1814-1830) raporların bir benzeri. Buna göre de Eros, aşkın dışladığı bir eylemde bulunmakta. Efes'teki tapınak. Burjuva ahlakına karşı bir kin. Aileye karşı çıkan bir vaka içindeyiz. Yerine oturmamış

çok fazla yönü var. Ne cinsel olarak ne ahlaki olarak ne de aile yapısı olarak. Vaka oynak bir zeminde durmakta.

Üçüncü sıfat ise Bovarizm. Flaubert'in Madam Bovary'si. Kadın, kocasının dışında, evli olmadığı biriyle kırıştırmakta. Delikanlı da o kadını tavlamış vaziyette. Bütün bu sıfatlar, psikiyatr raporlarında negatif anlamdalar. Burada Foucault ilginç bir şey söylüyor. Özellikle Bovarizm dozunun yüksek olmasından dolayı bu delikanlının hareketlerinin ne düzen ne de doğaya ait olduğunu hatırlatan psikiyatri raporlarından söz ediyor. Doğal olan şey nedir? 19. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıl ortasındaki toplum içine uzanmış doğa diye adlandırılan şeyden başka nedir?

Birkaç sene evvel bir kanun çıkarmışlardı: "Doğa-dışı ilişkiler göstermek kanunen yasaktır." Sanatların epey zor bir durumda kalmasına sebep olabilecek olan bir karardı; çünkü bu karara göre annesiyle olan ilişkinin doğal olmaması sebebiyle Kral Oidipus'u oynamak tehlikeli olabilir. Toplumun aslında doğallığı diye adlandırılan toplumsal bir şeyin doğal olarak adlandırılması söz konusu. Aynı şey eşcinsellik için de geçerli. Doğal olmayan yoldan ilişki, yani oral-anal ilişkiler için bir yasak konmuştu diye hatırlıyorum.

Bu sebeple doğa dışında ve hoş olmayan hareketler yapmış bir insan. Hatta A'dan bir üstinsan bile çıkarabilirler. Bu kadar doğa dışı ve erotik olarak ahlak dışı ilişkilere giren, toplumun normal kabul ettiği her türlü ilişkilerin dışındaki bir insandan üstinsan çıkarıyorlar. Üstelik askerlik de yapmamış. Tam canavar. Canavara geleceğiz birazdan, yani en azından askerde düzeltirler insanı ama onu bile yapmamış. Üç tane şey: Bovarizm, Erostrasizm, Alkibidesçilik. Dördüncüsü ise Don Juanizm.

Don Juan. *Seduction* (baştan çıkarma) üzerine kurulu bir tavlama dünyasının parçası. Foucault'nun bize anlattığı şey tabii ki, edebiyat ve düşünce dünyasının içinden seçilmiş isimlerin toplamından karakterler. Kadından kadına geçerek metreslerinden bir koleksiyon oluşturan bir delikanlı Don Juanizmi, örnek veriliyor ve ondan bir canavar ortaya çıkarılıyor. *Énorme*, Fransızcada "kocaman" demek. Flaubert onu "h" ile, *hénorme* olarak yazıyor. Psikiyatri raporlarında öyle geçmiş. Psikiyatrların

ne kadar edebiyatsever olduklarını gösteriyor. Bütün bunları biliyorlar; Flaubert nasıl yazıyor ve saire. Bu uzman raporlarını okuduğunuz zaman, ağzınızı açık bırakacak kadar bilgi ve kültür dolular. Entelektüel raporlar. Bütün bu vakayı şimdi ele almanın lüzumu yok. Ama olduğu gibi, kullanılan cümleler, sıfatlar, vakalar değiştikçe sanki İtalya'daki hümanistler, Roma İmparatorluğu sırasındaki Cicero gibi yazmaları... Onun yazdığı Latinceyi cümle cümle kopyalayarak yeni cümleler yazıyorlardı. Burada da ona benzer bir şey var. Sanki 19.yüzyıl metinlerini koyalyor gibi metinler ortaya çıkarmaktalar psikiyatristler 1955 yılında. Foucault da burada bu raporların aynı insanların elinden çıkmış gibi ezberlenmiş klişeler barındırdığını ileri sürüyor. O kadar ki, hukuki gerçeklik neredeyse komik derecede bize büyük bir sorun çıkartıyor. Hukukun kendi dili, psikiyatr raporlarıyla yavaş yavaş çarpıtılmış vaziyette. Kanunlar değil, psikiyatrların yorumları önsel vaziyette. Önce ona bakılıyor, çünkü bu psikiyatr raporlarının ve 19. yüzyıl psikiyatrisinin ehemmiyeti şurada: Reform sırasında, akli dengesi bozuk olan insanların işledikleri suçların cezasının verildiği yerin hapishaneler değil, akıl hastaneleri olması gerektiği ileri sürüldüğünden beri suçlunun nereye gideceği hukukun sorunu olmaya başlıyor. Bir tanesi hapishane, öbürü tımarhane. 20. yüzyıl iktidarı ikisinin ayrı tedavi ve düzenleme-düzeltme mekanizmaları olduğunun artık farkında. Bu niye önemli? Çünkü *Deliliğin Tarihi*'nde Foucault'nun yazdığı bir şey vardı: 1656 yılında evsiz barksızlar, hırsızlar, akıl hastaları ve saire herkes, yeri belli olmayan herkes ortak bir şekilde Genel Hastane'ye koyuluyordu. Buradan 20. yüzyıla geliyoruz. Dolayısıyla psikiyatri raporları, psikiyatrların görüşü çocukları ıslah etmek üzerine, hukuk kurallarına nazaran daha kuvvetli vaziyette. Yorum üzerine kurulu olan her şey daha öncelikli. Kanunda suçun karşılığı olan cezanın işlenişi neredeyse baştan bilinmekte. Kelimesi kelimesine kanun. Ama uzmanların raporları psikolojik ve psikiyatrik bakış içinde kişinin karakteri, psikolojisi, aile durumu, nereden geldiği, nereye gideceği belirsiz olan yahut tam olarak normal koşullarda yetişmemiş biri için bu raporların bakılının eğilimi bu insanların hapishanelerden çok

akıl hastanelerine gitmeleri gerktiği üzerinedir; çünkü "suçlunun kabahati" yoktur; o suçu, içinde yaşadığı koşulların etkisinde gerçekleştirmiştir. Suç, içinde bulunduğu yaşamdadır. Bu, modern diyebileceğimiz bir anlayış. Ortaçağ'da psikiyatr raporu yok. Çalmışsa cezası belli, öldürmüşse belli. Burada cezanın ne olduğu belli değil, dolayısıyla büyük bir araştırma gerekecektir. Nasıl biriydi? Hangi ortamda büyüdü? Neden böyle bir şey yapmak istedi?

Burada değişik vakalar var. Foucault, tek elden çıkmış gibi olan raporların grotesk olduğunu söylüyor. Keyfî raporlar olduğunu söylüyor. Ve birdenbire grotesk diye adlandırdığı bir iktidar biçiminin analizine girmeye başlıyor. Hukuki, tıbbi ve bilimsel analiz biçiminin metinlerinin grotesk olduğunu söylemesinden itibaren, groteskin yanında *Ubuesque* kavramını çıkarıyor. Kral Übü'den Übüesk, yani bir tür tiranlaşmış bir liderin, Übü'nün egemenliğini göstermek üzere girdiği saçma hareketlerin tarihinin analizi. Tıbbi, hukuki ve psikiyatrik olan konu siyasi alana taşınıyor. "Kral Übü'nün büyük egemenliğini göstermek üzere halkına uyguladığı terör, tarihte iktidarın bir kazaya uğramış halidir" diyor. Biliyoruz ki Roma İmparatorları halkın ayaklanmaması için ekmek ve eğlence sağlamalıydı. Grotesk imparatorlardan biri mesela Nerondu. Efes Mabedi'ni yakmış gibi Roma'yı yakarak seyreden Neron ve Antonin Artaud'nun Korku tiyatrosunun bir parçası olan Heliogabalus'un korkunç iktidarı. İlk sahne şöyle: Tapınağın önünde öldürdüğü erkek kardeşinin kanı içinde annesiyle sevişmeye başlayan bir kral olarak Heliogabalus. Roma İmparatoru. Bu tip bir iktidarın ancak kazara olabileceğini söylüyor Foucault. Bu normal bir iktidar biçimi değil çünkü. Grotesk. Aşağılık bir iktidar biçimi diyor Neron'un ya da Heliogobalus'un türünden bir iktidar için. Roma İmparatorluğu'nun içinde, Sezarların, kahramanlarının kimisinin Stoacı, felsefeci olduğu iktidarların yanında bunlar olsa olsa birer kazadır.

Psikiyatr raporları tıpkı bu iktidarlar gibi grotesk. O zaman grotesk, egemenliğin keyfî olarak kullanılması demektir; yani uygulanmış bir bürokrasinin olmadığı bir iktidar biçimi. Bürokrasi

olduğunda herkes hukuku biliyor, kendi tarihini biliyor, geçmişini biliyor, toplumsal vaziyetini biliyor. Burada hukukun bilgisi içinde bir bürokrasinin olmadığı keyfî bir rejim var. Bunun adı: grotesk rejim. Yahut da öyle bir yönetici ortaya çıkarmışlar ki, vasat, sıfır, ahmak, komik, zavallı, güçsüz bürokratların yönettiği bir rejim oluyor. Bu olsa olsa, Foucault'ya göre, 19. yüzyılın bazı dönemlerinde Batı iktidarının bürokrasisinin girmiş olduğu hale benzeyebilir. Aşağı yukarı Napolyon sonrası, 3. Cumhuriyet'in kurulmaya başladığı dönemden bahsedebiliriz. Fransa'nın tüm bir antisemit hareketlere kadar giden dönemindeki karar mekanizmasının keyfî ve hukuksuz kaldığı döneme ait.

Dolayısıyla Kral Übü hükümeti Balzac'ın, Dostoyevski'nin ve Kafka'nın bize göstermiş olduğu bürokrasi sisteminin kendisi olabilir. Kanun var ama bu kanunun kime işlediği gibi detayların bilinmez olduğu bir özel kanun vaziyeti söz konusu. Kanunun herkese eşit değil, herkese ayrı ayrı işlediği bir hukuki durum. Bu, yönetimin groteskliği. Roma İmparatorluğu'nun, biraz önce söylemiş olduğum imparatorlar dönemindeki iktidarının işleyiş biçimine ait olan ve bazen de Kafka'nın vs gösterdiği modern bürokrasiye tekabül edebilecek olan, ancak Nazizm'de olabilwen bir *grotesk iktidar biçimi* olarak tarif ediliyor.

Kafka'nın döneminde, 1920'lerdeki İtalyan faşizminin ve yükselen Hitler'in partisinin oluştuğu bir bürokrasinin kendisi grotesk ve Übüesktir. "İktidarın mekaniğini kendi istediği imaja göre çeviren bir iktidara ancak biz grotesk bir iktidar diyebiliriz". Tıpkı bir hokkabaz, palyaço gibi kendini değişik kıyafetlerle sunmuş bir yöneticinin teatral görüntüsü olsa olsa Übüesk veyahut grotesk bir iktidarın belirleyicisidir." Mussolini'nin simsiyah giyinip saçlarını tamamen kazıtmış vaziyette yaptığı söylevlerdeki halini düşündüğünüz zaman yahut Hitler'in konuşmalarındaki teatralliği gördüğünüz zaman fark edersiniz. İşte bunlar Foucault tarafından hokkabaz ya da palyaço diye adlandırılıyor. Aşağılık bir egemenliğin, olabildiğinden daha komik olan iktidarın getirmiş olduğu aşağılık bir vaziyet, grotesk iktidardır. Neron'dan beri diğer büyük figürler gibi, Hitler örneğinde de bunkerde (sığınakta) intihar etmeden evvel elleri titrek

iki şey istiyor. Bağırıp çağırarak kendisine çikolata ve pastalar getirilmesini isteyen Hitler gibi aşağılık egemenliğin korkunç bir örneğini görmekteyiz, grotesk bir iktidar biçimi olarak. "Çok hoşuma giden bir konuydu ama bu derste size ne gücüm ne cesaretim ne de bununla ilgili olarak harcayacak zamanım var", diyerek Foucault, grotesk iktidar meselesini bitirip tekrar analizlere giriyor.

Buradan itibaren vaka analizlerinin getirmiş olduğu çerçeve içinde, 18. ve 19. yüzyıl içindeki psikiyatrinin hukuki ve tıbbi olarak geldiği noktayı analiz etmek üzere Foucault özellikle üç vaka üzerinde durmak istiyor. Bu vakaların bir tanesi "canavar" diye adlandırdığı *monster*. Biyolojik canavar. Anomaliteye geleceğiz buradan. Bütün bu tıbbi analizlerin, grotesk iktidar biçiminin Foucault'da gelmiş olduğu nokta, toplumun içindeki bu söylemlerin normalizasyonunun bu durumları nasıl ortaya çıkarttığı üzerinde durmaktadır. Normal ve anormal üzerine kurulu bir ayrımın ortaya çıkmasıdır. Tıbbi raporlar ve grotesk iktidarı anlattığı siyasi durum, normal diye adlandırılan toplumun oluşturulmasındaki gidişatı verecek. Ortaya koyduğu üç figür var; 19. yüzyıl içinde ele alınmaya başlanan ve disiplin toplumunu oluşturmaya başlayacak vaziyeti analiz etmeye kalkıyor. Ve şuna gelecek; 19. yüzyıl psikiyatrlarının yahut cinsellik veya siyaset üzerine düşünen sözleşme teorisyenlerinin geliştirmiş olduğu 17., 18., 19. yüzyılların içinden geçen iktidar teorisinin tersine Foucault, iktidar diye adlandırılan tertibatın baskıyla değil üreterek işlediğini söyleyecek. Bu süreç zarfında tüm anlatmak istediği, delilik olarak adlandırılan dışlama mekanizmasının anormalleri nasıl dışarıya çıkartacağı yahut anormalleri nasıl ızgara tipinde bir iktidar içine sokacağının analizidir. Bir dışlama mekanizması var bir de içeri alma mekanizması.

Bu ikisi arasındaki farkı göstermek üzere üç figürden faydalanacak. Biri canavarlar. Başka bir deyişle, doğaya ve doğa hukukuna karşı hukukun elini kolunu bağlayan canavarlar olarak adlandırdığı, malformasyonla doğanlar: İki başlı çocuklar, hayvan kafalı ama vücudu insan olanlar ya da tam tersi... Canavar diye adlandırılanlar, doğuştan doğa dışı yaratıklardır.

İtalya'daki bir üniversite gezisinde, 19. yüzyılın önemli ceza hukuku tıpçılarından birinin laboratuvar müzesinde kavanozlar içinde malformasyonla doğmuş çocukları görmüştüm. İnsan-hayvan karışımı. Doğada olmayan, insan diye geçmeyen yaratıklar. Bunlar için Foucault hukuku, doğayı ve biyolojiyi askıya alacak kadar kuvvetli vakalar olarak bahsediyor. Anormal diye adlandırılan bizim yukarıdaki cinayet vakasında görmüş olduğumuz A adlı delikanlı, hukukun dokunup psikiyatrinin yorumlayabildiği bir vaka. Ama iş canavarlara gelince tıbbın, hukukun, biyolojinin söyleyebileceği bir şey kalmıyor. Böyle durumlar için ne söylenebilir?

Fransa'da, sanıyorum, 1970'lerde, 1980'lerde bu tip malformasyonlu doğumlar yasaklanıyor. Yaratıkların dolaştığını söylüyorlar. Canavar doğaya karşı. "Fil Adam." Yahut Lars von Trier'in *Kingdom* (*Krallık*) dev adamı. Çocuk büyüyor, büyüyor, büyüyor, sırtı tavana değiyor, hâlâ büyümeye devam ediyor. İkinci örnek, uslanmaz, arlanmaz dedikleri. Düzeltme imkânı olmayan çocuklar. O kadar pis ve kanun dışılar ki hapishaneye atsan orada da uğraşamayacaksın. O kadar ıslah ve iflah olmazlar. Üçüncü örnek mastürbatörler. Bunlar da iflah olmayacak kadar, kendi vücutlarından canavar çıkartacak kadar mastürbasyon yapıyorlar. Engellenemez şekilde. Psikiyatriye göre, bu çocukların ıslah edilmesi gerekiyor. Canavarların herhalde öldürülmesi gerekiyor. Bu üç örnek, toplumda dışlanması yahut içeri alınması gereken karakterler. Tarde'ın mahcuğ tiplemesi gibi, burada da bunlar var.

Hermafroditler de canavarlar içinde. Hem erkek hem kadın olanlar. Foucault'nun ele aldıklarından biri de öyle. Cinsel organlarını saymazsak insan kılığındalar. Öbürleri insan kılığında değiller. Gerçekten yarı hayvan yarı insanlar yani. Canavar öyle ki, diyor, doğanın kanununu lağvediyor. Doğanın ona vereceği bir cevap kalmıyor. Tıbbi yardım mı yapmak lazım, ondan kaçmak mı lazım? Tamamen kanun dışı insanlar. Anomali. Negri'nin Spinoza kitabının adı ilginçtir: *L'anomalia Selvaggia* (*Vahşi Anomali*). Bu tabii 19. yüzyılda katillerin fiziki özelliklerini belirleyen Lombroso'nun teorisindeki insanlar aynı zamanda.

Yukarıda ifade etmiş olduklarımdan ikincisi, "düzeltilmesi gereken çocuklar" olarak ele alınmakta. 17.yüzyıldan 19. yüzyıla kadar terbiye edilmesi gerekenler bunlar. Foucault canavarlar için şöyle bir şey söylüyor: "Canavarlar, kozmolojik yahut anti-kozmolojik varlıklardır." Kozmik delilik. Kozmosa ait bir delilik. "Okulla, aileyle, öğreterek, eğitimle falan çocuk düzeltilebilir ama canavarlara yapacak hiçbir şey yoktur" diye yazmakta. Terbiye edilmesi gereken çocuğun ailesine baskı yaparsanız düzelebilir. Okula yollarsanız, atölyeye yollarsanız, sokağı ve oturduğu mahalleyi kontrol ederseniz, onu Kilise'ye verirseniz ve orada koroda şarkı söylemeye başlarsa sonra ıslah olabilir. Psikiyatrların geliştirmiş olduğu argümanlar bunlar.

Üçüncü örnek mastürbatörlerdi. Bu yeni bir örnek. Daha önce yoktu. 19. yüzyıl psikiyatrisinde ortaya çıkıyor. Foucault diyor ki, herkesin bildiği ama kimsenin kimseye anlatmadığı bir şey. Evrensel bir şey. Herkes yapıyor ama kimse kimseye yaptığını söylemiyor. Aile içinde duruyor, toplum içine geçiyor ama iletişim dışı bir anomali. Dolayısıyla iktidar canavara baktığında orada doğal olana karşı işlenmiş olan suçları ele almak zorunda. Islah edilecek çocuğa baktığında aileye odaklanmak zorunda. Mastürbatöre baktığında da yatak odasına odaklanacak. İtiraf tekniklerinde papazların en çok sorduğu sorulardan biri, "gerçeği söyle, bugün kaç defa mastürbasyon yaptın?" Çok sorulan bir soru herhalde ki, ben birkaç filmde hatırlıyorum. "Spermlerini boşuna mı harcadın? Çocuk yapacağına boşa harcıyorsun." Bataille'ın *dépense* diye adlandırdığı, harcama. Harcama ekonomisidir bu.

15 Haziran 2017

Caniler ve Normalleşme

Deliliğin Tarihi etrafında döndük durduk. Ve daha çok Foucault üzerine odaklandık. Gilles ve Fanny Deleuze'ün, Lawrence'ın *Kıyamet*'ini yorumlaması araya girse bile genelde Foucault merkezli bir çalışma oldu. Foucault'nun vaka analizleri yaptığından bahsetmiştik. Soykütüğü ve arkeoloji yapmakta olan Foucault'nun aslında bir vaka analizcisi olduğundan bahsettik. Foucault'nun yöntem olarak tavrında ânı ânına değişen her vakaya göre başka türlü davranan, sabitlenmeyen bir tutum söz konusu. Kimi zaman entelektüel tavrı için –İran söz konusu olduğu zaman örneğin– çok eleştiri aldığından söz etmiştik. Humeyni'yle görüşen bir Foucault var. Görüşme sonrasında negatif olarak oradan çıkmasına rağmen oraya gittiğinde pozitif bir yazı yazması bile atmosfere ve duruma göre nasıl değiştiğini gösteriyor Foucault'nun.

Bilginin Arkeolojisi'nde sanıyorum şöyle bir şey söylüyordu: "Benden kim olduğumu beklemeyin, hayatımın hiçbir enteresan tarafı yoktur. Sadece yazdıklarım var ama yazdıklarım da her seferinde o döneme ait yazılar olarak ele alınmalıdır". Bahsettiği, bir yöntem meselesi. Değişkenlik ve vaka analizi yapması dışında ikinci nokta, sınıf analizi üzerine geliştirilmiş olan 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısının Marksist anlayışının tersine, iktidar ilişkileri ve iktidar bağları kavramlarıyla sabit olan ilişkileri ve değişken olan ilişkileri birbirinden ayırmaya çalışması. Sabit ilişkiler, hiyerarşik ilişkiler. Ezenler-ezilenler, Weberci statüler,

hâkim konumda olanlarla olmayanlar, kurumların içindeki ilişkilerde, (hâkimin karşısındaki suçlu, doktorun karşısındaki hasta, öğretmenin karşısındaki öğrenci vs) sabit iktidar bağlarında hiyerarşi birinci planda kalıyor. Ama değişkenlik içerdiği zaman güç ilişkileri ön plana çıkmaya başlayacak. Diğer bir ifadeyle, ezenin ezilene karşı olan başkaldırısı hiyerarşiyi bozuyor. Hiyerarşinin bozulmasında Foucault'dan başkaldırı teorisi beklememek lazım; çünkü psikiyatri üzerine incelediği vakaların çoğu bir yandan iğrenç, deliliğin içinde olan vakalar, öbür yandan da psikiyatrinin hukuki vaziyet karşısındaki gücünü 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru arttırmaya başlayıp normalizasyon sürecine sokan, o bakımdan da 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl sözleşme teorilerinin (Hobbes, Rousseau) çok dışında duran bir yere taşıdığı bir iktidar teorisi çıkıyor karşımıza.

Komşunun 18 aylık çocuğunu sevmek üzere sempatik bir şekilde alıp evine getiren kadının vakası var bir de. Hiçbir neden yokken çocuğun kafasını kesmeye kalkıyor. Bu esnada annenin eve gelip kapıyı tıklatmasının yarattığı panik, kadının çocuğu ve kafasını pencereden atmasına sebep oluyor. Bir cinnet vakası olarak geçiyor ve cezalandırılmıyor. Sonunda bir avukat her şeyi tersine çevirerek onu kurtarıyor. Başka bir vaka yine 19. yüzyılın başından; Strasbourg'da bir kıtlık var ve yine bir kadının vakası. Kıtlık sırasında kendi çocuğunu öldürüp parçalara ayırıp bacağını tavuk budu gibi kaynatıp yiyen kadının vakası. Akıl almayacak kadar tuhaf vakalar. Foucault bunları buluyor. Buluyor derken, bilinmemiş şeyleri toplamıyor, psikiyatrların üzerine çokça bahsettiği şeyler bunlar çünkü. Ama sosyal bilimciler için çok tuhaf şeyler bunlar. Burada da tartışma, kadının akli dengesi bozuk mu yoksa kıtlık olduğu için çocuğu yemek zorunda mı kaldı? Tam dava kıtlık üzerine odaklanacakken avukatlardan bir tanesi kadının evinde hâlâ yemek olduğunu gösteriyor, dolapta bir parça yemek kalmış. Onu yiyebilecekken çocuğunu yemiş olması, akli dengesinin yerinde olmadığının göstergesidir, diyerek kadının idam cezası almasını engelliyor.

Bu vakalar arasında başka bir vaka daha var. Genç bir kadının evlendiği burjuva bir doktor, kadını hayal kırıklığına uğratıyor.

Evlendikten sonra büyük bir aşkla bağlandığı doktorun her gün kakasını yapıp elleriyle kakalarından birer köfte yuvarlağı oluşturup şöminenin üstüne koymaya başladığını görmesiyle birlikte adamın patolojik bir hastalığa sahip olduğunu anlıyor ve büyük bir hayal kırıklığına uğruyor. Bu biraz daha iğrenç ama cinayet olmayan bir vaka. Bu vakalar Foucault'ya şunu söyletiyor: Psikiyatrinin hukukla birlikte bir bireyin hayatını belirleyecek kararları alabilecek iktidar konumu, kişinin akli dengesinin sağlam veya sağlam olmaması üzerine kuruluyken, bilhassa komşunun çocuğunun kafasını kesme vakasından yola çıkarak, güdü kavramı da psikiyatrinin ana kavramlarından biri olmaya başlıyor. Güdü, âna ait bir şey. Dolayısıyla doktor analizlerinde akli dengesinin yerinde olduğunu gösteren vakaların bir an için de olsa akli dengelerinin bozulmuş olabileceğini ve o anda suç işleme gücünün o kişide sadece o an için bulunabileceği iddiası üzerine gelişmeye başlıyor. Bu iddiaya göre de akli denge bir kişide sürekli bir şekilde bozuk olmayabiliyor. Psikiyatri bunu güdü kavramıyla açıklamaya kalktığı zaman, nedeni olmayan cinayetler bir şekilde anlam kazanmaya başlıyor.

Akli dengesi her an bozuk olmayan bir insan, bir an için dengesini yitirme ihtimaline sahiptir. Komşunun çocuğunun kafasını kestiği zaman, o anda aklından geçmiştir. Psikiyatr raporlarında kadının ayrılmış olduğu, ailesiyle alakası olmadığı gibi örnekler verilmeye çalışılıyor, fakat bu örnekler cinayeti açıklamaya yeterli olabilecek örnekler değiller. Bir örnek daha veriyor 1840'lı yıllardan. Annesini öldürmeye yeminli bir delikanlı annesini öldürmemek için evden kaçıyor. Sonra annesini kurtarmak için kız kardeşini öldürmeye karar veriyor, çünkü annesini çok seviyor. Uzaktayken annesinin öldüğünü duyup rahatlıyor, öldürmek zorunda kalmıyor böylece. Eve dönmüyor ama, kız kardeşini öldürmemek için. Sonra kız kardeşinin de öldüğünü duyuyor ve rahat rahat eve gitmeye karar veriyor; yani cinayeti işlemek istemiyor ama elinde olmayan nedenlerle yapmak zorunda. Bunun açıklanması çok zor. Güdü kavramı oralarda ortaya çıkıyor. Bir anda bazı güdüler bir insandaki akli dengeyi o an için bozabiliyor.

19. yüzyılın önemli hastalıklarından biri olan en meşhur kavramlardan biri "monomani." Tek bir şeye saplantı. Bu çocuğun kafasındaki, annesini veya kız kardeşini öldürme saplantısı. Aklına geldiğinde evden kaçması lazım ki öldürmesin. Kız kardeşinin öldüğünü duyunca dönüp bakıyor, fakat kız kardeşi yaşıyor. Bunun üzerine ne zaman aklına kız kardeşini öldürmek gelse, herkesten onu zincirlemesini rica ediyor. Papazların bir an için içine şeytan girmesi olarak yorumlayacağı nöbetler geçtikten sonra zincirler açılıyor. Tabii eve doktorlar geliyor ve soruyor: Niçin, kız kardeşini sevmiyor musun? Çok seviyorum, diyor ve ağlıyor. Monomaninin korkunçluğu bu. Psikiyatrinin anlattığı olgularda sevdiği insanı öldürme saplantısı onun için de korkunç bir şey. Beni akıl hastanesine atın, her seferinde bağlanmak zorunda kalmayayım, diyor. Bunun üzerine psikiyatri, hukuk ve aile düzeni arasındaki ittifak ortaya konmaya başlıyor. Modern ailedeki ödip, anne-baba-çocuklar arasındaki ilişki güdü kavramına odaklanarak hem devletin hem hukukun hem psikiyatrinin birlikte oluşturduğu, insanların davranış biçimlerini belirleyecek olan yeni bir süreç başlatıyor.

Foucault bunun için diyor ki, daha önce canavar, ucubeler ki, bunlar 19. yüzyıl içinde birtakım fuarlarda sergilenip halkı eğlendiren kişiliklerdir. Psikiyatri, anormal diye adlandırdığı psikolojik sapmaları yavaş yavaş normalleştirmeye başlıyor. Bunun arkasında yatan tertibatsa Fransa'da 1838 yılında çıkan bir kanun. Biraz şuna benziyor... Hollywood filmlerinden bir tanesi olan *Azınlık Raporu*'ndaki gibi suçun öngörülmesi. 1838 kanununa göre Fransa'da valiler bu vakaları duyunca önce vakalarla ilgilenmeye başlıyorlar. Onların akıllarındaki büyük deliliğin, örneğin cinayetin peşindeler. Ama anlamı olmayan delilikler bunlar. Başkaldırı yahut Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu*'nda illegalizm diye adlandırdığı, fakirlerin zenginlere yaptığı saldırı, yağma ve soygunlar gibi değil bunlar. Durup dururken tehlikeli olmaya başlayan insanların saptanması ve psikiyatr raporlarıyla onların toplum için tehlike insanlar olarak kabul edilip akıl hastanelerine konmaya çalışılması.

Hapishane değil, akıl hastaneleri. Bu bakımdan akıl hastaneleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplum güvenliğinin sağlanması için gerekli kurumlardan biri haline gelmeye başlıyor. Okullardan daha önemli. Biraz önce kız kardeşini öldürmekten korkup kaçan delikanlı artık askere gidiyor. Askerde her iznini kullanmak istemiyor. Okuma yazma öğreniyor. Okuma yazma öğrenince öldürme isteği daha da artıyor. Kimseden korkmamaya başlıyor. Bütün bu sistem içinde 19. yüzyıl iktidarında güvenlik problemi olmaya başlaması, akıl hastanelerinin de güvenlik toplumunun ana kurumlarından biri olması aradaki garip ilişkileri ortaya koyuyor. Ne askerlik ne ordu, ne hapishane ne ceza hukuku, ne okul. Bu çok ilginç bir şey. Marksistlerin tersine, başkaldırı veya cinayet, ezilen sınıfın ezenlere karşı bir mücadelesi olmaktan çıkıp bireyselleşmeye başlıyor. Daha önce bahsettiğimiz iktidar bağları ve ilişkiler arasındaki farka dayanarak, sabit olmayan ilişkilerin, sabit olmayan bir akıl sisteminin sabit bir tehlike kavramıyla, güdü sayesinde özdeşleştirilmesi ve toplumun güvenliğini sağlaması için bu kişilerin toplum dışına çıkarılmasının gerekliliğinde temellendirilen yeni bir iktidar anlayışı çıkıyor karşımıza.

Bugünkü terörle kastedilen bir kavram. Her bir yabancının, ilticacının potansiyel terörist olarak görülmesi. Avrupa'da bugün bakılma, ele alma, gösterme biçimi olarak, parmakla işaret edilecek olan bir grup. "Bakın bunlar Müslüman ve iltica ediyorlar, bize tecavüz edecek, bizi öldürecek, mallarımızı çalacaklar, bomba koyacaklar." Bir soykütüğü görmek mümkün hale gelmeye başlıyor. Baştan tehlikeli diye adlandıracak bir figür. Akli dengesi bozuk yahut güdülerine göre o anda karar vererek topluma karşı tehlikeli bir davranışta bulunabilecek insanların dışlanması söz konusu. 1838 kanunu Fransa'da bunu sağlayacak olan hukuki bir düzenlemeyi beraberinde getirmiştir, diye yazıyor Foucault. Tabii Foucault'nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus* kitabında ele aldığı biyopolitikanın aslında 1974-1975 yıllarındaki *Les Anormaux* (*Anormaller*) kitabında oluşmaya başladığını görmekteyiz.[1] Biyopolitika kavramı olarak oluşmasa

1. M. Foucault, *Les Anomalies*, (Cours de 1974-1975), Editions Seuil.

bile biyolojik bir canavar figüründen yahut ucubeden, mastürbasyon yapan çocuğa (cinsellik), oradan da güdü kavramına, güdüleri yüzünden akli dengesi her an bozulma ihtimali olan insanların valiler tarafından kontrol altına alınmasına ve tehlikeli diye adlandırılacak olan bir insan tipinin akıl hastanelerine koyularak toplumdan tecrit edilmesi ve bireylerin yaşamlarının ızgara gibi kontrol altına alınmasına; tüm bunlar bu dönemde Foucault'nun psikiyatrik örneklerinde ortaya çıkmaya başlıyor. Tabii vakalar, Foucault'nun teorileştirme biçiminde oldukça oynak olarak durmaktadır.

1974-1975 yılındaki *Anormaller* kitabının ön yazısına bakarsak, Foucault'nun entelektüellere karşı tavrı, Deleuze'le yaptığı konuşmalar bu metinlerle alakalı olarak bakıldığında ilginç gibi durmaktadır. Foucault'nun entelektüeller üzerine yaptığı konuşmada söylediği bir şey var. Deleuze sürekli bir şekilde teorinin yerel ve bölgesel olduğu üzerinde duruyor, yani bakılan yer sabit bir yer, bir alan. Oranın evrenselleşme imkânı yok. Deleuze'de biliyorsunuz evrensel sadece kapitalizm. Başka bir evrensel yok. Teori, bu bakımdan mevcut bir vaziyet, yani pratik olan bir şey üzerine düşünmekten geçen bir bakış. Teori, bir bakış. Ama Foucault'nun vakalarına baktığımız zaman, daha doğrusu kıyaslamalarına tekrar bakıp düşündüğümüzde başka bir şey çıkmakta, Deleuze'den farklılaşmakta.

Mesela İran yazılarında... Boğaziçi Yayınları'nın çıkardığı *Foucault ve İran Devrimi* kitabında Foucault'nun İran'da bir kişiyle yaptığı bir söyleşi var.[2] Şöyle bir şey söylüyor Foucault: İran'da şaha karşı olan Şii isyanıyla Kerbela arasında ilişki kurulduğunda, şahın Yezid, halkınsa Hüseyin olduğu benzetmesi çıkıyor. Bu çok ilginç. İlk olarak Foucault, mitolojize etmekte, genelleme yapmakta ve kıyaslamakta. Deleuze'ün söylediğinin tam tersi yani. İkincisi, oryantalizm üzerine söylediği şeyler çok ilginç bu konuşmasında. Şöyle bir şey söylüyor: 20. yüzyılın ikinci yarısındaki bir Şii ayaklanması, bana Avrupa'daki Mesi-

2. Kevin B. Anderson ve Janet Afary, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığı Ayartmaları*, Çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2. Baskı, 2015.

yanik hareketleri hatırlattı. Anabaptistleri de ele alıyor. Burada konuştuğumuz örnekler. Joachim de Flore, Aziz Francesco ve saire. Binyılcı hareketler. Avrupa'daki Binyılcı hareketlerle, yani 13. yüzyıldan 17. yüzyıla gelen hareketlere karşı engizisyon tavırlarıyla, şahın hapishanelerindeki işkenceleri kıyaslaması ve benzerlik üzerinden yorumlaması Foucault'nun büyük genel tavırlar içine girdiğini gösteriyor. Vaka analizlerinden büyük evrensel bir analize giden Foucault'nun bakışı ortaya çıkmaya başlıyor.

Vaka analizi, görmüş olduğu ayaklanma anları. Ayaklanmayı gördüğü zaman bunları söylemeye başlıyor. Neredeyse endüktif bir şekilde, tümevarımcı bir şekilde vaka genelleşmeye başlıyor. Foucault'nun Sartre'a yaptığı eleştirileri düşünürsek, bununla nereye varırız? Ne diyordu Sartre, angaje aydın. Evrensel aydın. Neydi? Kendi bildiği vakalar, tarih ve teorik çerçeve içinden yola çıkan Sartre'ın bunu genelleştirip evrensele götürmesi. Foucault'nun gerçekleştirdiğiyse, 1970'li yılların başındaki hapishanelerden, akıl hastanelerinden haber gruplarının, mahkûmların, akıl hastalarının sözlerinin, entelektüellerin verdiği akılla değil de kendileri tarafından söylenmesi olarak gözükmekte. Bu anlayış üzerine, angaje entelektüel, spesifik entelektüel ayrımını koyuyordu. Başka bir deyişle, bir bilim insanının sadece kendi alanı, en iyi bildiği konu üzerine eğilmesi politikası özgün entelektüelin politikası oluyor. Bilimcinin kendi alanında, sadece o alanda siyasi olarak alacağı tavırların başka hiçbir alana taşınmaması; yani şu sınıfın içindeysek sadece bu sınıf üzerine konuşabiliyoruz yahut bu okuldaysak bu okul üzerine konuşabiliyoruz. Ama bu aynı zamanda evrensel olan ile kesişmekte; çünkü bilim alanının kendisi evrensel.

Ne var ki bir örnekten yola çıkarak eğer bir pratiğin teorizasyonu sırasında genelleşme ve kıyaslama yapılıyorsa, burada Sartre'ın evrensel entelektüel tavrına yakın bir şey var; çünkü Sartre 1950'lerde Kore Savaşı, 1960'ların sonunda Vietnam Savaşı, 1979'da Vietnam ve Kamboçya meselesi üzerine konuşurken, evrensel entelektüel olarak söz almaktaydı. Foucault diyordu ki, bilmediği vakalar üzerine konuşması yanlıştır.

Bunun arkasında ne yatıyor? 1950'li yıllarda Sartre ve Camus ilişkisi. Bilmiyorum, bu ilişki çok ele alındı mı, okundu mu? Sartre'ın 1945 yılında kurduğu *Les Temps Modernes* dergisi içinde Merleau-Ponty, Raymond Aron vs var. Savaş sonrasındaki bir dergi. Bu dergide Camus ile dostluğunun bozulması söz konusu. Camus'nün bir yandan Sartre'ın sürekli imzaladığı kampanyaları eleştirmesi ve Sartre'ın da *Başkaldıran İnsan* kitabına karşı tavır alması derginin içinde –kendi olmasa bile derginin ileri gelenlerinden başka– bir yazarın Camus'nün kitabını eleştirmesi üzerine, Camus'nün Sartre'a tavrının değişmesi ve Sartre'ın Camus'ye yazdığı büyük ve sinirli cevap sonrasında ilişkinin koptuğunu biliyoruz. Fakat Foucault'nun Sartre için söylediği şeylerde, bundan yirmi sene evvel olan Camus-Sartre hikâyesine benzer bir şekilde eleştiride bulunması da, başka bir şekilde Foucault'nun okumuş olduğu makalelerde Camus'ye ne kadar yakın durduğunu fark etmek ilginç olacak. Ama Foucault'nun entelektüel tavrında Sartre'da olmayan bir şey var. Onu vurgulamaya çalışıyorum. İktidar ilişkilerinde nasıl hiyerarşi dışı bir güç ilişkisi varsa, Foucault'nun entelektüel tavırlarında da aynı oynaklık söz konusu. Sartre ile olan farkı belki bu. Ama Sartre'ın *Situations* yazılarına baktığımız zaman aslında ne Sovyetler Birliği'ne ne de Komünist Partisi'ne karşı bir sempati gösterdiğini görüyoruz. CIA raporundaki "Sartre Sovyetler Birliği'nden yanaydı ve Foucault gibi filozoflar sayesinde Amerikan düşmanlığı bitti" meselesinin Sartre'ı okumamaktan geçtiğini söylemek istiyorum. Sartre'ı sadece Marksizm'in aşılamaz bir teori olduğu sözü üzerinden ele alan CIA'in "tembelliği"nden bahsetmek istiyorum. Ben, saatlerce okumadım bunları ama iki saat bile karıştırsalar görürler. Sartre'ın bilhassa Prag Manifestosu diye adlandırılan, Sovyetler Birliği kültürünün komiseri olan Jdanov'un tavrına karşı geliştirdiği eleştiriler, zaten Sovyetler Birliği eleştirileri. Ve daha 1950 yılındayız. Sartre'ın yaptığı şey şu: Bir yandan proleter kültürün çok önemli olduğunun farkında ve Sovyetler Birliği'nin tezleri 1970'lere kadar sürecek. Amerika'nın emperyalist ve sömürgeci olduğu, Sovyetler Birliği'ninse antiemper-

yalist ve Üçüncü Dünyacı olduğu tezi 1979'a kadar sürecek. Ama Sartre bu iki çelişki içinde bilhassa sanat üzerine yazmış olduğu makalelerde, bir yandan angaje entelektüelin önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda da Jdanov'un kültür tezlerinin sanatın ne kadar uzağında olduğunu da belirtmiştir. Söylediği şey aşağı yukarı şu: Jdanov, kitleyle sanat arasındaki kopmanın tehlikeli olduğunu savunuyor. Diyor ki, sanatçılar anlaşılmayan şeyler yaptığı zaman kitle anlayamaz. O zaman sanatı kitleye indirmek lazım. Stalin'in yaptığı buydu. Biliniyor ki, Stalin'in büyük bir Hollywood düşkünlüğü vardı. Bir sürü komedi ve müzikal seyrediyordu. Amerikan pop kültürü. Ve onları ısmarlayıp Rus versiyonlarını yaptırıyordu. Köylülerin aşklarındaki şarkılar. Hollywood dünyası. Jdanov bunun teorisyeni. Sartre bir yandan kitlelerden kopmuş sanatın sıkıntısını anlamaya çalışmakta, istiyor ki anlaşılsın. Ama bir yandan da sanatçının sürekli yenilik yapmak zorunda olduğunun farkında, çünkü kendisi yazar. 1950'de yazdığı bu makaleler, Sovyetler'deki iyi gitmeyen vaziyetin habercileridir.

Bir de André Gide var. André Gide Sovyetler Birliği'ne gidip durumun berbat olduğunu görmüş olan Fransız bir edebiyatçı, yazar ve entelektüel. Bir yandan André Gide'in Sovyetler Birliği eleştirisi etkisinde kalıyor Sartre. Ona, bütün bir komünist dünya, Türkiye de dahil, 1960'lı ve 1970'li yıllarda dönek diye baktılar. Ama Gide'in asıl Fransız burjuvazisi ve iktidarı tarafından kabul edilemeyen metinleri Sovyetler eleştirisi değil, Afrika gezisi sırasında yaptığı sömürgecilik eleştirileri. Sartre anti-sömürgeci, antiemperyalist ve aynı zamanda Komünist Partisi'ne yakın olsa da Sovyetler Birliği'nde yürümeyen bazı şeylerin olduğunun farkında. Fransa'da De Gaulle, savaş sonrasında, 1947 yılında kahraman olarak geliyor. İlk hükümette komünistlerle beraber. Beş bakan var. Beş bakan, grevlerin başlaması, sendikaların güçlenmesi ve yavaş yavaş De Gaulle ile Fransız burjuvazisini korkutan büyük grevlere doğru gidilmeye başlanması, Komünist Partisi'nin Sovyetler'den emir aldığının düşünülmesine sebep oluyor, ki muhtemelen bir ilgisi var. Hem cumhuriyetçiler hem komünistler De Gaulle milliyetçiliğine

karşı ittifak kuruyor. Bu ittifak içinde Sartre'ın Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği karşısındaki tavırları ilginç.

Ayrıca 1979 yılında Kamboçya, Pol Pot soykırımı. Pol Pot da Fransa'da doktora yapmış bir entelektüel. Lawrence'ın Lenin için söylediği şey bana çok çarpıcı geliyor: "Tek başınayken çok müthiş bir adamdı, entelektüeldi, kendi başına çalışıyordu ama halkıyla bütünleşince ondan bir tiran çıktı." Pol Pot da aynı şekilde, Fransa'da doktora yapmış bir öğrenci. İktidara geldiği zaman bütün entelektüelleri, neredeyse gözlüğü olan herkesi yok etti. Ölmesi gereken insanlar onlar. Gözlüğü var, çünkü okuyorlar.

Gözlük deyince: Deleuze 1972 yılında entelektüeller hakkında Foucault ile birlikte konuştuğunda şöyle anlatıyor: Entelektüelin metni okuması için önemli olan gözünün flu görmemesi. Gözü görmezse analiz yapamayacak. Onun için kendine uygun bir gözlük takması lazım. Eğer uygun gözlüğü bulamamışsa başka bir gözlük bulması lazım. Entelektüelin var olan durumu okuyabilmesi için gözlüğünü değiştirmesi lazım. Pol Pot hiçbir gözlüğü kabul etmediği için hepsi tarlalarda çalışmak ve kamplarda ölmek zorundalar. Sartre'ın 1979'da Kamboçya'daki Pol Pot rejiminin cinayetlerini öğrenmesi üzerine liberal entelektüel Raymond Aron ile soykırımı kınaması, sanıyorum aşılmaz bir teori olarak Marx'ın bakışını bir kenara atması Fransız entelektüel dünyasında büyük bir olay olarak nitelendirilebilir. Bir sene sonra da zaten ölüyor.

1979 yılında Foucault'nun İran metinleri onun ne kadar Sartre'a yaklaştığını gösteriyor. Diğer bir ifadeyle, Sartre 1979'da genel teorilerden kendini uzaklaştırırken Foucault İran devriminde Avrupa Binyılcılarıyla İran Binyılcılığını kıyaslar hale geliyor. Zaten bence Foucault'yu en rahatsız eden şey de kendi tavrındaki değişiklik. Heidegger nasıl Naziliği hakkında sessiz kaldıysa savaştan sonra, Foucault'nun da İran Devrimi üzerine büyük bir sessizliği var; çünkü hem oraya gidiyor hem iki makale manşetten çıkıyor, üstüne üstlük Sosyalist Partisi'ne yakın *Le Matin* gibi dergilere yazmış olduğu yazılar, Foucault'yu büyük bir hızla İran meselesi üzerine aktif hale getiriyor. Foucault'yu bu kadar entelektüel olarak aktif yapan ve Sartre'a yaklaştıran

şey nedir? 1977 yılındaki Foucault'nun Deleuze ve Guattari'yle kopuşu mudur? Avukat Klaus Croissant'ın davasının içinde Foucault'nun almış olduğu tavır, Foucault'yu yalnızlaştırıyor aynı zamanda. O zamanlar Klaus Croissant, Almanya'daki Baader-Meinhoff çetesinin, Kızıl Ordu Fraksiyonu hapisteyken avukatları. Alman devleti tarafından hapse atılmaya kalkışılması, arkasından avukatın Fransa'ya kaçarak iltica talep etmesine karşı Fransız Cumhurbaşkanı Alman başkanıyla anlaşıyor, Klaus Croissant'ı geri yollayacak Almanya'ya. Foucault bunu ilk duyanlardan biri. Almanya'ya gidiyor ve olayı ortaya çıkaran ilk kişi oluyor. Arkasında bir de Jean Genet var. Genet'nin Filistin davasında Fransız karşıtı ve Cezayir yanlısı olmasından ötürü, Fransa'dan nefret ediyor. Fransız sömürgeciliğinden nefret eden bir Genet var. Genet'nin 1977 yılında Filistinli bir militanın Lufthansa uçağını kaçırıp, Kızıl Ordu Fraksiyonu'nu hapisten çıkarılmasını talep etmesi üzerine aldığı tavır siyasi olarak sorun yarattı Fransa'da. Genet Filistin yanlısı ve Kızıl Ordu'yu destekliyor batıya karşı. Foucault Genet'yi savunuyor fakat Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun cinayetleri var. Terörist eylemlerde bulunuyorlar. Foucault'nun belki de devlet üzerine söylediği sözlerden biri o sırada şu: Saldırının yapılacağı yer kurum olarak devlet değil, bizim kafamızdaki devlet. Meşhur söz; faşizm bizim kafamızda. Herkesin içselleştirmiş olduğu bir devletçilik fikri. O bakımdan da Foucault'nun Kızıl Ordu Fraksiyonu'na bir sempatisi yok. Ama avukata karşı var, avukat sadece savunuyor çünkü. Deleuze ve Guattari'nin o sırada belki de dikkat etmedikleri şey... Daha sonra belgeler çıktığında Foucault haklı çıkıyor. Kızıl Ordu'nun büyük kısmı Doğu Berlin'de saklanmakta. Stasi ile Kızıl Ordu Fraksiyonu arasındaki ilişki, Sartre'ın zamanındaki Komünist Parti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiden çok farklı bir yere gelmiyor. Dolayısıyla Foucault'nun yöntem olarak, entelektüel olarak ve teorisyen olarak bulmuş olduğu şey, eski entelektüel tanımından ayıran şey, çelişkileri. Deleuze'ün dediği gibi, çelişkiden kimse ölmedi. İnsan, doğası gereği çelişkili bir varlıktır. Psikiyatrik vakalardan, güdü de böyle bir şey. Öldürmek istemediği için kendini bağlatan ya da evden kaçan bir adam.

Foucault'nun biyografisini yazanlardan biri, "Foucault, bütün bu çelişkileri içinde ölümü sevmekte," diyor. Biliniyor ki, iki defa intihar teşebbüsü var Foucault'nun. Korkunç bir şey; çünkü ölümü sevdiği için Foucault'nun İran devrimi karşısındaki tavrını suçlamaya kalkan bir analiz var karşımızda. Heidegger'e yaklaştırmak. İnsan ölüme doğru gider. Halbuki Foucault'da tam tersi söz konusu; ölümnle değil yaşamla ilişkisi var. Büyük ve meşhur bir kahkahası var. Deleuze'ün birkaç metni dışında, De Certaeu'nun yazısı bence Foucault üzerine yazılmış en güzel yazılardan biri: *Le Rire de Michel Foucault* (*Foucault'nun Kahkahası*). Foucault'nun entelektüel analizini yapmakta. Ne kadar dirimsel olduğunu gösteriyor, De Certeau. Oynaklığı, yer değiştirmesi ve yukarıda söylemiş olduğum gibi, "beni zannettiğiniz yerde bulmanız mümkün değil," demesi. *Collège de France*'ta yapmış olduğu konuşmada "isterdim ki kelimeler arkamdan çıksın ve benim için konuşmaya başlasınlar, ben özne olarak orada olmadan," demesi. Foucault'nun hem yöntemi hem entelektüel tavrı, sanıyorum entelektüellerin tarihi içinde... Bunun içine Aydınlanma'yı da katabiliriz... Bir benzerini belki Voltaire'de bulmak mümkün. Çok ters bir şey söyleyeceğim ama Foucault bir anlamda Voltaire'e yakın. Voltaire'in döneminde 1730'lara kadar süren bir engizisyon davası var. Hem iki Hıristiyan tarikatı karşısındaki eleştirel tavrı hem yazmış olduğu hikâyelerdeki ironi, Voltaire'i zamansız bir yazar haline getiriyor. Sanki o günün Fransa'sı içinde değil de, seyyah gibi yazıyor. İçinde Çinliler var, Türkler var, Acemler var... *Binbir Gece Masalları* dünyası var Voltaire masallarında. Fransız edebiyatının en meşhur kitaplarından birisi de *L'homme qui rit*.[3] Foucault'nun kahkahası, bir şekilde Hugo'nun *Gülen Adam*'ına benziyor fakat Hugo'nun tersine Foucault'da zamansızlık değil, sadece zamanlar var, çünkü epistemeler var. Epistemelerdeki değişim. Süreksizlik diye adlandırdığı *discontinuité*ler. Sıçramalarla, mutasyonlarla değişmeler, Foucault'nun kendi entelektüel tavrındaki mutasyonlar. 1977-1979 arasında gösterdiği farklılık

3. Victor Hugo, *L'Homme Qui Rit*, 1869.

bize bunu gösteriyor sanırım. Tüm kitaplarında aşağı yukarı bu var. *Deliliğin Tarihi*'nde Brant'ın gemisiyle başlıyoruz. *Hapishanenin Doğuşu*'nda kralı öldürmeye kalkan Damiens ile başlıyoruz. Pierre Rivière'de ailesini öldürmeye uğraşan biri. Biraz önce verdiğimiz örneklerde kakasından köfteler yapan burjuvayla çocuğunu pişirip yiyen annenin yahut kendini bağlatan çocuğun hikâyelerindeki vakalar hep vaka analizleri. Buralarda birdenbire epistemelerin değişimini göstermeye çalışıyor. Gabriel Tarde'ın küçük değişimler diye adlandırdığı dönüşümleri Foucault, vakalardan yola çıkarak analize sokuyor. Ve o zaman büyük bir tavır içine girmeye başlıyor.

Foucault'nun büyük anlatıların insanı olmadığı söylendiği gibi, Foucault'nun soykütüğü veya arkeoloji diye adlandırdığı şeyin kendisi, vaka analizlerinden yola çıkarak küçük dönüşümleri fark etmeye başlamasıdır. Ne zaman hukuk, psikiyatriye ihtiyaç duydu mesela? 1838'de böyle bir kanun çıkıyor. Ne zaman fahişeler, evsizler, akılsızlar, hırsızlar vs Genel Hastane'ye koyuluyor 1656'da? Bunlar küçük tarihler. Birinci Dünya Savaşı değil, 1968 hareketleri değil. Güç ilişkilerindeki değişimin ortaya çıkmaya başladığı anlarda oluşan dönüşümler. Bu bakımdan hem yöntem hem entelektüel olarak Foucault yeni bir şey ortaya koydu diyebiliriz. Vaka analizcisi olarak küçük dönüşümlerin yaratıları sayesinde epistemolojik olarak değişim göstermiş olması, ne Marx'ın üretim biçimleri üzerine kurulu anlayışına ne de Althusser'in ideoloji üzerine kurulu olan eklemlenmelerine benziyor. Şunu söyleyip bitireceğim: Foucault, ideoloji diye bir kavramı neredeyse kabul etmiyor. Sartre'ın ideoloji üzerine söylediği çok enteresan bir şey var. Foucault bir Sartre okuyucusu olarak sanıyorum bunun çok farkında. Sartre'a göre, ideolojiler olmaktayken çok güzeller, yerleştikleri zaman da birer felaketlerdir.

Foucault'yu eleştirenler şunu söylüyor hep: İktidar her yerdeyse, o zaman nerede mücadele edeceğiz? Ama Foucault'nun kendi kafamızdaki devletten gerçek devlete kadar olan alan mücadele alanı olarak gözükmektedir. Metinlerde, edebiyatta, sanatta, tarihte, her yerde olan gelişimi içinde her bir kesitte

ayrı analizler var. Psikiyatriyse biraz önce bahsettiğimiz vakalar. Siyasetse Genet, Filistin, Kızıl Ordu, İran Devrimi, sömürgecilik konuları vs. Sömürgecilik üzerine Foucault'nun çok az şeyi var belki ama *Deliliğin Tarihi*'nin başında, 1961 basımının "Önsöz"ünde yazdığı şey, Edward Said'in oryantalizmi. "Akıl, kendi akıldışılığını, tıpkı Batı'nın Doğu'yu egemenlik altına alması gibi egemenlik altına almıştır" demesi; "akıllı" Batılılar ile "aptal" Üçüncü Dünyalılar arasındaki güç hiyerarşisini anlatmakta. Foucault, çok uzak bulduğu ve çok fazla bahsetmediği İslam dünyasının içinde yaşamış biri. Tunus'ta öğrenci olaylarının ve Arap dünyasının içinde yaşamış biri, Fransa'da değil o sırada. 1960'ların içindeki anti-emperyalist ve laik Arap dünyasının analizini yaparken, on sene sonra Arap değilse de yine İslami bir dünyanın (İran) içindeki dinî bir meseleye dönmesi ilginçtir.

Konu başından sonuna giden bir meseledir. *Deliliğin Tarihi* kitabının ilk bölümü üzerine ele almış olduğum bu çalışmanın orijinalliği sadece bilinen bir kitabın bir bölümünün ele alınması değildir; aynı zamanda Foucault okumalarında bir yeni okuma biçimi olarak vaka analizlerinin Foucault'nun yöntemi olduğunun iddiası da fark edilmesi gereken bir bakışı, teorik bir bakışı ortaya koymuştur diyebilirim.

Jacques Rancière

Dissensus

Politika ve Estetik Üzerine

Felsefe/Çev. Mustafa Yalçınkaya/240 sayfa/ISBN 978-605-314-375-8

Dissensus: Politika ve Estetik Üzerine, Jacques Rancière'in sanat ve politika üzerine en son yazılarından bazılarını, en önemli iki kavramının eleştirel potansiyelini göstermek için bir araya getiriyor: Politikanın estetiği ve estetiğin politikası.

Bu büyüleyici derlemede Rancière, sanat ve politika meseleleri üzerine çağdaşlarından bazılarının radikal bir eleştirisini yapıyor: Gilles Deleuze, Antonio Negri, Giorgio Agamben, Alain Badiou ve Jacques Derrida. Denemeler, Rancière'in fikirlerinin, 11 Eylül'ü çevreleyen olaylar, çağdaş konsensus çağındaki savaş ve de estetiğin ve politikanın etik dönüşümü dahil olmak üzere hem sanat hem de politikadaki çağdaş eğilimleri analiz etmek için nasıl kullanılabileceğini gösteriyor. Rancière, bir "sanat politikası"nın ne olabileceğine ilişkin kavrayışın yanı sıra, politika ve komünizm kavramları için yeni yönelimleri de ayrıntılı olarak inceliyor.

Bu önemli derleme, daha önce İngilizcede hiç yayımlanmamış birkaç makaleyle birlikte, eleştirmenlere yanıt olarak yazılmış yepyeni bir "Sonsöz"ü de içeriyor. Bu makaleler, dünyanın en etkili çağdaş düşünürlerinden birinin çalışmalarına mükemmel bir giriş işlevi görüyor.

Estetik

"Rimbaud şiire dair iki fikri bağlamak istemişti: Canlı bir bedenin ritmi olarak şiir ve sıradan şeylerin cisminde uyuyan dilsiz simgelerin arkeolojisi olarak şiir. Gelgelelim dilsiz simgeler dükkânından ve miadı dolmuş nakaratların şiirselliğinden geleceğin şiirine ve kolektif bedeninin ilahisine giden hiçbir yol yoktur."

Politika

"Gayet mahir bir sözcü olan, oysa konuşmaya ilişkin özel bir yetkisi bulunmayan şu 'boşboğaz' Thersites'e karşı Odysseus bize Grek ordusunun tek bir kumandanı olduğunu hatırlatır: Agamemnon. O böylece bizlere *arkhêin*in anlamını hatırlatmış olur: En başta yürümek."

Herbert Marcuse

Olumsuzlamalar

Eleştirel Teori Denemeleri

Felsefe//256 sayfa/ISBN 978-605-314-481-6

İngilizcesi 1968 yılında yayımlanan bu kitabın yazarı Herbert Marcuse, Paris 68'inin en çok okunan yazarıydı. Nazilerden kaçarak Amerika'ya yerleşen, sonrasında Amerikan toplumu üzerine düşünen Marcuse "ileri kapitalist endüstri toplumları"nın analizini yaparak pasifleşen bir işçi sınıfının kapitalizmin hedonist metalarının sahibi olmaya başladığını (mutluluk fikrinin nesnelliğini) ve böylece "devrimci" rolünü kaybetmeye yüz tuttuğunu saptamıştı, hem de 1960'lı yılların başında. İlk yazıların 1930'lu yıllarda efsanevi Frankfurt Okulu'nun dergisinde, İkinci Dünya Savaşı başlamadan evvel Almanca olarak kaleme alındığını düşündüğümüzde, yazarın bu analizlerini ne kadar erken geliştirmiş olduğunu fark edeceğiz. Sonraları İngilizceye çevrilen bu yazılarından derlenen elinizdeki kitap hakkında "bugün okuyucuya ne verecektir?" sorusu sorulabilir. Kitap bir yandan, küreselleşmeyle birlikte sadece Batılı olarak adlandırılan toplumlardaki sınıfsal pasifleşmeyi değil, aynı zamanda küresel boyutta işleyen arzunun, kapitalizmin çağrılarına boyun eğmekte olduğunu bir kez daha bize anımsatacaktır (feodal değerlerin kapitalistleştirilmesi süreci); diğer yandansa, çağdaş "kurumsallaşmış kapitalizm"in bir reddi olarak da okunabilecektir. Bu yazılar hem tikel tarihsel bir momenti işaret etmekte hem de bugün içinden geçtiğimiz dönemi yakın tarihle kıyaslama imkânını bize vermektedir. Böylece bugün bize zevk verdiğini düşündüğümüz ve aslında bizi boğmakta olan, üretken olmayan bir tüketim toplumunun mallarını ve teknolojisini nasıl içselleştirmekte olduğumuzu bu çalışma bir kez daha ortaya koymaktadır. Biz "bilinçli bir şekilde arzulayan" değil, "arzulanan makineler"iz.

Ali Akay

Frankfurt Okulu'nun kurucu düşünürlerinden biri olan Herbert Marcuse'nin çok önemli metinlerini bir araya getiren *Olumsuzlamalar*, yayımlandığından bu yana Eleştirel Teori'nin klasiklerinden biri olmuştur. Bu teori, iki dünya savaşı arasında Batı toplumlarının gitgide kendi içine kapanan totaliter yapılara dönüşmesine tanıklık eden ve bu yapıların yeniden üretilmesine hizmet eden geleneksel teorinin veya pozitivizmin tersine sosyal bilimleri radikal bir direniş aracı olarak kurmayı hedefler. Felsefe, siyaset ve politik-ekonomi gibi geleneksel disiplinlerin yanı sıra kültür eleştirisini de içeren bu direniş teorisi, aynı zamanda klasik "iyi yaşam" arayışını modern toplum için bir içkin ütopya olarak işlemeyi de hedefler. *Olumsuzlamalar*, Eleştirel Teori'nin bu stratejisini en incelikli, derin ve keskin haliyle temsil ediyor.

Ferda Keskin

AYANTI